

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI-İRAN SAVAŞLARI
(1722-1746)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
İBRAHİM YETİŞ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. MELİKE SARIKÇIOĞLU

AĞUSTOS 2014
MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI-İRAN SAVAŞLARI
(1722-1746)

İBRAHİM YETİŞ

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
“Yüksek Lisans”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 02.09.2014

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 04.08.2014

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Melike SARIKÇIOĞLU

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Tuncay ÖĞÜN

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ahmet YİĞİT

Enstitü Müdürü :

Yrd. Doç. Dr. Aytekin FIRAT

AĞUSTOS 2014

MUĞLA

TUTANAK

636/2 Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 18.06.2011 tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24/6 maddesine göre, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi İbrahim YETİŞ'in "Osmanlı-İran Savaşları (1722-1746)" adlı tezini incelemiş ve aday 02.08.2011 tarihinde saat 14:00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 45. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin kabul edildiğine ~~gibi~~ ile karar verildi.

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Melike SARIKÇIOĞLU

Üye
Doç. Dr. Tuncay ÖĞÜN

Üye
Doç. Dr. Ahmet YİĞİT

YEMİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Osmanlı-İran Savaşları (1722-1746)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

02.09.2014

İbrahim YETİŞ

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU**

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı: YETİŞ

Adı: İbrahim

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe: OSMANLI-İRAN SAVAŞLARI (1722-1746)

Y. Dil: OTTOMAN-IRAN WARS (1722-1746)

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

X

Doktora

O

Sanatta Yeterlilik

O

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte : Edebiyat Fakültesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : SARIKÇIOĞLU, Melike

Ünvanı : Yrd. Doç. Dr.

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. 18. Yüzyıla Kadar Osmanlı-İran İlişkileri
2. Sefer Yolları, Lojistik ve Sefer Yürüyüşü
3. III. Ahmed Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri
4. I. Mahmud Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri
5. Osmanlı-İran Elçilerin Kabul Protokollari

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. Osmanlı
2. Safevi
3. İran
4. Nadir Han
5. Elçi

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. Ottoman
2. Safavid
3. Iran
4. Nadir Khan
5. Ambassador

- 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum
- 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir
- 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

Tarih : 02/09/2014

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
ABSTRACT	VI
ÖZET	VII
KISALTMALAR	VIII

GİRİŞ

18. YÜZYILA KADAR OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ	1
1. Safevi Devleti'nin Yükselişi	7
2. Çaldıran Savaşı ve Şah İsmail	9
3. Osmanlı Devleti'nin Kesin Üstünlüğü ve Amasya Antlaşması	10
4. Amasya Antlaşması'ndan Pasarofça Antlaşması'na Kadar Osmanlı – İran İlişkileri	12

I. BÖLÜM

DERSA'ADETTEN CEPHEYE:

SEFER YOLLARI, LOJİSTİK VE SEFER YÜRÜYÜŞÜ

1. Osmanlı Devleti'nde Yollar ve Menziller	17
2. Menzillerde Sefer Hazırlıkları	19
2. 1. İaşenin Temin Edilmesi	20
3. İaşe Maddelerinin, Savaş Malzemesinin ve İnsan Gücünün Harp Alanına Taşınması	24
3. 1. Karayolu Taşımacılığı	24
3. 2. Deniz ve Nehir Taşımacılığı	27
4. Cephede ki Askerlerin İaşesinin Temini	30

5. Sefer Yollarının Düzeltilmesi	32
6. Osmanlı Ordusunun Lojistik Hazırlıkları Sırasında Karşılaştığı Zorluklar	34

II. BÖLÜM

OSMANLI – İRAN SAVAŞLARININ BİRİNCİ EVRESİ

1. Batı’da Kayıp Doğu’da Telafi Arayışları	39
2. Safevi Devleti’nde Afgan Ayaklanması ve Sonrası	42
3. Osmanlı- İran Savaşlarının Sebepleri	47
4. Osmanlı- İran Savaşlarının Başlaması	48
4. 1. Kafkas (Şirvan) Harekâtı	50
4. 2. Tebriz (Azerbaycan) Harekâtı	54
4. 3. Hamedan (Irak-ı Acem) Harekâtı	57
5. Osmanlı - Rus Antlaşması	59
6. Şirvan ve Dağıstan’ın Durumu	67
7. Osmanlı Devleti İle Afganlılar (Eşref Şah) Arasında Yaşanan Mücadele	69
8. Tahmasb’ın İran’ı Kurtarma Çabaları ve Nadir Şah’ın Ortaya Çıkması	71
9. İran’daki Gelişmelerin Osmanlı Devleti’ne Etkisi	72

III. BÖLÜM

OSMANLI-İRAN SAVAŞLARININ İKİNCİ EVRESİ

1. İran Savaşlarının Tekrar Başlaması	76
1. 1. Kuzey Azerbaycan Harekâtı	79
1. 2. Irak-ı Acem Harekâtı	80
1. 3. Kurican Savaşı	81

2. 1732- 1736 Osmanlı - İran Savaşları	83
2. 1. 1732 Bağdat Kuşatması	84
2. 2. Ducum Savaşı	86
2. 3. 1733 Kerkük Muharebesi	87
3. Kafkaslar'da Savaş	90
3. 1. Kafkaslar'da Toprak Kaybı	90
3. 2. Gence Kuşatması ve Ali Paşa'nın Başarısı	92
3. 3. Arpaçay'ı (Bagaverd) Savaşı	94
4. Karşılıklı Elçilik Heyetlerinin Gönderilmesi	95
5. Savaşın Tekrar Başlaması, Şehrizer ve Kerkük'ün İşgali	103
5. 1. Nadir Şah'ın Musul Kuşatması	105
5. 2. Nadir Şah'ın Kars Kuşatması	107
5. 3. Revan Savaşı	109
5. 4. Osmanlı- İran Barış Görüşmeleri	111

IV. BÖLÜM

OSMANLI- İRAN DİPLOMASİSİ

1. Osmanlı Diplomasisi	115
2. Osmanlı Devleti'ne Gelen İran Elçilerinin Karşıllanması	117
3. İran'a Gidecek Elçilerin Belirlenmesi	123
3. 1. İran'a Giden Elçilik Heyetinin İstanbul'da Hazırlanması	125
3.2. İran'a Giden Osmanlı Elçilik Heyetlerinin Karşıllanması	128
SONUÇ	134
KAYNAKÇA	138
EKLER	154

ÖNSÖZ

İran ve Anadolu tarihin en eski devirlerinden itibaren coğrafi konumlarından dolayı pek çok medeniyete ev sahipliği yapmışlardır. Her zaman farklı medeniyetlerin ilgisini çeken bu iki coğrafya da pek çok devlet kurulmuştur.

Türkler Orta Asya'dan batı yönüne yaptıkları göçler esnasında İran coğrafyasını yurt olarak benimsemişlerdir. Burada Türk hanedanların kurduğu devletler uzun süre hüküm sürmüştür. Batı yönünde göçlere devam eden Türkler İran'dan sonra Anadolu coğrafyasını da ele geçirerek yurt edinmişlerdir. Bu iki coğrafya da Türk hanedanları tarafından kurulan devletler zaman zaman siyasi rekabete girerek birbirleriyle mücadele etmişlerdir.

Bu çalışmada bu mücadelelerden biri olan Osmanlı-Safevi mücadelesinin küçük bir kesitini ele almaya çalıştık. Safevi Devleti'nin kurucusu olan Şah İsmail'in on iki imam Şiiliğini devletin resmi mezhebi olarak benimsemesi Osmanlı-İran ilişkilerini farklı bir boyuta taşıdı. Böylece bu döneme kadar siyasi olarak devam eden mücadeleler dini bir boyutta kazanmış oldu. Safevi Devleti'nin yayılma alanı olarak Osmanlı topraklarını benimsemesi ve Şiiliği burada yaymaya çalışması iki devlet arasındaki mücadele ve savaşları kaçınılmaz hale getirdi.

18. yüzyıla gelinceye değin Osmanlı-Safevi mücadelesi belirli aralıklarla devam etti. Ancak bu mücadelenin en yoğun olduğu dönem bu yüzyılın ilk yarısıdır. Mücadelenin bu zaman diliminde yoğunlaşmasının sebebi İran'ın Afgan işgaline uğraması, Rusya'nın güneye inmek amacı ile Safevi topraklarına yönelmesi ve Osmanlı Devleti'nin bunu önlemek adına bölgeye hâkim olmak istemesidir. Bunun sonucunda bu bölgede Osmanlı, Safevi ve Rusya devletleri arasında bir takım mücadeleler yaşandı. Safevi Devleti'nin güçsüzlüğünden faydalanarak İran topraklarını aralarında bölüşen Osmanlı Devleti ile Rusya, Nadir Han'ın devletin birliğini sağlamasıyla umut ettikleri sonuca ulaşamadılar. Osmanlı ile Nadir Han arasında yaklaşık olarak çeyrek asır süren savaşlar neticesinde devletlerin hiçbir kazanç elde edememeleri bizi siyasi olayların arkasındaki nedenlerini araştırmaya sevk etti. Bunu yaparken de sadece Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında yaşanan savaşların incelenmesi bizde dönemin tam olarak anlaşılmayacağı kanısı

uyandırdı. Bundan dolayı Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında yaşanan savaşlar hakkında bilgi verirken aynı zamanda savaşların kazanılmasında ve kaybedilmesinde önemli bir etken olan askeri mühimmatın ve iaşenin savaş alanına taşınması hakkında da bilgi vermeyi gerekli gördük. Ayrıca savaşları takip eden yoğun diplomatik ilişkileri ele alarak savaşların arkasındaki gerçek nedenleri ve devletlerin savaş sırasında izledikleri stratejiyi daha anlaşılır kılmaya çalıştık.

Tez çalışması boyunca her türlü yardım ve desteğini gördüğüm, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmed SÜME'ye, çalışma esnasında kaynak konusundaki eksiklerin giderilmesi, konunun genel çerçevesinin bir kere daha çizilmesi hususunda dikkat ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Melike SARIKÇIOĞLU'na, çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Turan ARAZ'a, göstermiş oldukları sabır ve vermiş oldukları maddi ve manevi destekten dolayı sevgili aileme sonsuz teşekkür ederim.

İbrahim YETİŞ

ABSTRACT

The Ottoman-Safavid struggle which began with period of Yavuz Sultan Selim and Ismail I lasted discontinuously to end of the first half of 18th. century.

When it comes to the first half of 18th century, with decay of Afghanistan, Afghans captured the capital city of Safavid State rising up. Russia which took advantage of this tried to capture the shores of Caspian Sea. Ottoman Empire, disturbed by the Russians moving southwards in order to capture shores of Caspian Sea, has started to capture Safavid lands to prevent the further results of this Russian attitude. This struggle against Russians had been concluded with an agreement including the sharing of the Safavid lands.

Ottoman Empire has obtained very crucial portions of lands of Safavid Empire like Tabriz, Azerbaijan, Gence, Karabag, Nahcivan, Revan, Erdelan, Hamedan, Ordubad, Serağa, Chors Shemahi and Shirvan. Developments continued in favor of Ottoman Empire until Nadir Han showed up. Nadir Han, after taking control of Safavid armies with title of "Tahmasb Kulu Khan" defied Afghans out of Iran. Afterwards, lots of wars have been done between Ottoman Empire and Iran. Nadir Han, took back all the lands which were once belonged to Ottoman Empire at the end of these wars. Wars did continue as Nadirhan insisted on making Ottoman Empire accept Ja'fari jurisprudence as fifth denomination of Islam. At these wars between two empires, neither side achieved an actual victory against each other until 1764. Hence, both sides were obliged to sign an agreement which was written on the similar principles of Treaty of Zuhab, which is signed in the IV Murad period.

Muğla 2014

ÖZET

Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail döneminde başlayan Osmanlı-Safevi mücadelesi kesintilere uğrayarak 18. yüzyılın ilk yarısının sonlarına kadar devam etti.

18. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Safevi Devleti'nin zayıflamasıyla Afganlılar isyan ederek Safevi Devleti'nin başkentini ele geçirdiler. Bunu fırsat bilen Rusya Hazar Denizi kıyılarını ele geçirmeye çalıştı. Rusya'nın Hazar Denizi kıyılarına inmesinden rahatsız olan Osmanlı Devleti bunu engellemek için Safevi topraklarını ele geçirmeye başladı. Rusya ile girişilen bu mücadele iki devletin Safevi topraklarını aralarında paylaştıkları bir anlaşma ile son buldu.

Osmanlı Devleti kısa sürede Tebriz, Azerbaycan, Gence, Karabağ, Nahcivan, Revan, Erdelan, Hamedan, Ordubad, Serağa, Çors, Şemahi ve Şirvan gibi Safevi topraklarının önemli bir kısmını ele geçirdi. Nadir Han ortaya çıkana kadar gelişmeler Osmanlı Devleti'nin lehine devam etti. Nadir Han, "Tahmasb Kulu Han" unvanı ile Safevi ordularının başına geçtikten sonra Afganları İran'dan çıkarmayı başardı. Bundan sonra Osmanlı Devleti ile İran arasında bir dizi savaş yaşandı. Bu savaşlar neticesinde Nadir Han Osmanlı Devleti'nin ele geçirmiş olduğu yerleri geri aldı. Savaşlar Nadir Han'ın Caferi Mezhebi'ni Osmanlı Devleti'ne beşinci mezhep olarak kabul ettirmeye çalışması ile devam etti. İki devlet arasında 1746 yılına kadar devam eden savaşlar neticesinde iki taraf bir başarı elde edemedi. Böylece iki devlet IV. Murat zamanında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın maddelerini esas alan bir antlaşma üzerinde anlaşmak zorunda kaldılar.

KISALTMALAR

- A.A.M.: Atatürk Araştırma Merkezi
BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BTTD: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
C: Cilt
çev: Çeviren
DTCF: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed: Editör
haz: Hazırlayan
İA: İslam Ansiklopedisi
İSAM: İslam Araştırmaları Merkezi
İÜEF: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
KK. d: Kamil Kepeci Defteri
M.Ü: Marmara Üniversitesi
MEB: Milli Eğitim Bakanlığı
Nr: Numara
S: Sayı
s: Sayfa Sayısı
TD: Tarih Dergisi
TAD: Tarih Araştırmaları Dergisi
TAE: Tarih Araştırmaları Enstitüsü
DİA: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ter.: Tercüme
TTK: Türk Tarih Kurumu

vd: Ve Dięerleri

Yay: Yayın

YKY: Yapı Kredi Yayınları

YTY: Yeni Türkiye Yayınları

GİRİŞ

18. YÜZYILA KADAR OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ

Tarihin en eski devirlerinden itibaren Batı Asya pek çok dönemde Anadolu ve İran'da kurulan devletlerin mücadelesine sahne olmuştur. Orhun Nehri'nden Horasan'a kadar uzanan Turan Ülkesi ile Hazar Denizi'nden Hint Okyanusu'na kadar uzanan İran coğrafyasının yakınlığı siyasi ve kültürel etkileşimi sağlarken bir takım mücadeleleri de kaçınılmaz kılmıştır. Bu mücadelelerin bir bölümü de Türkler ile İran coğrafyasına hâkim diğer devletlerarasında meydana gelmiştir.

1243 Köseadağ Savaşı'nda Moğol İlhanlı Devleti'ne yenilen Anadolu Selçuklu Devleti yıkılma sürecine girdi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin egemenliği altında yaşayan birçok Türk Beyliği, devletin zayıflaması ile birlikte batıda bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar.¹ Küçük bir uç beyliği olarak Bizans sınırında ortaya çıkan Osmanlı Beyliği kısa sürede Balkanlar'ı ve Anadolu'nun büyük kısmını ele geçirerek bir dünya imparatorluğu haline geldi.²

Kuruluş aşamasında fetih politikasını cihat ve gazaya dayandıran Osmanlı Beyliği öncelikle topraklarını Hristiyan; Bizans ve Balkan devletlerinin bulunduğu batıya doğru genişletti. Başlangıçta, Anadolu Beylikleri arasında devam eden mücadeleye girmekten çekindi. Osmanlı Beyliği doğusunda kalan güçlerden kendisine bir tehdit gelmeden bu coğrafyaya bir sefer girişiminde bulunmaktan kaçındı. Gerçek anlamda doğudan Osmanlı Devleti için gelen ilk tehdit Yıldırım Bayezid döneminde yaşanan Timur tehlikesiydi. İki hükümdar arasında 1402'de yaşanan Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid, Timur'a yenildi. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti Fetret Devri olarak anılan on bir yıllık bir bunalım sürecine girdi ve

¹ Halil İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu," **Türkler**, C. IX, Ankara 2002, s. 66.

² Şerif Baştav, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa", **Osmanlılar**, C. I, Ankara 1999, s.169.

yıkılma tehlikesi atlattı.³ Osmanlı Devleti'nin doğu yönünde giriştiği ikinci önemli mücadele Fatih Sultan Mehmed ve Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan arasında yaşandı.⁴ Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon Rum İmparatorluğu'na son vermek için yaptığı sefer hazırlıkları İmparatoru'nun kızı ile evli olan Uzun Hasan tarafından tepki ile karşılandı. Fatih Sultan Mehmed'e bir elçi gönderen Uzun Hasan, Trabzon Rumları'nın kendi himayesinde olduğunu ve alınan verginin artık alınmamasını istedi. Uzun Hasan'ın bu isteği Fatih Sultan Mehmed'i Uzun Hasan üzerine sefere çıkmasına sebep oldu. Osmanlı Sultan'ı büyük bir ordu ile 1460 yılında Erzincan önlerine geldi. Fatih Sultan Mehmed'in bu seferine hazırlıksız olarak yakalanan Uzun Hasan karşı koyacağı gücü olmadığından dolayı annesi Sara Hatun'u Fatih Sultan Mehmed'e göndererek barış talebinde bulundu. Bunun üzerine Uzun Hasan üzerine gitmekten vazgeçen Fatih Sultan Mehmed, Trabzon üzerine yöneldi ve uzun bir kuşatmadan sonra şehri ele geçirdi. Bu olay Fatih Sultan Mehmed ile Uzun Hasan arasında rekabeti ve askeri çatışmayı başlatan kıvılcım oldu.⁵

Fatih Sultan Mehmed ile Uzun Hasan arasındaki çekişme Karamanoğulları üzerinden devam etti. Karamanoğulları Beyliği'nde yaşanan taht mücadelesini Fatih Sultan Mehmed'in desteklediği İshak Bey kazandı. Uzun Hasan buna misilleme olarak 1467 yılında Karakoyunlu Devleti'nin topraklarının büyük bir kısmını topraklarına kattı.⁶ Böylece Fatih Sultan Mehmed karşısında güçlü bir hükümdar haline geldi.⁷ Fatih Sultan Mehmed, Avrupa'da ki fetihlerden sonra Akkoyunlu Devleti üzerine yürümeden önce Karamanoğlu Pir Ahmed üzerine yürüyerek Akkoyunlu Devleti ile işbirliği yapmasını engellemeye çalıştı. Konya üzerine yürüyen Osmanlı ordusu Konya'yı ve Gavele Kalesi'ni ele geçirdi. Fakat bir süre

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. I, Ankara 2011, s. 309-328; Necdet Öztürk, "Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi," **Türkler**, C. IX, Ankara 2002, s. 221; Sadettin Baştürk, "Fetret Dönemi ve Sonuçları," **Türkler**, C. IX, s. 252; İsmail Aka, "Timur Devri Anadolu," **Osmanlılar**, C. I, Ankara 1999, s. 233.

⁴ Halil İnalcık, **Kuruluş Dönemi (1302- 1481) Osmanlı Sultanları**, TDV Yay., Ankara 2010, s. 200.

⁵ İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Akkoyunlular – Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı," **Türkler**, C. VI, Ankara 2002, s. 880.

⁶ John E. Woods, **Akkoyunlular - Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk İnan Siyaseti Üzerine Bir İnceleme**, (Çev. Sibel Özbudun), Milliyet Yay., İstanbul 1993, s. 178-180; Feridun M. Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, İzmir 2013, s.58; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK Basımevi, 4. Baskı, Ankara 1988, s. 191.

⁷ Caroline Finkel, **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü (1300-1923)**, (Çev. Zühal Kılıç), İstanbul 2007, s. 56.

sonra Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmının şehirden ayrılması ile Pîr Ahmed ve Kasım Beyler, Larende üzerinden Konya'ya saldırdılar. Bundan dolayı 1470 yılında tekrar sefere çıkan Osmanlı ordusu Ereğli, Aksaray, Develü, Niğne ve Larende şehirlerini ele geçirdi.⁸ Böylece önemli şehirlerini Osmanlı Devleti'ne kaptıran Karamanoğulları, Silifke ve Toroslar'a çekilmek zorunda kaldılar.

Karamanoğulları'nın ortadan kaldırılması ile Akkoyunlu Devleti ile Osmanlı Devleti sınırdaş oldu. Böylece Uzun Hasan ile Fatih Sultan Mehmed arasında savaş kaçınılmaz oldu. Kendisini, Moğol İlhanlı Devleti'nin ve Timur'un varisi olarak gören Uzun Hasan, Anadolu üzerinde hak iddia ediyordu.⁹ Karakoyunlu Devleti'ne karşı kazandığı zafer ve Avrupa devletleri ile yaptığı anlaşmalar Uzun Hasan'ın kendine olan güveni iyice artırdı. Elde ettiği başarılarla güvenen Uzun Hasan 1472 yılında Fatih Sultan Mehmed'den Trabzon ve Karamanoğulları'na ait toprakları terk etmesini istedi.¹⁰ Akkoyunlu Devleti'ne ait bir ordu 1472 yılında Anadolu'ya girerek Sivas ve Tokat'ı ele geçirdi. Fatih Sultan Mehmed bu durumu sona erdirmek ve Uzun Hasan tehlikesini bertaraf etmek amacıyla 1472 yılında Akkoyunlu Devleti'ne karşı sefere çıktı.¹¹ İki ordu ilk önce Erzincan'ın doğusunda ki Fırat Nehri yakınlarında karşılaştı. Fakat bu savaşta iki tarafta birbirine üstünlük sağlayamadı. Bir hafta sonra Osmanlı ve Akkoyunlu güçleri 1473 yılında Otlukbeli denilen mevkide tekrar karşı karşıya geldi. Fatih Sultan Mehmed savaş sonunda Uzun Hasan'a karşı kesin bir zafer kazandı.¹² Osmanlı Devleti ile Akkoyunlu Devleti arasındaki mücadele daha sonra Safevi Devleti'nde görüleceği gibi Osmanlı - İran mücadelelerinden farklı olarak dini sebeplerden çok bir iktidar ve güç mücadelesine dayanmaktaydı.¹³ Aldığı yenilgiden sonra halkının, Uzun Hasan'ın yenilmezliğine olan inancı sarsıldı. Uzun Hasan aldığı yenilgi neticesinde devlet işlerinden uzaklaştı. Böylece ülkede karışıklıklar çıkmaya başladı.¹⁴ Bundan sonra Akkoyunlu Devleti hızlı bir yıkılma sürecine girerken etrafında geniş bir kitle toplamayı başaran Safevi Hanedanı, İran'da hâkim güç oldu. Böylece İran topraklarında yıkılmakta olan bir

⁸ Zerrin Günel Öden, "Karamanoğulları Beyliği", **Türkler**, C. 6, Ankara 2002, s. 759.

⁹ İnalçık, **Kuruluş Dönemi (1302- 1481) Osmanlı Sultanları**, s. 203.

¹⁰ Finkel, s.60.

¹¹ İnalçık, **Kuruluş Dönemi (1302- 1481) Osmanlı Sultanları**, s. 205-206.

¹² İnalçık, **Kuruluş Dönemi (1302- 1481) Osmanlı Sultanları**, s. 205-206; Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, s. 193; Woods, 197-199.

¹³ Finkel, s.87.

¹⁴ İsmail Aka, "Selçuklu Sonrası Orta Doğu'da Türk Varlığı", **Türkler**, C. VI., Ankara 2002, s. 844.

Türk Devleti'nin yerine askeri ve siyasi yapısı ile bir Türkmen Devleti olan Safevi Devleti kuruldu.¹⁵ Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki mücadelenin tam olarak anlaşılabilmesi için Safevi Devleti'ni kuran hanedanın ve bu devletin kuruluş aşamalarının bilinmesi gerekir.¹⁶

Safevi Devleti'ni kuran hanedanın kökeni Azerbaycan'ın küçük bir kasabası olan Erdebil'de yaşamış ve bu kasabaya adını vermiş olan Safiyuddin-i Erdebilliye dayanmaktadır.¹⁷ Hocası İbrahim Zahidi öldükten sonra hocasının kızı ile evli olan Şeyh Safiyuddin, Erdebil de kendine geniş bir taraftar kitlesi buldu. Bir süre sonra Şeyh Safiyuddin taraftarlarının da desteği ile tarikatın başına geçti. Böylece Şeyh Safiyuddin, Erdebil'de daha sonraları kendi adı ile anılacak olan Safevi Tarikatı'nı kurdu.¹⁸ Şeyh Safiyuddin tarikatının inanç temellerini Sünniliğe dayandırmıştı. Şeyh Safiyuddin 1334 yılında öldü. Yerine oğlu Sadreddin (1334-1392) geçti. Sadreddin'in ölümünden sonra Safevi tarikatının başına oğlu Hoca Ali (1392- 1427) geçti. Hoca Ali zamanında Şii unsurları tarikat bünyesinde yer edinmeye başladı.¹⁹

Şiiliğin Anadolu'da yayılışı ise, Timur'un Ankara Savaşı'ndan sonra Hoca Ali'yi ziyaret etmesi, ona büyük saygı göstermesi ve Hoca Ali'nin isteği üzerine yanında bulunan esirleri serbest bırakması ile başladı.²⁰ Bununla birlikte Timur'un Anadolu'da bulunan beylere gönderdiği haber ile serbest bırakılan bu esirlerden belli bir süre vergi alınmamasını istemesi, Hoca Ali'ye ve başında bulunduğu Safevi Tarikatı'na büyük hayranlık oluşturdu. Bu olay ile birlikte Anadolu'da, Hoca Ali'ye sadık büyük bir taraftar kitlesi meydana geldi.²¹

Hoca Ali ve Safevi Tarikatı'na büyük bir sadakat ile bağlı olarak Anadolu'ya dönen bu Türkmenler Şiiliğin yayılması için bir nevi misyonerlik görevi yaparak

¹⁵ Selahattin Tansel, **Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri**, İstanbul 1999, s.319-322; Behset Karaca, "Safevi Devletinin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı Safevi İlişkileri", **Türkler**, C. IX, Ankara 2002, s. 409.

¹⁶ Wather Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi**, (Çev. Tefik Bıyıklıoğlu), TTK Yay., Ankara 1992, s. 2.

¹⁷ Adel Allouche, **Osmanlı Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi**, (Çev. Ahmed Emin Dağ), İstanbul 2001, s. 42.

¹⁸ Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı İran Siyasî Münasebetleri**, İstanbul 1993, s. 1-2; Hasan Pirneya (Müşiruldevle), Abbas İkbâl Aştıyani, Muhammed Hasan Behnamfer, **Tarih-i Kamil-i İran**, 5. Baskı, Tahran 1391, s.900.

¹⁹ Tahsin Yazıcı, "Safevi", **İA**, C. X, İstanbul 1980, s. 53.

²⁰ İlyas Üzüm, "Kızılbaş", **DİA**, C. XXV, Ankara 2002, s. 549; Hinz, s. 8,9.

²¹ Finkel, s.75.

Şiiliğin Anadolu’da hızlı bir şekilde yayılmasını sağladılar.²² Şiilik, Anadolu’da daha çok devlet idaresinden rahatsız olan ve belirli bir gücün egemenliğine girmek istemeyen göçebe Türkmenler arasında kabul gördü ve yayıldı. Hoca Ali’den sonra tarikatın başına Şeyh İbrahim (1427-1447) ondan sonrada Şeyh Cüneyd (1447- 1460) geçti. Bu döneme kadar herhangi bir siyasi oluşum içerisinde bulunmayan tarikat, Şeyh Cüneyd’in başa geçmesi ile birlikte devletleşme fikri ortaya çıkmaya başladı.²³ Bu fikirden rahatsız olan Karakoyunlu Devleti hükümdar Cihanşah savaşmak istemediği Şeyh Cüneyd’i Erbil’den sürdü.²⁴ Bunu üzerine Şeyh Cüneyd Erdebil’den ayrılarak Akkoyunlu Devleti’ne sığınma talebinde bulundu. Fakat bu isteği Akkoyunlu hükümdarı Cihangir tarafından ret edilen Şeyh Cüneyd, Anadolu’ya geçmek istedi. Fakat II. Murat tarafından Şeyh Cüneyd’in bu talebine kesin bir cevap vermemekle birlikte bir miktar maddi yardımda bulunarak durumu geçiştirmeye çalıştı.²⁵ Anadolu’da da kendisine kalacak yer bulamayan Şeyh Cüneyd, Akkoyunlu Devleti’ne ikinci kez sığınma talebinde bulundu. Bu dönemde Akkoyunlu Devleti’nde iktidar değişmiş başa Uzun Hasan geçmişti. Karakoyunlu Devleti ile bir mücadele içerisinde olan Uzun Hasan siyasi bir güç oluşturmak için, Şeyh Cüneyd ve müritlerini yanına çekmek amacıyla isteğini kabul etti. Uzun Hasan, Şeyh Cüneyd’in gücünden yararlanmak amacıyla kız kardeşini Şeyh Cüneyd’le evlendirdi.²⁶ Kazandığı bu dini çekim gücünü siyasal bir yapıya dönüştürmek isteyen Şeyh Cüneyd, her ne kadar bir devlet kurmayı başaramasa da dönemin Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’ın kız kardeşi Hatice Begüm ile evlenerek, geleceğe yönelik güçlü bir örgütlenmenin temellerini atmış oldu.²⁷

Şeyh Cüneyd Safevi tarikatının, siyasallaşması sürecinde Anadolu’da siyasi bir birlik olmamasından ve Anadolu’da Şiiliği kabul etmiş Türkmen gruplarından çok iyi faydalandı.²⁸ Özellikle Şiilik propagandasını siyasi, sosyal ve ekonomik yönden memnuniyetsizlik yaşayan halk grupları arasında yaygınlaştırdı.²⁹ Mevcut

²² Üzüm, “Kızılbaş”, s. 549; A. Allouche, s. 45.

²³ Karaca, s.409.

²⁴ Karaca, s.409; Hinz, s. 15,16; A. Allouche, s. 51

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, s. 226; Hinz, s. 17.

²⁶ Allouche, s. 54-55.

²⁷ Faruk Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri’nin Rolü**, TTK Yay., Ankara 1992, s.11.

²⁸ Hinz, s. 15-17.

²⁹ İlyas Üzüm, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik**, İSAM Yay., İstanbul 2007, s. 39.

uygulamalardan memnun olmayan Türkmen kitleleri Şeyh Cüneyd'i bir nevi kurtarıcı olarak gördü ve onun etrafında birleştiler.³⁰ Şeyh Cüneyd, Canik, İçel, Diyarbakır, Antakya ve Karamanoğulları Beyliği'nin hüküm sürdüğü Anadolu şehirlerinde yürüttüğü propaganda faaliyetleri ile kendisine geniş bir taraftar kitlesi buldu.³¹ Şeyh Cüneyd'in siyasi bir güç olarak ortaya çıkması Akkoyunlu hükümdarı ile arasının açılmasına sebep oldu. Akkoyunlu Hükümdarı Halil ile Şeyh Cüneyd arasında 1460 yılında yaşanan savaşta Şeyh Cüneyd öldürüldü. Şeyh Cüneyd'in öldürülmesi üzerine yerine oğlu Şeyh Haydar (1460-1488) mevcut oluşumun başına geçerek³² babasının siyasi düşüncelerini devam ettirmesine rağmen Safevi tarikatına Gulat-ı Şia³³ unsurları etkili olmaya başladı.³⁴

Şeyh Haydar yeteri güce ulaştıktan sonra siyasi emellerine ulaşmak amacıyla Şirvan taraflarına sefer düzenledi. Bu durum Şirvan hâkimi Ferruh Yaser tarafından Akkoyunlu Hükümdarı Yakup Bey'e bildirildi. Yakup Bey, Şeyh Haydar'ın üzerine Süleyman Bijen komutasında bir ordu gönderdi. Yapılan savaşta Şeyh Haydar'ın öldürülmesi üzerine ordusu dağıldı ve şeyh emeline ulaşamadı.³⁵

³⁰ Hinz, s. 22-36; Mehmed Saray, **Türk-İran İlişkileri**, A.A.M. Yay., Ankara 2006, s. 16

³¹ Uzunçarşılı, C. II., s. 226; Hinz, s. 17.

³² Karaca, s. 409.

³³ Arapça "gali" kelimesinin çoğulu olan "gulât" kelimesi bazı mezhep erbablarının aşırıya kaçanları için kullanılan bir tabirdir. (Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, MEB. Basımevi, İstanbul 1983, s. 679.); Safeviler zamanında İsmailiye Şiasına bağlı olanların İsmail ve neslinden gelenler aşırı olan bağlılıkları devlet yöneticileri tarafından kullanılarak daha önce gulât (aşırı) olarak tabir edilen gruplar devletin çoğunluğunu oluşturur hale gelmiştir. Bu gerçeği Cerh ve Tadil âlimleri Ayetullah el- Mamkapi şöyle itiraf etmektedir. "*Eskiden aşırı olarak kabul edilen inançların bugün imamiye Şiası'nın mezhepde zaruri olarak inanması gereken şeyler halini almıştır. Bunlar inandıkları bazı kişileri Peygamber mertebesinden daha yukarı çıkarırken Allah-u Te'alanın Hz. Peygambere gaybiyattan bildirdiklerine de inanmamaktadırlar.*" (Seyfullah Erdoğmuş, **Ehli Sünnet ve On iki İmam**, Ankara 2003, s. 77-78.) İslam tarihi boyunca ana mezhepler dışında Şiiilikte büyük çoğunluğu İslam'la inanç bağları kopmuş "gulat" adı verilen fırkaların oluşturduğu çok sayıda mezhep ve fırka ortaya çıktı. Bunların en önemlileri, Keysaniye, Ebu Müslimiye, Mukannaiye, Hurremiye, Mazigariye, Karamati, Sabbahiye, Hattabiye, Beyaniye, Gurabiye, Mansuriye, Sebeiye, Ammariye, Kamiliye, Harbiye, Hulman'ye ve Ezafire'dir. (Nevzat Aydın, **İran'ın Orta Doğu Politikasında Şii Mezhebinin Etkisi**, Karadeniz Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2010, s. 15.)

³⁴ R. Strothmann; "Şia", **İA.**, C. XI, s. 507; Müritlerine dini eğitimin yanında askeri eğitim de verdi. On İki İmama olan bağlılıklarının göstergesi olarak da başlarına on iki dilimden oluşan kırmızı börk (serpuş) bağlattı. Bundan dolayı Şeyh Haydar'dan sonra Safevi Şahlarına bağlı olanlara Sünniler tarafından 'Kızılbaş' denilmeye başlandı. (Abdülbaki Gölpinarlı, "Kızılbaş", **İA**, C. VI, s. 789; A. Allouche, s. 60.) Şeyh'in müritlerine giydirdiği on iki dilimli serpuş şeklen tarikat mensuplarının ayırt edici özelliği haline geldi. (Strothmann, s. 502-513.)

³⁵ Uzunçarşılı, C. II., s. 227.

Şeyh Haydar'dan sonra tarikatın başına büyük oğlu Ali (1488–1493) geçti. Akkoyunlu Hükümdarı Rüstem Bey, Safevi tehlikesini tamamen bertaraf etmek için Şeyh Ali'nin üzerine büyük bir ordu gönderdi. Yaşanan savaşta Şeyh Ali ile beraber kardeşlerinden İsmail (Şah İsmail) haric tüm kardeşleri de öldürüldü.³⁶ Tarikatın başına Şeyh Ali'nin yerine kardeşlerinden hayatta kalan İsmail geçti.³⁷ Henüz altı yaşında olan İsmail büyüyene kadar tarikatı müritleri ayakta tuttu.³⁸ 1497 yılında Akkoyunlu hükümdarı Rüstem Bey'in öldürülmesi ile Akkoyunlu tahtına geçen II. Bayezid'in yeğeni Göde Ahmed Bey ile rakipleri arasında taht mücadelesi başladı.³⁹ Bu mücadele sonunda Akkoyunlu ülkesi Elvan Mirza, Uzun Hasan'ın torunu Mehmed ve Yakub'un oğlu Murad arasında üçe bölündü.⁴⁰ Şah İsmail Akkoyunlu Devleti'nin bu karışık durumundan faydalanarak 1501 yılında yedi yüz müridi ile ortaya çıkarak Şirvan'ı ele geçirdi. 1502 yılında da üzerine yürüdüğü Akkoyunlu Elvand Mirza'nın saltanatına son vererek Azerbaycan'ı ele geçirdi.⁴¹ Şah İsmail üç yıl sonra Akkoyunlu Devleti'nin son temsilcisi olan Murat'ın da saltanatına son vererek Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırdı.⁴² Siyasi emellerine ulaşan Şah İsmail, Osmanlı Devleti'nin doğusunda yeni bir güç olarak ortaya çıktı. İran topraklarında iki yüz yıldan fazla hüküm sürecek olan Safevi Devleti'nin resmi kurucusu olarak kabul edilen⁴³ Şah İsmail ile birlikte İran tarihinde yeni bir dönem başlamış oldu.⁴⁴

1. Safevi Devleti'nin Yükselişi

Şah İsmail, Safevi Devleti'ni kurduktan sonra Anadolu'da ki etkinliğini artırmak için atalarının birkaç asırdır devam ettirdikleri Şiiliği yayma politikasını

³⁶ Hinz, s. 82; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, s. 877-881.

³⁷ İlhan Erdem- Mustafa Uyar, s. 873-881.

³⁸ İsmail Safa Üstün, "İran (Safeviler'den Günümüze Kadar)", *DİA*, C. XXII, s. 400; Karaca, s. 409

³⁹ Uzunçarşılı, C. II., s. 228.

⁴⁰ İlhan Erdem, Mustafa Uyar, s. 879-881.

⁴¹ Remzi Kılıç, *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı- İran Siyasi Antlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul 2001, s. 13; Behrooz Omrani, Hosein Esmaili Sangari, *Baft-ı Tarihi Şahri Tebriz*, Miras Book, Tahran Semira 1384, s. 9; Samed Serdarinya, *Seyri Tarihi Azerbaycan*, 3. Baskı, Tebriz Ağter 1384, s. 172.

⁴² İlhan Erdem- Mustafa Uyar, s. 873-881.

⁴³ Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", *İA*, C. XII, İstanbul 1967, s. 176; Allouche, s. 68-73; F. Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, s. 15-42; Samed Serdarinya, s. 172.

⁴⁴ Hinz, s. 75-76.

sürdü. Şah İsmail bu politikayı başarıya ulaştırmak için doğuda ve batıda Osmanlı Devleti'ne karşı oluşan bütün ittifaklara katılmakta bir sakınca görmemesine rağmen⁴⁵ Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içerisinde olmaya da özen gösterdi. Öyle ki, Şah İsmail, II. Bayezid'e gönderdiği mektuplarda Sultan II. Bayezid'e "baba" şeklinde hitap etmekteydi.⁴⁶ Hatta II. Bayezid'in oğlu Selim'in 1505 yılında Safevi topraklarına girmesi bile iki hükümdar arasındaki iyi ilişkilere gölge düşürmedi.⁴⁷

Topraklarını genişletmek isteyen Şah İsmail 1507 yılında Dulkadiroğulları'nın üzerine sefer düzenledi. Bu seferin diğer bir amacı da etrafında bulunan Sünni Osmanlı, Memluk ve Özbek devletlerinin ne tepki vereceğini öğrenmek istemesiydi. Bu sefer esnasında çevresindeki devletlerden herhangi bir tepki görmeyen Şah İsmail'in kendine olan cesareti ve güveni iyice arttı. Sonraki süreçte Şah İsmail bu devletlerin topraklarına doğru genişleme politikası takip ederek Osmanlı, Memluk ve Özbek devletleri için bir tehdit haline geldi. Bu arada doğuda Osmanlı Devleti'ne rakip olabilecek Safevi Devleti'nin yükselişi Avrupa devletlerinin de dikkatlerini çekmişti. Avrupa devletleri bu durumu Türklere karşı harekete geçmek için ilahi bir fırsat olarak gördüler.⁴⁸

Şah İsmail 1511'lere gelindiğinde Irak, İran ve Azerbaycan'a hâkim olarak sınırlarını Ceyhun Nehri'ne kadar genişletti.⁴⁹ Artık daha büyük hedefler peşinde olan Şah İsmail bu hedeflere ulaşmak için Şii propagandasını daha etkili şekilde kullanmaya başladı. Faaliyetlerini Anadolu üzerine yoğunlaştıran Şah İsmail müritleri vasıtasıyla bölgede etkinlik kurmaya çalıştı.⁵⁰ Sultan II. Bayezid'in Safevi

⁴⁵ Hüsamettin Memmedov Karamanlı, "16. 18. Yüzyıl Osmanlı- Safevi Savaşları", **Osmanlılar**, C. I, s. 502.

⁴⁶ Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, s.26.

⁴⁷ Finkel, s. 88; Şah İsmail ile II. Bayezid arasındaki iyi ilişkilere diğer bir örnek ise 1507 yılında Şah İsmail'in Dulkadiroğulları üzerine yürümesidir. Şah İsmail, II. Bayezid'e elçiler göndererek Osmanlı Devleti'nin topraklarından geçmek için izin istedi. Sultan II. Bayezid, Şah İsmail'in bu isteğini kabul etmemesine rağmen Şah'ın ordusu ile Osmanlı topraklarından geçmesine de sessiz kaldı. (Baron Joseph V. Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. IV, s. 74; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi C. III./ 2. Kısım Eki, **Osmanlı- İran Savaşı Çaldıran Meydan Muharebesi 1514**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1979, s. 19.)

⁴⁸ Karaca, s. 413.

⁴⁹ Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, s. 31.

⁵⁰ Yazıcı, "Şah İsmail", s. 276–277; Şah İsmail'in davetine özellikle Sivas, Tarsus ve Amasya bölgelerinden Ustacalu, Şamlu ve Rumlü; Antalya bölgesinden Tekelü; Tarsus bölgesinden Varsak ile Hamiteli, Karamanlı ve Bayat Türkmenleri büyük ilgi gösterdi. (Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, s. 18–19); Türkmenlerin Şah İsmail'e bağlanmasının sebeplerinin başında Osmanlı Devleti'nin, konar-göçer hayat tarzını benimsemiş Türkler yerleşik hayata geçirme teşebbüsleri ve bu kitlelerin bundan duydukları rahatsızlık

Devleti'ne karşı takip ettiği pasif politikadan dolayı Şah İsmail'in Anadolu'da etkinliği iyice arttı.⁵¹ Sultan II. Bayezid, devlet içerisinde gün geçtikçe gücü artan Şii zümrelerinden bir kısmını Rumeli'ye göç ettirerek Şiiilerin Anadolu'da ki etkinliğini kırmaya çalıştı. Fakat alınan bu önlemler de Şiiilerin Anadolu'da ki etkinliklerini sonlandırmaya yetmedi.⁵² Tüm bu gelişmelere rağmen II. Bayezid zamanında Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında herhangi bir savaş yaşanmadı.⁵³ Bu dönemde Şahın yandaşlarından olan Karabıyıklıoğlu Hasan Halife, Anadolu'da 1511 yılında büyük bir isyan başlattı. Şahkulu olarak adlandırılan ayaklanma Anadolu'da olduğu kadar Rumeli'de de destek gördü. Sultan II. Bayezid tarafından isyanı bastırmakla Vezir-i Azam Hadım Ali Paşa görevlendirildi. Zorlukla bastırılan isyanda Vezir-i Azam Hadım Ali Paşa ve Şahkulu savaş meydanında öldü. Savaştan sonra Sultan II. Bayezid'e olan güven iyice azaldı ve şehzadeler arasında iktidar mücadelesi başladı.⁵⁴ Bu iktidar mücadelesini Şehzade Selim kazanarak 1512 yılında tahta geçti.⁵⁵

2. Çaldıran Savaşı ve Şah İsmail

Yavuz Sultan Selim (1512-1520) tahta geçtikten sonra ilk iş olarak devlet otoritesini yeniden kurdu.⁵⁶ Taht üzerindeki hâkimiyetini sağladıktan sonra sıra Safevi Devleti ve onun Osmanlı sınırları içinde yaşayan yandaşlarına gelmişti. Yavuz Sultan Selim Anadolu'da Şiilik propagandası yaparak fitne çıkaran ve onlara inananların elebaşlarını yakalatarak idam ettirdi. Ayrıca Anadolu ve Rumeli'de bulunan Şii liderlerini de takip ettirerek ülke içerisinde ayaklanma çıkarmalarına engel olmak istedi⁵⁷ ve Safevi Devleti'ne açacağı savaş için hazırlıklara başladı.⁵⁸

gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin bu toplulukların ekonomik faaliyetlerini ve hayat sahalarını daraltması, aşiret hukuklarına ve adetlerine önem vermemesi bu kitlelerin Osmanlı rejimini bir baskı unsuru olarak görmeleri sebep oldu. Türkmenler merkezi idareyi temsil eden kadı ve kulları düşmanları olarak görüyorlardı. Sünni İslamiyet'i temsil eden rejime karşı, İslamiyet'in kendi kabile âdetlerine ve Şamanist inanışlarına uygun şeklini telkin eden heteredoks derviş tarikatlarına bağlıydılar. (Halil İnalçık, **Osmanlı Uygarlığı**, KBY., C. I, Ankara 2004, s. 100.)

⁵¹ Karaca, s. 413.

⁵² Nihat Çetinkaya, **Kızılbaş Türkler Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi**, İstanbul 2005, s. 411-413.

⁵³ Feridun M. Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Şark Meselesi'nin Ortaya Çıkışı ve İlk Münasebetler ve İç Yansımalar", **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, TTK Yay., Ankara 2003, s. 42.

⁵⁴ Finkel, s. 92; Yavuz Ercan, "Yavuz Sultan Selim Dönemi, **Türkler**, C. IX, Ankara 2002, s. 423.

⁵⁵ Uzunçarşılı, C. II., s. 245; A. Allouche, s. 103; Ercan, s. 423.

⁵⁶ Ercan, s. 423.

⁵⁷ Kütükoğlu, **Osmanlı İnanç Siyasî Münasebetleri**, s. 3.

Hazırlıklarını tamamlayan Yavuz Sultan Selim 1514 yılında ordusunun başında İran üzerine sefere çıktı. Nihayetinde de iki ordu Çaldıran Ovasında karşı karşıya geldi.⁵⁹ Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasında 23 Ağustos 1514 yılında yapılan Çaldıran Savaşı'nı Osmanlı ordusu kazandı.⁶⁰ Şah İsmail, savaş alanından yaralı bir şekilde son anda kaçmayı başardı.⁶¹ Yavuz Sultan Selim kazandığı bu zafer ile Anadolu üzerindeki Şii etkisini kırdı.⁶² Şah İsmail'in sessizlik dönemine girmesi dinamik olan Şii hareketinin duraklamasına sebep oldu.⁶³

Çaldıran Savaşı'ndan sonra İran'da bulunan aşiretler arasında iktidar mücadelesi başladı. Bu mücadele Şah İsmail'in oğlu Şah I. Tahmasb'ın 1524 yılında devletin başına geçmesine kadar devam etti.⁶⁴ Şah I. Tahmasb (1524-1576) yönetimi ele geçirdikten sonra babası gibi Anadolu'da ki Şiilik faaliyetlerini devam ettirdi.⁶⁵

3. Osmanlı Devleti'nin Kesin Üstünlüğü ve Amasya Antlaşması

Şehzade Süleyman 1520 yılında Osmanlı tahtına geçtiğinde seferlerin yönünü doğuya çevirmiş olan babası Yavuz Sultan Selim'den farklı bir politika izleyerek yönünü batıya çevirdi. Kanuni Sultan Süleyman, Safevi Devleti'nden kendisine bir tehlike gelmediği sürece İran üzerine sefere çıkmak istemedi ve İran topraklarını ele geçirmekten ziyade bu cepheden devlete karşı bir saldırı gelmesini engelleyen önlemler aldı.⁶⁶

⁵⁸ Finkel, s. 95; Bunun için ilk yapması gereken bir İslam ülkesi olan Safevi Devleti üzerine yapılacak sefer için fetva almaktı. Yavuz Sultan Selim devrin ileri gelen âlimlerinden sefer için risaleler hazırlamalarını ve fetvalar yayınlamalarını istedi. Devrin âlimleri ve tarihçi Kemal Paşazade, Safevi ve Şiiilerin "kâfir" veya "mülhid" olduklarını ve bunlara savaş açılmasının önünde hiçbir şer'i engel olmadığı hakkında fetva verdiler. (Finkel, s. 95; Allouche, s. 124.) Böylece yazılan risaleler ve verilen fetvalarda Kızılbaşlara savaş açılmasının cihattan daha "ehem ve akdem" olduğu ilan edildi. (Kütükoğlu, **Osmanlı İran Siyasî Münasebetleri**, s. 3.)

⁵⁹ Hasırcı Metin Hasırcı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. II, İstanbul 2003, s. 13-15.

⁶⁰ H. Mustafa Eravcı, "Safevi Hanedanı", **Türkler**, C.VI, Ankara 2002, s. 882; Osmanlı-İran Savaşı Çaldıran Meydan Muharebesi 1514, s. 115- 118; Ercan, s. 427.

⁶¹ Hasırcı Metin Hasırcı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. II, İstanbul 2003, s. 13-15.

⁶² Atay Akdevelioğlu, **İslamda Dış Politika Anlayışı Ve İran Örneği**, Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 54; M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **Tarih Dergisi**, İÜEF, C. XVII, S. 22, İstanbul 1968, s. 65-70.

⁶³ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, YK Yay., 3. baskı, İstanbul 2003, s. 203.

⁶⁴ Yazıcı, "Safevi", s. 54.

⁶⁵ Bekir Kütükoğlu; "Şah I. Tahmasb", **İA.**, C. XI, s. 637; Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1590)**, s.4.

⁶⁶ A. Allouche, s. 114.

Kanuni Sultan Süleyman batı seferleri ile uğraşırken Şah Tahmasb Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa'da ittifak arayışına girdi. Habsburg İmparatoru V. Şarlken, Portekiz Kralı III. Joao ve Macar Kralı II. Layoş'a ittifak mektupları gönderdi.⁶⁷ Şah Tahmasb, 1521 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan Seferi'nde olmasından istifade ederek Anadolu içlerine kadar ilerledi.⁶⁸ Şah Tahmasb'ın bu cüretine rağmen Kanuni Sultan Süleyman, çıkmayı düşündüğü Mahoç Seferinden (1526) dolayı Safevi Devleti üzerine yürümedi.⁶⁹ 1529 yılında ise Kanuni Sultan Süleyman'a mektup göndererek bağlılığını bildiren Bağdat Beylerbeyi Zülfikar Han'ın üzerine yürüyen Şah Tahmasb, Zülfikar Han'ı öldürerek Bağdat'ı ele geçirdi. Kanuni Sultan Süleyman bu defa da Viyana seferinde olmasından dolayı Şah Tahmasb'a müdahale edemedi. Ayrıca Şah Tahmasb 1532 yılında Anadolu'da halkı isyan'a teşvik etti.⁷⁰ 1533'e gelindiğinde Bitlis Beylerbeyi Şeref Han'ın İran'a iltica etmesi ve Azerbaycan Hâkimi Tekelü Ulama Han'ın Osmanlı Devleti'ne sığınması üzerine Kanuni Sultan Süleyman, Safevi Devleti'ne savaş açtı.⁷¹ İrakeyn olarak bilinen 1533-1535 yıllarını kapsayan bu seferde Kanuni Sultan Süleyman, eskiden halifelüğün merkezi olan Bağdat ile birlikte Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in kabirlerinin de bulunduğu Necef ve Kerbela gibi önemli şehirleri ele geçirdi.⁷² İran üzerine yapılan 1547-1548 yıllarını kapsayan ikinci seferde ⁷³ ise Osmanlı Devleti Van, Tortum, Akçakale, Livana ve Kamhıs gibi yerleri ele geçirdi.⁷⁴ Fakat Osmanlı ordusunun coğrafi şartların zorluğundan dolayı geri çekilmesinden faydalanan Şah Tahmasb, kaybettiği yerleri ele geçirmesi istemesi üzerine Kanuni Sultan Süleyman 1554 yılında İran üzerine üçüncü kez sefere çıkmak zorunda kaldı. Ordusunun başında sefere çıkan Kanuni Sultan Süleyman bu seferinde Revan ve Nahcivan'a ele geçirdi.⁷⁵ Kanuni Sultan Süleyman, Nahcivan Seferi dönüşünde Şah tarafından barış

⁶⁷ Kılıç, **XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı- İran Siyasi Antlaşmaları**, s. 33.

⁶⁸ Melike Sarıkçıoğlu, **Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)**, TTK Yay., Ankara 2013, s. 2.

⁶⁹ Kılıç, **XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı- İran Siyasi Antlaşmaları**, s. 33-34.

⁷⁰ Feridun Emecen, "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", **Türkler**, C. IX, Ankara 2002, s. 508-509.

⁷¹ Baron Joseph V. Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 156-157; Kılıç, **XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı- İran Siyasi Antlaşmaları**, s. 34.

⁷² Finkel, s. 115; Kılıç, **XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı- İran Siyasi Antlaşmaları**, s. 35,41.

⁷³ Finkel, s. 123.

⁷⁴ Kılıç, **XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı- İran Siyasi Antlaşmaları**, s. 49, 54.

⁷⁵ Finkel, s. 124.

talep etmesi üzerine iki devlet arasında barış görüşmeleri başladı.⁷⁶ Görüşmeler sonunda İranlılar tarafından Sünnilere ve ilk üç halifeye hürmet gösterilmesi kabul edildi. Buna karşılık Osmanlı Devleti de İranlı hacıların serbestçe hacca gitmelerini kabul etti. Karşılıklı şartların kabul edilmesi üzerine iki devlet arasında 29 Mayıs 1555'te Amasya Antlaşması imzalandı.⁷⁷ Bu antlaşma ile başkent Tebriz dâhil olmak üzere, Irak-ı Arap, Azerbaycan ve Doğu Anadolu Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde kaldı. Amasya Antlaşması, Şah I. Tahmasb'ın öldüğü ve İran'da iç karışıklıkların başladığı 1576 yılına kadar 21 yıl boyunca yürürlükte kaldı.⁷⁸

4. Amasya Antlaşması'ndan Pasarofça Antlaşması'na Kadar Osmanlı – İran İlişkileri

Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında Kanuni Sultan Süleyman zamanında başlayan iyi ilişkiler Şah Tahmasb'ın öldüğü 1576 yılına kadar devam etti. Şah Tahmasb, Osmanlı Devleti ile devam ettirilen iyi ilişkiler çerçevesinde Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra Osmanlı tahtına geçen II. Selim ve III. Murat'ın cülûsları dolayısıyla Anadolu'ya iki elçilik heyeti gönderdi. Şah Tahmasb'ın elçilik heyetleri Edirne ve İstanbul'da büyük bir saygı ile karşılandı.⁷⁹

Şah Tahmasb'dan sonra Safevi tahtına oğlu II. İsmail geçti.⁸⁰ Şah II. İsmail (1576–1578) bir buçuk yıl süren saltanatı süresince Safevi Devleti'nin dış politikasında ve dini görüşünde radikal değişiklikler yaptı.⁸¹ Bu radikal değişiklik Sünni mezhebini kabul etmektir.⁸² Fakat bir yandan da Doğu Anadolu bölgesinde Safevi propagandasına devam ederek bölge halkı üzerindeki etkinliğini artırmaya çalıştı. Şah II. İsmail'in Osmanlı toprakları içerisinde yaşayan yandaşlarını tahrik

⁷⁶ Özer Küpeli, "Irak-ı Arap'ta Osmanlı Safevi Mücadelesi (XVI. XVII Yüzyıllar)", **History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı**, İzmir 2010, s. 231–232.

⁷⁷ Küpeli, s. 231-232, Kılıç, **XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı- İran Siyasi Antlaşmaları**, s. 71.

⁷⁸ Yaşar Yücel, Ali Sevim, **Klasik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih Yavuz Kanuni**, TTK Yay., Ankara 1991, s. 181.

⁷⁹ Tahsin Yazıcı, "Feth Ali Şah", **DİA.**, C. XII, İstanbul 1995, s. 1.

⁸⁰ Nesib Nesibli, "Osmanlı-Safevî Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan", **Türkler**, C. VI, s. 896.

⁸¹ Eravcı, "Safevi Hanedanı," s. 891.

⁸² Nesibli, s.896; Devlet yönetiminde çok etkili olan Şii ulema ve aşiretleri yönetimden uzaklaştırdı. Onların yerlerine yönetimde Sünni bürokrat ve âlimlere yer verdi. Ayrıca Şiiliğin bazı radikal söylemlerini bahane ederek Safevi Devleti'ni sürekli tehdit eden Sünni Osmanlı ve Özbek saldırılarını engellemek için On iki İmam Şia'sının ihtilaflı düşüncelerini yasakladı. Böylece İran'da Sünnilikle Şiiliği kuşatıcı ve bütünleştirici yapısal reformlar gerçekleştirdi. (Eravcı, "Safevi Hanedanı," s. 891-892.)

etmesi, yapılan antlaşma hükümlerine uymaması, Osmanlı aleyhine Hristiyan Avrupa devletleri ile işbirliği yapması Osmanlı-Safevi ilişkilerinin bozulmasına sebep oldu.⁸³ Şah II. İsmail'in 1578 yılında ölmesi üzerine yerine âmâ kardeşi Muhammed Hudabende'yi tahta geçti.⁸⁴

Şah II. İsmail döneminde bozulan Osmanlı-Safevi ilişkileri Muhammed Hudabende zamanında İran'dan geçen Osmanlı kervanlarının yağmalanması, sınır güvenliğini bozan olaylar ve Safeviler'in Anadolu halkı üzerindeki propagandalarının artması ile iyice bozuldu.⁸⁵ Buna rağmen dönemin sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa, Safevi Devleti ile yapılacak bir savaşa; sefer masraflarının ağırlığı, bütün İran ele geçirilirse dahi elde tutmanın imkânsızlığı ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılan seferler esnasında çekilen sıkıntılardan dolayı karşı çıktı.⁸⁶ Sokullu'nun tavrına karşı savaş ile şöhret kazanmak isteyen devlet adamları, özellikle Lala Mustafa Paşa ile Sinan Paşa İran'a açılacak bir seferde serdar olmak için savaştan yana tavır koydular. Yönetimde eskisi kadar etkili olmayan Sokullu Mehmed Paşa'nın söylediklerine itibar edilmeyerek 1578 yılında İran'a savaş ilan edildi.⁸⁷ Osmanlı Devleti bu seferlerde Hoy, Urmiye, Selmas, Gürcistan, Tiflis ve Şirvan'ı ele geçirdi.⁸⁸ Daha sonraki yıllarda Safeviler bu yerleri geri almaya Osmanlı Devleti'de buradaki hâkimiyetinin kalıcı olmasına çalıştı. 1583 yılında Meşale Savaşı ile Osmanlı Devleti Şirvan'da hâkimiyetini güçlendirdi. Osmanlı Devleti 1588 yılında Nihavend'i ele geçirdi. Bunun üzerine Şah I. Abbas'ın barış istemesi ile

⁸³ Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1590)**, s. 20-22; Mehmed İpşirli, **Osmanlı Vekayinâmelerinde İran**, s. 50-52; İranlı tarihçiler ise 1577-1639 yılları arasındaki Osmanlı-İran ilişkilerindeki krize Sultan III. Murat'ın Amasya Antlaşması'nın maddelerini ihlal etmesini sebep olarak göstermişlerdir. (Atâullah-i Hasânî, "İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı-İran İlişkilerindeki Krizin Nedenleri (968-1049/ 1577-1639)", **Tarihten Günümüze Türk-İran Sempozyumu**, Konya 16-17 Aralık 2002, s. 15-31.)

⁸⁴ Eravcı, "Safevi Hanedanı," s. 891; Şah'ın Sünnilere karşı olan hoşgörüsü Şii aşiretlerin ondan nefret etmelerine neden oldu. Sonunda Şah'ın esrar bağımlılığından faydalanan muhalifleri onu zehirleyerek öldürdü. (Eravcı, "Safevi Hanedanı," s. 891.) Uzunçarşılı ise Şahın ölümünü; "Şah Kazvin'de kendi adamlarından Helvacıoğlu Hasan Bey'in evinde yutmuş olduğu aşırı miktarda afyonun tesiriyle öldü" şeklinde açıklamaktadır. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III/I, s. 56.)

⁸⁵ H. Mustafa Eravcı, **III. Murat, Manisalı Padişahlar**, Manisa Valiliği Yay., Manisa 1999, s. 213-214.

⁸⁶ Remzi Kılıç, **XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı- İran Siyasi Antlaşmaları**, s. 89.

⁸⁷ Uzunçarşılı, C. III/I, s.57-58.

⁸⁸ Mücteba İlgürel, "Zirveden Dönüş: II. Selim'den III. Mehmed'e", **Türkler**, C. IX, s. 648-649; Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, II, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1982, s. 35.

21 Mart 1590 yılında İstanbul'da barış antlaşması imzalandı.⁸⁹ Ferhat Paşa Antlaşması ile Azerbaycan, Tebriz, Karabağ, Gence, Kars, Tiflis, Şehrizar, Nihavent ve Loristan Osmanlı toprakları olarak kabul edildi.⁹⁰ Antlaşmanın şartlarından biri olarak da Hamza Mirza'nın oğlu şehzade Haydar Mirza rehin olarak Osmanlı Devleti'ne gönderildi.⁹¹

Şah I. Abbas, Osmanlı Devleti ile Ferhat Paşa Antlaşması'nı imzaladıktan sonra Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu durumu düzeltmek ve Osmanlı Devleti'nden intikam almak için çalışmalara⁹² başladı.⁹³ Şah I. Abbas, ülkesinde iç huzuru sağlayıp ordusunu düzene koyduktan sonra doğu sınırında bulunan Özbekler üzerine yürüyerek Herat'ı yeniden Safevi topraklarına kattı.⁹⁴ Daha sonra yönünü

⁸⁹ Uzunçarşılı, C. III/I, s.62-63; Peçevi, s.46, Yunus Zeyrek, **Tarih-i Osman Paşa**, KBY., Ankara 2001, s. 5; M. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451–1590)**, Ankara 1976, s. 377; Muhammed Hicazi, **Hulasa-i Tarih-i İran Ta İnkraz-ı Kaçarya**, İbn-i Sina neş., Tahran 1335, s.167; İlgürel, s. 650; İpşirli, **Osmanlı Vekayinâmelerinde İran**, s. 49; Kütükoğlu, **Osmanlı İran Siyasî Münasebetleri**, s. 193-196; Eravcı, "Safevi Hanedanı," s. 891-892.

⁹⁰ Sarıkçıoğlu, s. 3.

⁹¹ Atâullah-İ Hasanî, "İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı İran İlişkilerindeki Krizin Nedenleri (985-1049 / 1577- 1693)", (Çev. Derya Örs), **Tarihten Günümüze Osmanlı- İran İlişkileri Sempozyumu**, Konya 16-17 Aralık 2002, s. 21.

⁹² Şah Abbas döneminde sadece askeri alanda değil güzel sanatlar alanında da önemli gelişmeler yaşandı. Başkenti Kazvin'den İsfahan'a taşıyan Şah, İsfahan'ın dünyanın en güzel ve en kalabalık şehirlerinden biri hâline gelmesini sağladı. (Fernand Grenard, **Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü**, (Çev. Osman Yüksel), İstanbul 1992, s. 111) Devlet düzenini sağlamaya çalışan Şah bir yandan da Osmanlı Devletine karşı müttefik arayışına girişti. Şah Abbas İran'a gelmiş olan Eseks Kontu'nun adamlarından Sör Antuvan Şörleyle (Antoine Shirley) adında bir İngiliz ile görüşerek Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmek amacıyla Avrupa'ya sefaret heyeti gönderdi. Şah, Sir Antoine'a Papaya, Alman imparatoruna, İngiliz Kraliçesine, Lehistan Kralına, Fransa ile Venedik yöneticilerine verilmek üzere mektuplar verdi. Bu sırada Osmanlı-Avusturya savaşı çok şiddetli bir şekilde devam etmekteydi. Şah Abbas, Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak için 1602 yılında İspanya ve Portekiz Kralı Filip ve Alman İmparatoru Rudolf tarafından gönderilen heyetler ile görüşerek ittifak anlaşmaları yaptı. (Uzunçarşılı, III/I, s. 64.)

⁹³ Uzunçarşılı, C. III/I, s. 63-65; Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri**, s. 246-259; Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s.44; Şah I. Abbas, öncelikli olarak sık sık ülkeyi kargaşa ortamına iten, güven vermeyen devletin kurucu unsuru olan Şii beyleri ile mücadeleye girişti. Onların ileri gelenlerinin birçoğunu ya hapse attırdı ya da öldürttü. Birçok Türkmen aşiretini eski yurtlarında kalabalık kitleler halinde yaşamalarına son vererek İran'ın muhtelif bölgelerine dağıttı. (Eravcı, "Safevi Hanedanı," s. 892; Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, s. 147- 148.) Ülkesinde; siyasî, askerî, iktisadî ve içtimaî düzeni yeniden sağlamaya çalıştı. Öncelikle ordu da ciddi anlamda reformlar yaptı. (Kütükoğlu, **Osmanlı İran Siyasî Münasebetleri**, s. 246-259; Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s.44.) Şah I. Abbas, Askeri alanda Avrupa-i tarzda topçu bölükleri oluşturarak ordusunu yeniden düzenledi. Ayrıca "*Şahseven*" ismi ile anılan milis kuvvetleri kurdu. (J.H. Kramers, "İran (Tarih ve Etnografik Bakış)", **İA**, C. V/II, İstanbul 1968, s. 1024,) Bununla birlikte Şah I. Abbas, Osmanlı Devleti'ndeki Kapıkulu sistemini taklit ederek, Kafkaslardan çoğu Hristiyan menşeli (Gürcü ve Ermeni) çocukları toplattı. Şii terbiyesiyle yetişen bu çocuklardan düzenli bir ordu kurdu. (Kütükoğlu, **Osmanlı İran Siyasî Münasebetleri**, s. 248; Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s. 44-45; Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, s. 148.)

⁹⁴ Eravcı, "Safevi Hanedanı," s. 893.

batıya çevirdi. Bu arada Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile savaş içerisinde olmasını değerlendirerek⁹⁵ Selmas'da ki Kürt Beyleri'nden Gazi Bey'in kendisinden yardım istemesi bahanesi ile Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Bu dönemde Osmanlı Devleti devam eden Avusturya savaşı ve Anadolu'da ki Celâli isyanlarından dolayı İran ile savaşacak durumda değildi.⁹⁶ Şah I. Abbas bu durumdan çok iyi faydalandı, kısa sürede Nihavent şehrini geri aldı. İlerlemeye devam ederek Tebriz'den Pasinler'e kadar olan bütün kale ve şehirleri zapt etti. Şah I. Abbas, Çulfa ve Nahcivan gibi yerleri de ele geçirerek Osmanlıları Aras Nehri'nin gerisine atmayı başardı.⁹⁷ 1607 yılına gelindiğinde Şah I. Abbas, 1555 Amasya Antlaşması'nda Safevi toprakları olarak tanımlanmış bölgelerden Osmanlı birliklerini attı.⁹⁸ Bu sırada Osmanlı hükümdarı III. Mehmed vefat etmiş onun yerine Osmanlı tahtına on dört yaşında bulunan büyük oğlu I. Ahmed geçti. Sultan I. Ahmed tahta geçtikten sonra 1610 yılında Şah I. Abbas'ın üzerine yürüdü zor durumda kalan Şah Abbas ele geçirdiği yerlerin kendisinde kalması şartı ile Amasya Antlaşması'nın şartlarını kabul edeceğini açıkladı. Osmanlı Devleti bu teklifi kabul etti ve 20 Kasım 1612 yılında ikinci İstanbul (Nasuh Paşa) Antlaşması imzalandı.⁹⁹ Bu antlaşma ile Safevi Devleti senelik iki yüz deve yükü ipeği tazminat olarak vermeyi kabul etti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden Tebriz ve Revan'ı geri aldı.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti arasında yapılan antlaşmanın geçerliliği üç yıl sürdü. Şah Abbasın her sene gendereceğini söylediği iki yüz deve yükü ipeği göndermemesi üzerine iki devlet arasında ilişkiler gerginleşti. İki devlet arasındaki görüşmeler sonucunda 26 Eylül 1618'de Serav Anlaşması imzalandı.¹⁰¹ Serav Anlaşması ile Ahıska'nın Osmanlı Devleti'nde kalması İran'ın Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Dağıstan beylerine saldırmaması ve iki yüz deve yükü ipek

⁹⁵ Hrand D. Andreasyan, "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celalli İsyancıları", **Tarih Dergisi**, C. I, S. 2, s. 27.

⁹⁶ Uzunçarşılı, C. III/I, s. 64.

⁹⁷ Andreasyan, s. 37; Atâullah-İ Hasanî, s. 24.

⁹⁸ Eravcı, "Safevi Hanedanı," s. 893.

⁹⁹ Uzunçarşılı, C. III/I, s. 66-67; Muhammed Hicazi, s. 169; Baron Joseph V. Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s.136;

¹⁰⁰ Uzunçarşılı, C. III/I, s. 67.

¹⁰¹ Hammer, VIII, s.182.

yerine yüz deve yükü ipek verilmesi kabul edildi. Bu anlaşma 1619 yılında Sultan I. Mustafa döneminde yenilenerek barışın devamı sağlandı.¹⁰²

Şah I. Abbas Osmanlı Devleti'nde ki taht değişiklikleri, Celali isyanları ve Osmanlı Devleti'nin 1621 yılında Lehlilerle savaşta olmasını fırsat bilerek 1623'te Bağdat'ı kuşattı.¹⁰³ Ardından Kerbela, Musul ve Kerkük'ü de işgal etti.

Sultan IV. Murat (1623-1640) tahta geçtikten sonra ilk iş olarak Şah I. Abbas'a elçiler göndererek mevcut anlaşmaya riayet etmesini istedi.¹⁰⁴ Bu dönem de İran'da kırk iki yıldır hüküm süren Şah I. Abbas 1629 yılında öldü ve yerine torunu Sam Mirza (Şah I. Safi) hükümdar oldu.¹⁰⁵ Sultan IV. Murat Bağdat ve Revan'ın Safevi Devleti'nin eline geçmesinden oldukça büyük rahatsızlık içindeydi. 1631 yılında Osmanlı ordusu Bağdat kuşatmasında başarısız oldu. 1635 yılında Revan Osmanlı Devleti tarafından geri alındıysa bile kısa bir süre sonra tekrar Safevi Devleti'nin eline geçmesi üzerine IV. Murat bunu prestij meselesi görerek ordunun başında sefere çıktı. Bağdat'ı 24 Aralık 1638 yılında tekrar ele geçirdi. Bu başarı üzerine Osmanlı-İran sınırının temelini oluşturacak 17 Mayıs 1639 yılında Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalandı.¹⁰⁶

1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Osmanlı-Safevi ilişkileri uzun süreli bir barış dönemine girdi. Bu barış dönemi 17. yüzyıl boyunca ve 18. yüzyılın ilk yarısında İran'da iç karışıklıkların çıkması ve 1722 yılında Afganlıların İran'ı işgal etmesine kadar devam etti.

¹⁰² Uzunçarşılı, C. III/I, s. 68.

¹⁰³ Sarıkçioğlu, s. 5.

¹⁰⁴ Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s. 53-54.

¹⁰⁵ Eravcı, "Safevi Hanedanı," s. 893.

¹⁰⁶ Finkel, s. 185-195; Uzunçarşılı, C. III/I, s.179-206; Sarıkçioğlu, s.5.

I. BÖLÜM

DERSA'ADETTEN CEPHEYE: SEFER YOLLARI, LOJİSTİK VE SEFER YÜRÜYÜŞÜ

1. Osmanlı Devleti'nde Yollar ve Menziller

Dünya tarihinde güçlü devlet olmanın ve geniş topraklara hükmetmenin olmasa olmazı güçlü bir orduya sahip olup bu ordunun ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bunun iyi bir örneğini temsil eden Osmanlı Devleti bu başarısını askerlerin ihtiyacını karşılamak için uyguladığı düzenli lojistik organizasyona borçludur. Osmanlı Devleti sahip olduğu topraklarda düzeni sağlamak ve gerektiğinde hızlı bir şekilde sefere çıkmak için kendinden önce Romalılar, Bizanslılar ve Selçuklular tarafından kullanılan Anadolu'da ki yolları, ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden düzenledi.¹⁰⁷ Anadolu'da ve Rumeli'de sağ, orta ve sol olmak üzere üç ana kol ve bunlara bağlı tali yollarla, haberleşme ve seferler için kullanacağı muazzam bir ağ kurdu.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Sema Altunan, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler", **Türkler**, C. X, 913, Yusuf Halaçoğlu, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2002, s. 7-8.

¹⁰⁸ *Sağ kol*; Üsküdar'dan başlayıp Gebze- Eskişehir- Akşehir- Konya-Antakya yolu ile Halep ve Şam güzergâhını takip eden Hac yolu idi. Bu güzergâhın üzerinde 27 menzilhane bulunuyordu. Üsküdar Menzilhanesi ile Halep Menzilhanesi arasındaki mesafe 247 saat idi. Anadolu Sağ Kol'dan ayrılan tali yollardan en önemlileri İzmir, Bodrum ve Antalya - Anamur yolları idi. (Yusuf Halaçoğlu, s. 4, Sema Altunan, s. 913.) *Orta kol*; Üsküdar- Gebze- İznik- Bolu- Tosya- Merzifon- Tokat- Sivas- Hasan Çelebi- Malatya- Harput- Diyarbakır- Nusaybin- Musul- Kerkük güzergâhını takip eden Bağdat-Basra yolu idi. Bu yol üzerinde 44 menzilhane bulunuyordu. Bağdat Menzilhanesi, İstanbul'a 445 saatlik bir mesafede bulunuyordu. (Yusuf Halaçoğlu, s. 4, Sema Altunan, 913.) *Sol kol*; Merzifon'a kadar Orta kolla birlikte devam eder, buradan Lâdik- Niksar- Karahisar-ı Şarkî- Kelkit- Aşkale- Erzurum yoluyla Hasan Kale'den bir kol ile Kars'a diğer kol ile de Tebriz'e ulaşırdı. Rumeli'de ise Osmanlılar mevcut olan yolları kullanarak yine üç yönde ilerlediler. Romalılar ve Bizanslıların da kullandığı bu yollar Sağ Kol (Kırım-Karadeniz Ticaret Yolu), Orta Kol (Via Militaris) ve Sol Kol (Via Egnatia) olmak üzere üçe ayrılıyordu.

Yollar ve yol sistemleri, devletlerin içtimai, iktisadi, askeri ve siyasi hayatında, şüphesiz her zaman önemli bir rol oynamıştır. Zira askeri ve ticari faaliyetler, yol sisteminin mükemmelliği ile orantılı olarak gelişirken, merkezin taşra ile olan irtibatı da düzenli bir haberleşme teşkilatı ile mümkün olmuştur. Osmanlı Devleti'nde, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi, daha ilk devirlerden itibaren ulak sistemi adı altında haberleşmenin yürütüldüğü bilinmektedir. Ancak gerçek manada bir teşkilatlanma, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Vezir-i Azam Lütfi Paşa tarafından oluşturulmuştur.¹⁰⁹ Lütfi Paşa Anadolu'da ulaklar tarafından kullanılan yolların belirli noktalarına konaklama yerleri kurdurarak haberleşme sistemini daha düzenli hale getirmiştir. Lütfi Paşa tarafından ulakların güzergâhı üzerine kurulan bu konaklama yerleri menzil¹¹⁰ olarak adlandırılmıştır.

Rumeli'de de Anadolu'da olduğu gibi eyalet, sancak ve kazalarla merkez arasındaki iletişimi bu üçlü ana yol ağı ile kurmuştur. Rumeli'deki ana yolların izlediği güzergâh ise şöyledir: *Rumeli Sağ Kol (Kırım Yolu)*: İstanbul'dan Vize-Kırkkilise(Kırklareli)-Prevadi-Karasu-Babadağı-İsakçı-Akkirman yolu ile Özi ve Kırım'a ulaşıyordu. *Rumeli Orta Kol (İstanbul-Belgrad Yolu)*: İstanbul-Silivri-Edirne-Filiba-Sofya-Niş-Yagodina üzerinden Belgrad'a ulaşıyordu. *Rumeli Sol Kol (Via Egnatia)*: İstanbul-Tekirdağ-Malkara-Firecik-Dimetoka-Gümölcine-Pravište-Lankaza Yenişehir (Larissa)-İzdir yolu ile İstefe (Tebai)'ye oradan Eğriboz Menzili ile Gördüs'e uzanıyordu. (Hüdaî Şentürk, "Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış", **Türkler**, C. X, s. 908; M. Fatih Müderrisoğlu, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", **Türkler**, C. X, s. 921.)

¹⁰⁹ Halaçoğlu, s. 7.

¹¹⁰ Arapçada inilen yer, konaklamak ve konaklama yeri manasına gelen menzil kelimesi; Osmanlı Devleti'nde hareket halindeki orduların, kervanların, ulakların ve devlet görevlilerinin belirli bir mesafe kat ettikten sonra geceyi geçirmek, at değiştirmek veya dinlenmek için konakladıkları yer, bina veya han yerine kullanılan bir tabirdir. (Cemal Çetin, "İşlevleri Ve Özellikleri Bakımdan Konya Menzilleri (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 21, s. 297.) Menzilhanelerin kurulmasında, yolların işlek olup olmaması, bölgenin nüfus yoğunluğu ve seferlerin yapılacağı yön belirleyici rol oynuyordu. (Altunan, s. 913.) Bunların yanı sıra, bir yerin coğrafi şartları da menzilhane kurulmasında etkili olmaktadır. Nitekim Niğbolu-Vidin muhafızı Hasan Paşa'nın bu iki yer arasında menzil tayin edilmesine yönelik arzı devlet tarafından; "coğrafyanın dağlık olması ve hayvanların telef olabileceği" şeklindeki gerekçesi ile ret edilmiştir. (Halaçoğlu, s. 14-17.); Menzilhaneler genellikle 6 ile 12 saatlik mesafelerle (yaklaşık 40-70 km) kurulmuşlardır. Nüfus yoğunluğunun az olduğu bölgelerde menzilhaneler arasındaki mesafe 24 saate kadar çıkabiliyordu. Menzilhanelerin işleyişinden, menzilhanelerin bulunduğu kazanın kadısı, ileri gelenler ve bölge halkı sorumluydu. Menzillerin düzenli olarak çalışabilmesi için menzil emini, ahûr kethûdası, seyis, odacı, aşçı ve hizmetkârların sağlanması, ayrıca sürü ve yeterli sayıda beygirin beslenmesi gerekiyordu. Her kazanın ayanları ve zabıtları her yılın ruz-ı hızır'ından itibaren menzilhanelerin beygirlerini, sürücülerini, hademelerini ve gerekli zahireleri zamanında sağlamakla yükümlüydüler. Menzilhanelerin işleyişinden sorumlu kişiler bir yıllığına seçilirdi. Uygun görülmesi dâhilinde tekrar seçilebilirdi. Bazen bir menzilin yıllarca bir ailenin elinde kaldığı olmuştur. (Altunan, s. 914.); Menzilhaneler yaptıkları bu hizmet karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye vergilerinden muaf tutulmuşlardı. (Abdulkadir Gül, "Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme", **History Studies**, C. III/1, 2011, s. 116); Menzilhâneye âit gelir kalemlerini dört farklı grupta değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilk ikisi menzilhanelerin bir yıllık giderlerinin karşılanması için, kazâ ahâlisi tarafından

İlk başlarda haberleşme amacıyla kurulan menziller, daha sonra hac ve askeri amaçlarla da kullanılmaya başlanmıştır.¹¹¹ Haberleşme ve hac menzilleri ile askeri menziller aynı coğrafi noktalar ve aynı idarî birimler üzerinde kurulmuş olsalar bile, gerek işleyişleri ve gerekse işlevleri bakımından farklı özelliklere sahiptirler. Sınırlı sayıda yolcuya hizmet veren hac ve haberleşme menzilhâneleri ana yollar üzerinde, kazâ ve kasaba merkezlerine yakın yerlerde kurulmuştur. Seferler esnasında orduların ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılan askerî menziller ise on binlerce askerin çadırlarının kurulduğu, iâşe ve ibâdesinin sağlandığı genellikle yerleşim yerlerinin dışında, su bulunan geniş düzlükler üzerinde yer almıştır.¹¹²

Haberleşme ve hac menzilleri ile birlikte askeri menziller de Osmanlı Devleti tarafından yüzyıllar boyunca faal olarak kullanılmıştır. Sefer öncesinde askerlerin her türlü ihtiyacının hazır olarak bekletildiği bu menziller Osmanlı Devleti'nin savaşlardaki en önemli yapı taşlarından birini oluşturmuştur.

2. Menzillerde Sefer Hazırlıkları

Osmanlı Devleti'nde savaş kararları Divan-ı Hümayun'da alınmakla beraber kararların İslam dinine uygun olup olmadığı hakkında Şeyhülislam'dan fetva alınırdı. Osmanlı Devleti'nde sefer kararı alındıktan sonra sırasıyla bölgeye padişahтан ferman ve emr-i âlîler, sadrazam ve yeniçeri ağasından buyrultu ve mektuplar gönderilmeye başlanırdı. Sınır valilerine, eyalet kadılarına, menzilkeşlere ve tımarlı sipahilere gönderilen bu ferman ve buyrultular ile savaş kararı bildirilirdi. Osmanlı Devleti'nde sefer organizasyonunu; savaş kararından itibaren sınır istihkâmlarının güçlendirilmesi; ordudaki askerlerin, nakil ve savaş aracı olarak kullanılan hayvanların beslenmesi için lüzumlu iâşe maddelerinin temini ve önceden belirlenen

menzilhânelere tahsis olunan ocaklık ve menzil-i imdâdî gelirleridir. Diğer gelir kalemleri menzilhânelerden verilen beygirlerin kirâ bedellerinden oluşan irsâliye ve in'âmât ücretleridir. (İzzet Sak - Cemal Çetin, "XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller Ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 16, s. 193.); Savaş, kıtlık ve pahalılık gibi olağandışı durumlar da masraflarının ocaklıklar tarafından karşılanamayacak derecede artması durumunda, çevre kasaba ve köylerin gelirlerinden menzilhâneye bir miktar havale yapılırdı. Bu gelire Menzil-i imdâdîye denilirdi. (Çetin, s. 310.)

¹¹¹ Gül, s. 115; Sak - Çetin, s. 181.

¹¹² Çetin, s. 319; Mustafa Nuri Türkmen, "XVII. Yüzyıl Sefer Menzillerinin Ekonomik Yönü ve Esnaf Katkısı", **DTCF**, s. 136.

menzillere ulaştırılması; sefer yollarının düzenlenmesi ve sefere katılacak askerlerin toplanarak savaş nizamına sokulması şeklinde sıralamak mümkündür.¹¹³

2. 1. İaşenin Temin Edilmesi

Herhangi bir savaş halinde ordunun tüm hazırlıklarını tamamlayarak savaş bölgesine ulaşmasının ortalama altı aylık bir sürede gerçekleşmesi, geniş topraklara sahip Osmanlı Devleti için büyük bir sorun oluşturmaktaydı. Bu durumun bilincinde olan Osmanlı yönetimi ordunun savaş alanına ulaşmasına kadar geçen sürede düşmanın muhtemel saldırılarına karşı bazı tedbirler almıştır. Bu bağlamda sefer öncesinde sınırlarda kalelerin tamir ve bakımlarının yapılması, istihkâmların güçlendirilmesi, sınıra yakın güvenli bölgelere mühimmat ve erzak depolanması sağlanırdı.¹¹⁴ Sınır güvenliği sağlandıktan sonra sıra askerlerin ve orduda nakil için kullanılan hayvanların iaşesinin temin edilmesine gelmekteydi.

Askerlerin ve orduda nakil için kullanılan hayvanların iaşesi sefer güzergâhı üzerindeki menzillerde toplanırdı. İstanbul'dan gönderilen emirler¹¹⁵ ile kadırlardan ve menzil mübaşirlerinden, menzil yollarının durumu ve eksikleri hakkında bilgi istenirdi. Kadılar ve menzil mübaşirleri gerekli bilgileri topladıktan sonra rapor halinde İstanbul'a gönderirlerdi. İstanbul'a sunulan raporlar çerçevesinde Eyalet yöneticilerine, Sancak Beylerine ve kadırlara fermalar gönderilerek yollarının düzeltilmesi, menzildeki eksiklerin tamamlanması ve askerler için yiyecek depolanması emredilirdi. Sultan I. Mahmud tarafından; Yenice yolluyla Gülbazarı, Dodurga, Karacaşehir, Turnalı, Tavşanlı ve Bazarcık kazalarının valilerine gönderilen ferman da 1734 yılında Safevi Devleti üzerine çıkılacak sefer de askerlerin ihtiyacı olan zahirenin bir an evvel toplanması emredilmiştir. Ayrıca

¹¹³ Ömer İşbilir, "Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali: I. Ahmed Devri İnan Seferleri Örneği", **Türkler**, C. X, s. 151; Mehmed Yaşar Ertaş, "Osmanlı Devleti'nde Sefer Organizasyonu", **Osmanlılar**, C. VI, s. 590.

¹¹⁴ Mehmed Zahit Yıldırım, "1724–1727 İnan Seferleri Sırasında Askeri Hazırlıklar ve Aksaklıklar", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. IV, S. 1, Haziran, s. 140–153, s. 140; Uğur Kurtaran, "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon Ve Lojistik", **Turkish Studies**, S. VII/ 4, Ankara 2012, s. 2271.

¹¹⁵ 1728 tarihli bir emirde ordunun sefer güzergâhı üzerinde bulunan kadırlardan, menzil mübaşirlerinden ve ayanlardan Ordu-yu Hümayunun çıkacağı sefer için Üsküdar'dan Konya'ya kadar olan menzillerin aralarında mesafenin deve ayağı ile ölçülmesi ve menzillerin eksiklerinin tespit edilmesi istenmiştir. Kadılar ve menzil mübaşirleri gerekli bilgileri topladıktan sonra rapor halinde merkeze ilemişlerdir. BOA. C.NF., 41 / 2044.)

Begbazarı ve Karahisardan, Kamuşlu menziline nakil olunacak mühimmatın da bir an evvel yerine ulaştırılması ve nakliye sırasında dikkatli olunması emredilmiş.¹¹⁶

Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan iaşe ürünleri un, ekmek, peksimet, bal, yağ, tereyağı, çavdar, darı, arpa, ot, saman, odun, tavuk, koyun vb. ürünlerden oluşmaktaydı. Ordunun ihtiyacı olan bu malzemelerin askerlere ulaştırılması iki aşamda gerçekleşmekteydi. Birincisi, sefer için toplanan askerlerin ve bu askerlerin cepheye kadar olan yolculuğu esnasında gerekli olan zahiresinin tedariki idi. İkincisi ise cepheye intikal etmiş olan askerler için gerekli olan iaşenin temin edilmesiydi. Bu malzemelerin tedariki ve toplanması ise farklı usullerle yapılmaktaydı. Orduda yiyecek ve nakliye problemi, serdengeçti bayraklarının açıldığı ve asker yazımının başladığı andan itibaren başlardı. Osmanlı Devleti bu problemi yerinde çözümlenmişti. Şöyle ki, asker yazımı başladığı andan itibaren yazılan her asker için günlük olarak verilecek yiyeceğin miktarı belirlenirdi. Bu yiyecekler menzillere yakın yerleşim yerlerinde yaşayan halktan, vergileri karşılığında alınan erzaklardan temin edilirdi.¹¹⁷ Olağan üstü durumlarda çıkarılan Avarız-ı Divaniye vergisi ile bu erzaklar nüzul¹¹⁸, sürsat¹¹⁹ ve iştırâ¹²⁰ yöntemleri ile toplanırdı. Halk kendilerinden

¹¹⁶ ... Gümürlük menzili emiri Mustafa'ya teslim edilen zahirenin eksik olan kısmının da bir an evvel yerine ulaştırılması emredilmiştir. El-hac Ahmed ve Yusuf Beyoğlu Mahir isimli görevliler ise her hangi bir problem çıkmaması ve emirlerin hızlı bir şekilde yerine getirilmesi ile görevlendirilmişlerdi...(BOA. C.DH., 8 / 369)

¹¹⁷ Yıldırım, s. 148-149.

¹¹⁸ *Nüzül*: Askerî-malî bir terim olarak menzillerde askerlerin iaşesi için hazırlanan erzak anlamındaki nüzülün tahsilinde avarızhaneleri esas alınarak, bölgenin zenginlik, fakirlik durumuna, şehir, köy ya da kasaba oluşuna göre miktarı belirlenmektedir. Başlangıçta aynî ve bedenî olarak alınan avâız vergisinin zamanla nakdî vergiye dönüşmesi ile un ve arpadan aynî olarak toplanan nüzül vergisi ortaya çıkmıştır. Genellikle un ve arpa şeklinde aynî olarak tahsil edilen nüzül sefer bölgesine uzak bölgelerden nakit olarak alınmıştır. (Kurtaran, "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon Ve Lojistik", s. 2271-2272.)

¹¹⁹ *Sürsat*: Ordunun iaşesinin temini için müracaat edilen diğer bir yöntemdi. Sürsat vergisi XVI. yüzyıl sonlarında avâız ve nüzülün nakde dönüşmesi sonucunda ortaya çıkmış idi. Sürsatta da nüzülde olduğu gibi miktar ve türü önceden belirlenmiş olan malzemeler, kendilerine emr olunan menzil ve konaklara kadılar aracılığıyla gönderilmiştir. Sürsat uygulaması nüzül kadar eski ve askerî maksatlarla halka yüklenmiş olmasına rağmen, nüzülden farklıdır. Sürsat'ta da Nüzül gibi un ve arpa şeklinde toplanmasına rağmen, sürsat un ve arpanın yanında bal, yağ, koyun, ekmek, ot, saman, odun gibi iaşe maddelerinden oluşmakta ve devletin belirlediği bir fiyat üzerinden halktan talep edilmektedir. Her iki usulde de halk talep edilen malları, daha önceden tespit edilmiş menzillere kadar nakletmek ve görevlilere teslim etmek zorundadır. ¹¹⁹ (Kurtaran, "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon Ve Lojistik", s. 2271-2273.)

¹²⁰ *İştirâ*: Harp zamanında askerin iaşesi için alınan zahire hakkında kullanılan bir tabirdir. Arapça satın almak, alınmak anlamına gelir. Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem sefere çıktıkları günden hududa varıncaya kadar her menzilde arpa, et, ekmek, yağ ve ballarını sürsattan alırlardı. Harp sahasına girilince artık sürsat zahiresi temin edilemeyeceğinden bundan sonraki ihtiyaç halktan

istenilen zahireyi vermekle yükümlüydüler.¹²¹ Örneğin 1746 yılında İstanbul'dan Kocaeli Sancakbeyi'ne gönderilen fermanla, Safevi Devleti üzerine çıkılacak sefer için Akabad nahiyesinin nüzul bedeli olan bin onaltı kuruş karşılığında toplanan zahireyi menzillere ulaştırılması emredilmiştir.¹²²

Bu vergilere ilave olarak savaş zamanlarında artan menzil masrafların karşılanması için toplanan "ımdadiyye-i seferiye" adında örfi vergiler de vardı.¹²³ Örneğin 1723 yılında İran'da ortaya çıkan karışıklıklardan dolayı Üsküdar'dan sol kol üzerinde Van, Tiflis, Erzurum, Ahlât ve Çıldır dolaylarında bulunan menzillerde ulakların iki seneden beri yoğun olarak gidip gelmeleri menzillerin ihtiyaçlarının artmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı Osmaniye, Murat ve Karahisar'dan bu menzillere senelik dört bin kırk kuruş imdadiye gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹²⁴ Diğer bir belgede ise 1727 Osmanlı-Safevi savaşları dolayısı ile gerekli olan iaşenin temini için İran seraskeri Ahmed Paşa miri hazinede para kalmadığını belirterek ordu defterdarı İsmail Ağa'dan askerlerin ihtiyaçları için iki bin beş yüz kuruş yardım istemiştir. İsmail Ağa, Ahmed Paşa'nın bu isteğini ordu hazinesinde para bulunduğundan dolayı kabul etmiş ve gerekli olan miktarın gönderileceğini bildirmiştir.¹²⁵ 1729 tarihli bir belgede ise devan eden Safevi savaşlarından dolayı Sonisa menziline intikal eden Körbek Seyid Mehmed isimli zorbanın tayinata ve menzil atlarına zorla el koyması üzerine menzil imamı Mustafa Efendi, Sa'id bin Ömer ve Kösezade Muhammed, Taşabad kazasına gelerek Meclisi Şer'îye durumlarını arz ederek yardım talebinde bulunmuşlardır. Bundan dolayı Meclis-i Şer'î zor durumda bulunan menzil halkına kaza-i Erba'a'dan imdadiye yetiştirilmesi kararını almıştır.¹²⁶

Nüzul, sürsat ya da iştirâ yoluyla temin edilen zahirenin askerlere ulaştırılması gerekliydi. Toplanan zahire sefer yolu üzerinde bulunan menzillerde orduya teslim edilir, ya da mirî zahire ambarlarında depolanırdı. Osmanlı Devleti

satın alınan zahireden temin olunurdu. Satın alınan bu zahireye İştirâ Zahiresi adı verilir. (Pakalın, s. 104.)

¹²¹ Mehmed Yaşar Ertaş, s. 592; Altunan, s. 915.

¹²² BOA. C.NF., 27A / 1307.

¹²³ Kurtaran, "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon Ve Lojistik", s. 2271-2273.

¹²⁴ BOA. C.DH., 349 / 17403.

¹²⁵ BOA. İE. AS., 53 / 4777.

¹²⁶ BOA. C.NF., 23 / 1129.

ordunun ihtiyaçı olan zahirenin depolanması için Anadolu'da belli başlı zahire ambarları belirlemiştir. Anadolu bölgesinde başlıca zahire ambarları bulunan şehirler, Konya, Karahisar-ı Sahip, Karahisar-ı şarki, Canik, Çorum, Tokat, Niğde, Sivas, Bayburt, Erzurum, Van, Diyarbakir, Batum, Halep ve Payas'tır. Bu zahire ambarlarında veya menzillerde toplanan ürünler yeniçeri, cebeci, topçu ve diğer ücretli askerlerden oluşan merkez ordusuna ücretsiz dağıtılırken eyalet askerleri ise ihtiyaçları olan zahireyi kendileri temin ediyorlardı veya bu ambarlardan ücret karşılığı alıyorlardı.¹²⁷ Osmanlı Devleti, savaş olsun olmasın bu zahire ambarlarını her zaman dolu bulundurmaya gayret etmekteydi. Böylece ordunun ani bir savaş durumunda sefere çıkması gecikmediği gibi savaş sırasında da ordunun kolayca istikamet değiştirmesi mümkün olacağından askerlerin hareket ve savaş kabiliyeti en üst noktaya ulaşmaktaydı.¹²⁸

Ambarlarda bulunan yiyecekler, kullanılmayarak uzun süre bekletildiğinde bozulmaya, çürümeye ve böceklenmeye başlayacağından dolayı ilgili yerlerin idarecilerine gönderilen emirler ile eski zahirenin satılması ve elde edilen para ile yeni mahsul zahire alınıp depolanması emredilirdi.¹²⁹ Örneğin 1744 Osmanlı-Safevi savaşları sırasında Kayseri kazasında Ramazanoğlu yaylası menzilinde toplanan zahire kışın yağmur ve kar; yazın ise sıcaktan bozulma tehlikesine karşı, kaza kadısı ve menzil emirlerinden merkeze gönderilen arzuhal ile bu malların satılması için müsaade istenmiştir.¹³⁰ İstanbul'dan Kemankeş Ali Paşa'ya gönderilen bir emirde ise 1746 yılında Safevi Devleti üzerine yapılan sefer için Taşhan, Tosya ve Köprülü menzillerinde toplanmış olan zahirenin bozulmaması için yöre halkına satılması ve elde edilen gelirin kayıt altına alınarak hazineyi amireye nakledilmesi emredilmiştir.¹³¹ Menzillerde toplanan yiyecekler ordunun ihtiyaçlarının karşılanması dışında kıtlık veya felaket zamanında yöre halkının ihtiyaçlarını karşılamak için de kullanılırdı. 1744 yılında Konya ve çevresinde yaşanan kıtlıktan dolayı Konya valisi Mustafa Paşa, 1743 Osmanlı-Safevi savaşı sırasında ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için Konya ve Pınaroğlu menzillerinde toplanan yiyeceklerin

¹²⁷ Kurtaran, "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon Ve Lojistik", s. 2271-2277.

¹²⁸ İşbilir, "Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği", s. 151.

¹²⁹ İşbilir, "Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği", s. 151.

¹³⁰ BOA. C. DH., 241 / 12029.

¹³¹ BOA. C. MAL., 634 / 26063.

halka dağıtılması için müsaade istemiştir. Mustafa Paşa'nın bu isteğine zahirenin tekrar toplanması şartıyla izin verilmiştir.¹³²

Osmanlı Devleti uyguladığı bu politika ile sefer sırasında ordunun ihtiyacı olan maddeler askerlere temin edildiği gibi olağan üstü durumlarda da askerlerin hızlı bir şekilde savaş alanına ulaşmalarını sağlamıştır. Ayrıca kıtlık zamanlarında halkın ihtiyacı olan yiyecek maddelerinin temini ile halkın ayaklanması ve eşkıyalık olaylarının çıkması engellenmeye çalışılmıştır.

3. İaşe Maddelerinin, Savaş Malzemesinin ve İnsan Gücünün Harp Alanına Taşınması

İaşe ve mühimmatın menzillerde toplanması kadar önemli olan bir diğer konuda da iaşe maddelerinin, savaş malzemesinin ve insan gücünün savaş alanına taşınmasıydı. Osmanlı Devleti bunların cepheye ulaştırılması konusunda farklı yöntemler ve farklı vasıtalarından faydalanmıştır. Örneğin Osmanlı Devleti doğu seferlerinde çoğunlukla kara yolu kullanmakla birlikte mümkün olduğu kadar deniz ve nehir taşımacılığında da faydalanmıştır. Hatta kara, deniz ve nehir yollarını muhteşem bir uyum içerisinde kullanan Osmanlı Devleti, askerlerin ihtiyacı olan malzemeyi en hızlı şekilde cepheye ulaştırmayı başarmıştır.

3. 1. Karayolu Taşımacılığı

Osmanlı Devleti, İran ile olan savaşlarında sefer yürüyüşünü ve nakliyatın büyük kısmını kara yolu ile gerçekleştirmekteydi. Kara yolu ile yapılan nakliyat genel olarak hayvanlar veya hayvanların çektiği arabalar vasıtası ile yapılmaktaydı. Yük hayvanı olarak deve, at ve katır; top naklinde ve yük arabalarının çekiminde ise diğer hayvanlardan daha güçlü ve iri yapılı olan manda, sığır ve beygirler kullanılmaktaydı.¹³³ Coğrafi şartlardan dolayı yük arabalarının fazla kullanılmadığı doğu seferlerinde ekseriyetle deve kullanılmakla birlikte diğer binek ve yük hayvanları da tercih edilmekteydi. Develerin zor iklim koşullarına dayanıklı olması ve çok yük taşıyabilmesi tercih edilmelerinin temel sebebiydi. Develer genellikle

¹³² BOA. C.DH., 242 / 12067.

¹³³ Ertaş, s. 594.

Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen ve burada deve besleyiciliği yapan göçmen Türk aşiretlerinden kiralanırdı.¹³⁴ Bunun yanında savaşlar sırasında Anadolu'da bulunan Kürt ve Arap göçebe aşiretlerden de deve temin edildiği olurdu. Devlerin temini eyalet ve kaza kadılarına gönderilen emirler ile sağlanırdı. Bazen eyalet ve kaza kadıları ordunun ihtiyacı olan zahire ve mühimmatın taşınmasında kullanılacak olan develerin temininde üzerlerine düşen görevleri layıkıyla yerine getirmediği ve aksaklıklara sebep oldukları görülmekteydi. Bu durum Sultan I. Mahmud tarafından gönderilen tehdit ibarelerinin de bulunduğu bir emir ile engellenmeye çalışılırdı. 1734 yılında Adana, Ruha ve Antep kadılarına yazılan hükümde Musul taraflarında bulunan ordu için gerekli olan tophane, cebehane vesair malzemenin İskenderun Limanı'ndan nakli için gerekli olan develerin gönderilmediği belirtilmiştir. Adı geçen görevlilerin rahatından gönderilmeyen develerin bir an evvel İskenderun'a gönderilmesi emredilmiştir. Bu kez de uyuşukluk gösterecek olunur ve develer istenen zamanda yerlerine ulaşmaz ise özür ve cevaplarına bakılmadan cezalandırılacakları tehdidinde bulunulmuştur.¹³⁵ Buna benzer diğer bir emir ise Rakka müteselimi Recep Paşa'ya gönderilmiştir. Emirde Kerkük muhafazasında bulunan Vezir Ahmed Paşa için gönderilmesi gereken mühimmatın defalarca yazılan emirlere rağmen gönderilmediğini bundan dolayı cezalandırılması gerektiği halde Sultanın inayeti ile bu seferde af edildiği bildirilmiştir. Fakat Sultan I. Mahmud bu emirde Recep Paşa'ya eğer canına kıymet veriyorsa bu hatayı bir kez daha tekrarlamamasını ve emr olunan mühimmatı bir an evvel Ahmed Paşa'ya göndermesini emretmiştir.¹³⁶

Develerin yanında öküz, katır, merkep ve bargirler de yük taşımacılığında etkili bir şekilde kullanılırdı. Örneğin 1724/ 1725 Osmanlı – İran savaşları sırasında Rakka valisi ve Tebriz seraskeri Abdullah Paşa ve maiyetinde bulunan askerler için gerekli olan zahirenin Van ve Edremit ambarlarından Tebriz'e nakli için görevlendirilen Yakup Paşa'ya yük hayvanlarını bir an önce tedarik etmesi ve

¹³⁴ Konargöçerler çoğunlukla Sivas, Tokat, Aksaray, Kütahya, Bozok, Aydın, Tarsus, Adana, Halep ve Musul civarında yoğun olarak yaşamaktaydılar. (Serdar Genç, "III. Ahmed Dönemi İran Seferlerinde Nakliyenin Sağlanması Ve Nakliye Vasıtaları (1722-1725)", *History Studies*, S. IV/1, s. 237.)

¹³⁵ Kemal Erkan, **1734- 1735 Osmanlı- İran Savaşı Mühimme Defteri (Ramazân 1146- Zilhicce 1147)**, Çamlıca Basım Evi, İstanbul 2011, s. 9-10.

¹³⁶ Erkan, s. 72.

zahireyi önce Erzurum'a oradan da Tebriz'e götürmesi emredilmiştir. Bu emir üzerine Yakup Paşa Malazgirt, Silvan ve Diyadin taraflarından öküz, katır ve merkep tedarik ederek askerlerin ihtiyacı olan malzemeyi bir an önce söylenen yere ulaştırmaya çalışmıştır.¹³⁷ 1730 yılında Safevi Devleti'ne karşı savaş kararı alındıktan sonra İran canibi seraskeri Vezir Ahmed Paşa ve maiyetinde bulunan askerlere gönderilecek zahirenin cepheye ulaştırılması için deve ve bargire ihtiyaç duyulmuştur. Bundan dolayı Kütahya naibi, Kütahya müteselimi ve Kütahya Sancağına bağlı kazaların yöneticilerine gönderilen emirde bargirlerin toplanarak gönderilmesi istenmiştir.

1730 İran Seferi İçin Toplanarak Üsküdar'a Gönderilen Bargirler¹³⁸

Görevli	Bargirlerin Toplandığı Bölge	Bargir Adedi
Mustafa Ağa	Çankırı	100
Mustafa Ağa	Ankara	100
Mustafa Ağa	Şambayat	100
Mahmud Ağa	Karahisar-ı Şarkî	100
Mahmud Ağa	Akşehir	50
Veli Ağa	Beyşehir	50
Veli Ağa	Aksaray	75
Veli Ağa	Kırşehir	50
Hasan Ağa	Hamid	55
Hasan Ağa	Teke	100
Ebubekir Hasan Ağa	Söke	100
Ebubekir Hasan Ağa	...	120
Mustafa Ağa	Karesi	200
Mehmed Ağa	Sığıla	50
Mehmed Ağa	İzmir	100
... Mehmed Ağa	Aydın	100
... Mehmed Ağa	Saruhan	150
Sadrazam silahdarlarından	Saraydan gönderilen	400
Uzun Ahmed Ağa	Manisa	100
Osman Ağa	Tire	100

¹³⁷ BOA. C.AS., 923 / 39905.

¹³⁸ BOA. C.AS., 981 / 42761.

Osman Ağa	Kastamonu	100
Aksaraylı Hasan Ağa	Haseki	200
Hacı Kasım Ağa	Karasu	100
Mustafa Ağa	Bayşehirzade?	18
Mustafa Ağa	Gölpazarı	10
Mustafa Ağa	Maraş ?	18
Mustafa Ağa	Yarhisar	6
İbrahim Ağa	...	45
İbrahim Ağa	...	10
İbrahim Ağa	Manyas	7
İbrahim Ağa	Harmancık	10
İbrahim Ağa	Gemlik	8
İbrahim Ağa	Geyve	10
İbrahim Ağa	İsköy	18
İbrahim Ağa	Göynük	20
İbrahim Ağa	...	5
İbrahim Ağa	...	5
İbrahim Ağa	...	10

Deniz ve nehir taşımacılığının ancak bir yere kadar yapıldığı doğu seferlerinde askerlerin ihtiyacı olan malzemelerin cepheye ulaştırılmasında kara yolu taşımacılığı önemli bir rol oynamaktaydı. Osmanlı ordusunun takip ettiği ve savaşların geçtiği doğu coğrafyasının engebeli olması, yükseltinin fazla olması ve iklimin elverişsizliği sefer süresini kısaltmaktaydı. Uzun ve zorlu kış aylarına kalmak istemeyen Osmanlı ordusunun savaş alanına varması ve bir an evvel geri dönmesi ancak çok iyi bir organizasyon ile mümkün olabilirdi. Bu durumun farkında olan Osmanlı Devleti çok iyi tertiplemediği kara yolu taşımacılığı ile ordunun, iaşe malzemelerinin ve askeri mühimmatı hızlı bir şekilde savaş alanına ulaştırmıştır. Buda Osmanlı Devleti'ne, Safevi Devleti ile olan savaşlarında başarı sağlamıştır.

3. 2. Deniz ve Nehir Taşımacılığı

Osmanlı Devleti kara yolu ile birlikte taşımacılıkta kara yoluna göre daha kolay ve ucuz olan deniz ve nehir taşımacılığından da mümkün olduğunca

faydalanmaya çalışmıştır. Özellikle İstanbul ve Rumeli'den gönderilen hububat ve askerî malzemenin naklinde deniz ve nehir taşımacılığı tercih edilmiştir.¹³⁹ İran seferlerinde zahire ve askeri mühimmatın deniz ve nehir yolu ile cephe gerisine kadar getirilmesi mümkün değildi. Bundan dolayı deniz, nehir ve kara taşımacılığı birbirini tamamlayacak şekilde kullanılmış, gemiler vasıtası ile cepheye en yakın limanlara getirilen malzemeler buradan nakliye vasıtaları aracılığı ile cepheye ulaştırılmıştır. Doğu seferlerinde İstanbul'dan deniz yolu ile gerçekleştirilen sevkiyat iki yoldan yapılmaktaydı. Bunlar İstanbul-Trabzon ve İstanbul-İskenderun limanlarıydı. Bunların yanında Rumeli'den toplanan deve, beygir gibi nakil vasıtaları ile zahirenin de gönderildiği Rumeli-Karadeniz-Trabzon limanı da bulunmaktadır. İstanbul ve Rumeli'den gemiler vasıtası ile gönderilen mühimmat Trabzon limanından develer ve diğer nakil vasıtaları ile Bayburt yolunu takiben önce Erzurum'a buradan da Hasan Kale- Mıcingird-Kara Hamza - Kars yolunu takiben Tiflis ve Revan'a ulaştırılırdı.¹⁴⁰ İskenderun Limanına gelen mühimmat ise buradan Bağdat Kalesi, Kirmanşah ve Hemedan'a ulaştırılmaktaydı.¹⁴¹ 1727 yılında Topçubaşı Ahmed Ağa'ya gönderilen bir emirde, şark seferinde bulunan ordu için gerekli olan top, silah ve cephanenin İskenderun limanından kalyonlar ile cepheye taşınması emredilmiştir.¹⁴² 1730 yılında Sivas kadısına yazılmış olan bir emr-i şerifte ise İran seferi için İstanbul'dan Trabzon'a gönderilmiş olan cephane, top ve mühimmatın Erzurum'a nakli için gerekli olan dört yüz devenin Trabzon'a gönderilmesi emredilmiştir. Develerin Trabzon'a gönderilmesi ve buradaki erzakların Erzurum'a nakli ile der sa'adet gediklilerinden Ömer Paşa'nın görevlendirildiği ve Üsküdar sahrasından hareket eden ordunun ihtiyacı olan mühimmatın bir an evvel Erzurum'a ulaştırılması emredilmiştir.¹⁴³

Osmanlı Devleti doğu seferlerinde deniz taşımacılığının yanında malzemeleri cepheye yakın yerlere kadar taşıyabileceği göl ve nehirlerden de faydalanmıştır. Doğu seferlerinde Van Gölü ile Tuna, Turla (Dinyester), Dicle, Fırat nehirleri etkili

¹³⁹ Ertaş, s. 594.

¹⁴⁰ Ömer İşbilir, "Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu", **OTAM**, S. 21, Ankara, s. 33- 34.

¹⁴¹ Serdar Genç, **Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 54-55.

¹⁴² BOA. D.BŞM.TPH. d..., 18630.

¹⁴³ BOA. C. AS., 920 / 39752.

bir şekilde kullanmıştır. Diyarbakır, Mardin ve Van civarında alınan mühimmat Van Gölü etrafında ki Tatvan, Erciş, Ahlât, Adilcevaz iskelelerine getirilerek buradan gemiler vasıtası ile Van veya Edremit ambarlarına nakil edilirdi. Van ve Edremit ambarlarında depolanan zahire peyderpey Tasuc, Hoy ve Tebriz'e gönderilirdi.¹⁴⁴ 1725 yılında Tebriz seferine çıkan Abdullah Paşa ve emrinde bulunan askerler için gerekli olan zahirenin kısmen Van Gölü üzerinden gemiler ile kısmen de deve ve katırlar ile nakledilmesi emredilmiştir.¹⁴⁵ Diğer bir belgede ise Tebriz ve havalisinde bulunan askerler için Diyarbakır eyaletinde kilesi kırkar akçeden, bin yüz otuz sekiz akçe tutan tayinatın ücreti Diyarbakır avarız ve nüzul malından tedarik edilerek bir an evvel Tatvan İskelesine nakledilmesi ve Tebriz seraskeri Abdullah Paşa'ya ulaştırılması emredilmiştir.¹⁴⁶ Doğu seferlerinde aktif olarak kullanılan Tuna Nehri'nden ise daha çok zahire nakletmek için istifade edilmiştir. Tuna havzasından satın alınan zahire İbral (Braylov), Kalas, Rusçuk, Zıştovi, Tulca, İsmail, İsakçı ve Kili iskeleleri vasıtasıyla Trabzon'a ulaştırılmıştır. Dicle ve Fırat nehirleri ise hem zahire hem de silah sevkiyatı için kullanılmıştır.¹⁴⁷

Osmanlı Devleti deniz ve nehir taşımacılığında kalyon¹⁴⁸, çektiri¹⁴⁹, melekse¹⁵⁰, şayka,¹⁵¹ üstü açık¹⁵², volik, kelek, at gemileri¹⁵³, taş gemileri¹⁵⁴, kayık

¹⁴⁴ Genç, **Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, s. 54- 60.

¹⁴⁵ BOA. C.AS., 1049 / 46106.

¹⁴⁶ BOA. C. AS., 583 / 24549.

¹⁴⁷ Genç, **Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, s. 56-57.

¹⁴⁸ Genel anlamda bütün yelkenli gemilere kalyon denilmekle birlikte aslında en büyük üç direkli gemiler için bu isim kullanılmaktaydı. (İdris Bostan, "Gemi", **DİA**, C. XIV, s. 14.), Buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan yelkenli ve kürekli harp gemilerinden birinin adıdır. İki ve üç ambarlı ahşap büyük harp gemileri bu ismi alırdı. İlk defa II. Bayezit zamanında kullanılmaya başlanılan kalyonların; karaka, barça, karavelâ ve burton gibi farklı türleri vardı. (Pakalın, C. II., s. 153.)

¹⁴⁹ Kürekle giden ve yelkeni yardımcı bir vasıta gibi kullanılan harp gemilerine verilen isimdir. Çektiriler savaşlardaki vazifelerine ve teknenin büyüklüğüne göre Kadırğa, Firkate (Firigate) ve Perkende (Brigantin) olarak sınıflandırılırlardı. (Pakalın, C. I., s. 341.)

¹⁵⁰ Osmanlı Devletinin Karadeniz'de kullandığı küçük yelkenli gemilere verilen isimdir. Arşiv belgelerinde gemi ve kayık olarak tabir edilen melekselerin farklı iki boyutta yapıldığını bize göstermektedir. Büyük olanları sefine (gemi) olarak isimlendirilirken küçük olanlar ise kayık olarak isimlendirilmişlerdir. (Temel Öztürk, "Karadeniz'de Kullanılan Melekse Türü Gemiler", **Tarih İnceleme Dergisi**, C. XXIV, S. 2, Aralık 2009, s. 86- 87.)

¹⁵¹ Altı düz ve enli büyükçe bir nevi harp gemisinin adıdır. (Pakalın, C. III., s. 312.)

¹⁵² Tuna donanmasında bulunan ve nakliye için kullanılan üstüaçıklarda bir dümenci ve sekiz kürekçi bulunuyordu. (İdris Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire**, TTK Basımevi, Ankara 1992, s. 89.)

¹⁵³ Hayvanların düşmemesi için baş ve kış taraflarında çıtalı rampalar olan ve nakliyede kullanılan at gemileri, bilhassa Üsküdar- İstanbul ile Lapseki-Çardak-Gelibolu arasında atları ve her türlü

ve sal gibi her çeşit deniz ve nehir vasıtaları kullanılmaktaydı.¹⁵⁵ Örneğin 1734 Osmanlı- İran savaşlarında Musul Beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya gönderilen emir ile Bağdat Kalesinde bulunan askerler için kelekler ile zahire nakletmesi emredilmiştir.¹⁵⁶ Şehrizor valisi olan ve Musul'da askerlere komutanlık yapan Vezir Ahmed Paşa'ya gönderilen emirde ise Musul Beylerbeyi Hüseyin Paşa tarafından Bağdat muhafazasında bulunan askerler için gönderilen zahire yüklü, keleklerin yolda eşkıya saldırısına uğrayarak yağmalanmasını engellemesi ve salimen yerlerine ulaştırılması emredilmiştir.¹⁵⁷ Savaşlar sırasında devlete ait gemilerin yetersiz kalması durumunda özel gemiler de kiralanmıştır. Osmanlı Devleti bu yöntemlerle ordunun ihtiyacı olan yiyecek ve savaş malzemelerini hızlı bir şekilde askerlere ulaştırmaya çalışmış bunda da büyük oranda başarılı olmuştur.

4. Cephede ki Askerlerin İaşesinin Temini

Seferlerde ki bir diğer önemli husus ise cepheye intikal etmiş olan ordunun iaşesinin temin edilmesiydi. Cepheye varana kadar askerlerin ihtiyaçları sefer güzergâhı üzerinde bulunan menzillere yakın kazaların ahalilerinden nüzul, sürsat ve iştira yöntemleri ile vergilerine karşılık toplanan erzaklardan karşılanmaktaydı. Kaza ahalisi vermekle yükümlü olduğu bu yiyecek maddelerini askerlerin dinlenecekleri menzillere ulaştırmak zorundaydılar. Böylece Osmanlı Devleti nakliye ilede uğraşmadan malzemeleri hızlı bir şekilde askerlere ulaştırmaktaydı.

Savaş alanına intikal etmiş olan askerlerin tüm ihtiyaçları ise devlet tarafından karşılanmaktaydı. Osmanlı Devleti cephedeki askerlere ihtiyaçları olan maddeleri şu yöntemler ile ulaştırmaktaydı. Öncelikle askerlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında aksaklık yaşanmaması için bu işi devlet adına denetleyecek mübaşirler atanırdı. Görevlendirilen mübaşirler cepheye yakın bölgelerde satın aldıkları zahireyi temin edilen nakliye hayvanları ile cepheye yakın olan bölgelere

techîzâtıyla orduları taşıyorlardı. (Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire**, s. 91.)

¹⁵⁴ XVI. Ve XVII. yüzyıllarda Tersâne-i Âmire'ye ve diğer büyük inşaatlarda kereste ve taş naklinde kullanılmak üzere inşa edilen taş gemilerdir. Bu gemilerde azablar mürettebât olarak bulunmaktaydı bunun yanında mîri esirler de hizmet etmekteydiler. (Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire**, s. 91.)

¹⁵⁵ Ertaş, s. 595.

¹⁵⁶ Erkan, s. 17- 18.

¹⁵⁷ Erkan, s. 20- 21.

veya cepheye taşınırlardı.¹⁵⁸ Nakliye işi genel olarak: Devletin sahip olduğu mîri hayvanlarla, kiralama usûlüyle elde edilen hayvanlarla ve bölgedeki tüccarlar aracılığıyla yapılmaktaydı. Osmanlı Devleti mîri olarak her zaman bir kısım nakliye hayvanını bünyesinde barındırmak ile birlikte savaşlar sırasında artan ihtiyacı karşılamak için yeni hayvanlar satın almak veya kiralamak zorunda da kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde mirileştirme yöntemi ile elde edilen hayvanlar kışın gelmesi ile başlayan sefer dönüşü sırasında İran sınırında bulunan eyalet yöneticilerinden birine veya bir kaçına bir sonraki yıl çıkılacak seferde kullanmak kaydıyla emanet edilirdi. Bu yöntemde hayvanlar hem sefer sırasında hem de sefer sonrasında devlet için ekstra maliyet oluşturduğundan, daha az maliyetli olan kiralama yöntemi daha çok tercih edilmekteydi. Kiralama yönteminde doğuda bulunan Türkmen, Arap ve Kürt aşiretlerinden temin edilen hayvanlar aracılığı ile ordunun ihtiyacı olan zahire ve mühimmat askere ulaştırıldığı gibi bazen bu aşiretlerde belli ücretler karşılığı malzemeleri askerlere ulaştırırlardı. Diğer bir yöntem ise doğuda ticareti ellerinde bulduran kişilerin kullanılmasıydı. 18. yüzyılda doğu ticaretinin büyük kısmını Mardinli Abdi Efendi, Musullu Seyit İkbaz, Bağdatlı Hacı Süleyman, Tikritli Bekir ve Osman beyler ellerinde bulundurmaktaydı. Devlet bu kişilerden nakliye vasıtaları kiraladığı gibi bunlar aracılığıyla da cepheye zahire ve mühimmat ulaştırmaktaydı. 1725 yılında vuku bulan İran seferinden dolayı ordunun ihtiyacı olan mühimmatın taşınması için ordu defterdarı İzzetlu Hasan Ağa'ya gönderilen emirde Mardinli Abdi Efendi, Musullu Seyit İkbaz, Bağdatlı Hacı Süleyman, Tikritli Bekir ve Osman beylerden kiralanan 1552 mekkari katırının fiyatı olan 19900 esedi¹⁵⁹ kuruşun ödenmesi emredilmiştir.¹⁶⁰

Bazı zorluklar ile karşılaşılsa da bu yöntemler ile cephedeki askerlerin her türlü ihtiyacına ivedilikle cevap verilmeye çalışılmıştır. Böylece askerlerin devlete olan güveni ve savaşa olan iştirakı artırmıştır.

¹⁵⁸ Yıldırım, s. 149.

¹⁵⁹ Üzerinde aslan resmi bulunan Felemenk parasına verilen isimdir. Bunlara Türkçe olarak "Arslanî" de denilirdi. Bunlar "Ecu de lion" denilen kuruşlardır. (Pakalın, C. I, s. 551.)

¹⁶⁰ BOA. C.AS., 910 / 39292.

5. Sefer Yollarının Düzeltilmesi

Osmanlı Devleti'nde sefer sırasında dikkat edilen önemli konulardan biri de sefer yollarının onarımı ve düzeltilmesidir. Büyük yolların onarımı devlet tarafından yapılırken küçük ve tali yollar ise tımar, zeamet ve hayır sahipleri tarafından yapılırdı. Osmanlı Devleti'nde ordunun cepheye hareket etmesinden evvel seferin istikameti kararlaştırılır, ordunun hangi yolu takip edeceği tayin edilirdi.¹⁶¹

Yollarda yapım ve onarım çalışmalarına başlanmadan önce, yolların durumu hakkında kaza kadıları hazırladıkları raporları İstanbul'a sunarlardı ve çalışmalar bu raporlar çerçevesinde yapılırdı. Yolların tamir ve bakımı için eyalet ve sancak yöneticileri kendi bölgelerindeki halkı seferber ettikleri gibi, başta hassa mimarları olmak üzere derbentçi, kaldırımcı, suyolcu ve köprücü gibi devlet tarafından çeşitli muafiyetler verilen resmi görevlilerde yolların tamir ve bakımından birinci derecede sorumlu idiler.¹⁶² Sefer sırasında yolların yapım ve onarım çalışmaları olarak: yolların genişletilmesi, çalılık ve ormanlık yerlerin temizlenerek yolun açılması, araba geçişini engelleyen taşların kırılarak yolun düzeltilmesi, kaldırımların yenilenmesi veya gerekli yerlere yeni kaldırımların yapılması, bataklıkların taşlarla doldurularak kurutulması, köprüye ihtiyaç olmayan küçük derelerin üzerine arabaların rahat geçmesi için kaldırım döşenmesi, yol üzerinde yağmurlardan oluşan çukur ve yarıkların kapatılması ve sefer güzergâhındaki susuz derelerin her iki yanındaki eğimlerin düzeltilmesi, köprülerin güçlendirilmesi veya yeni köprülerin inşa edilmesi şeklinde sıralamak mümkündür.¹⁶³ 1734 yılında Şemahi şehrini istila eden Nadir Han'ın üzerine gidecek olan ordunun Cezire'den Es- Sa'id'e geçeceği yolunun bir tarafı su ve bir tarafı dağ olduğundan dolayı top arabalarının bu yoldan geçmesi imkânsız hale gelmiştir. Bundan dolayı Cezire hâkimi Mansur Paşa ve Palu mutasarrıfı İbrahim'e gönderilen emirde taş kırma işinde maharetli kişilerle zikr olunan yere giderek top arabalarının geçebileceği kadar yol açmaları emredilmiştir.¹⁶⁴ Es- Sa'id voyvodası Hacı Receb'e gönderilen emirde ise Musul sahrasından yola çıkan ordunun Cezire'yi geçerek Revan'a hareket edeceği

¹⁶¹ Ertaş, s. 594.

¹⁶² Rukiye Işık, **Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2011, S. 21.

¹⁶³ Ertaş, s. 594.

¹⁶⁴ Erkan, s. 116.

bildirilmiştir. Daha önce Cezire hâkimi Mansur Paşa'ya gönderilen emir ile buradaki yolların temizlenmesi ve yolları kapatan taşların kaldırılması sağlanmıştır. Receb Bey'den de Es-Sa'îd topraklarında askerlerin geçeceği yolların temizlenmesi emredilmiştir.¹⁶⁵

Yol ve menzillerdeki tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra sıra askerlerin sefer yürüyüşüne gelirdi. Nisan ayında sefer hazırlıklarına başlayan Osmanlı ordusu, ancak Haziran ayında yola koyulabilmekteydi. Cepheye gitmek için Üsküdar'dan yola çıkan ordunun sayısı sefer güzergâhı üzerindeki menzillerde toplanan eyalet askerlerinin katılımıyla giderek artardı.¹⁶⁶ Örneğin 1727 yılında Osmanlı- İran savaşları sırasında Divriği, Malatya ve dolaylarında bulunan yeniçeri serdengeçti bayraklarını açmakla görevli Haseki Osman Paşa'ya gönderilen emirde Tebriz muhafazası için on adet serdengeçti bayrağını açması emredilmiştir. Bu bayraklar altında toplanan askerleri Topkaraağaç Kalesinde bulunan Gence Muhafızı Mustafa Paşa'nın maiyetine göndermesi emredilmiştir.¹⁶⁷ 1733 yılında Bağdat'ın imdadına yetişmek için serdar tayin edilen Osman Paşa'nın maiyetine verilen Anadolu ve Rum illerinden müteşekkil bir ordu ile sefere çıkacağı ve Üsküdar'dan Diyarbakır'a ve Diyarbakır'dan Musul'a kadar yol üzerinde bulunan kazalardaki askerlerin sancak bayrakları altında toplanması ve orduya katılmaları emredilmiştir.¹⁶⁸ 1734 Osmanlı- İran savaşları sırasında Musul'da bulunan Ordu-yu Hümayun'a katılması istenen Halep valisi Abdullah Paşa'ya gönderilen emirde ise kapı kulu halkı ile ilk önce yol üzerine bulunan Ruha'ya giderek burada bozgunculuk çıkaran eşkiyayı yakalayıp cezalandırması sonra emrindeki askerler ile Musul'daki orduya katılması emredilmiştir.¹⁶⁹ Serdar-ı Ekrem'in emri altında toplanan Osmanlı ordusu önceden belirlenen güzergâhtan savaş alanına doğru yola koyulurdu. Ordu sefer yürüyüşünü iki şekilde yapardı. İlk cepheye uzak olan alanlarda serbest yürüyüş yapılır, tam bir askeri düzen güdülmezdi. İkinci olarak cepheye yaklaşan ordu savaş düzeni alarak ihtiyatlı yürüyüş yapardı. 3,5- 4 ayda ancak cepheye varan Osmanlı ordusuna savaşı

¹⁶⁵ Erkan, s. 129- 130.

¹⁶⁶ İşbilir, "Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu", s. 21.

¹⁶⁷ Zeynep Kurt, **13 Numaralı Ve 1727-1730 Tarihli Mühimme Zeyli (Değerlendirme-Transkripsiyon- Dizin)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ- 2005.

¹⁶⁸ BOA. C.AS., 576 / 24237.

¹⁶⁹ Erkan, s. 22- 23.

bitirip askerleri terhis ederek, devlet merkezine dönmesi için 1- 1,5 aylık bir zaman kalıyordu. Böylece Haziran ayında sefere çıkan Osmanlı ordusu en geç Ekim sonunda dönüş yoluna girmek zorundaydı. Sefer dönüşü gecikirse, orduya en az düşman kadar zayiât verdirecek olan kış mevsiminin olumsuz şartlarına maruz kalırdı.¹⁷⁰

Osmanlı Devleti en ufak aksaklıkta askerlerin ve askerlerin ihtiyacı olan iaşe ve savaş malzemesinin cepheye ulaşmasında gecikmeye sebep olacağından dolayı yolların bakım ve onarımına büyük önem vermiştir. Bu konu üzerinde titizlikle duran Bab-ı Âli görevlerini yerine getirmeyen yöneticileri şiddetle cezalandırmıştır. Yapılan hazırlıklar ve alınan önlemler neticesinde askerlerin sefer yürüyüşünden önce hazır hale getirilen yollar, ordunun zamanında cepheye ulaşmasını ve kış bastırmadan geri dönmesini sağlamıştır.

6. Osmanlı Ordusunun Lojistik Hazırlıkları Sırasında Karşılaştığı Zorluklar

Bünyesinde barındırdığı yüz binlerce asker ve geri hizmetleri yerine getirmek için çalıştırdığı binlerce kişi ile döneminin en gelişmiş lojistik organizasyonuna sahip olan Osmanlı Devleti, aldığı tüm önlemlere rağmen Safevi Devleti üzerine çıkılan seferlerde bazı zorluklar ile karşılaşılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin doğu seferlerinde karşılaştığı zorluklara baktığımızda: ordunun toplanması sırasında karşılaşılan zorluklar, sefer yürüyüşü sırasındaki problemler, iaşe ve mühimmatın cepheye ulaştırılmasında karşılaşılan zorluklar, merkezden gönderilen emirlerin valiler ve yöneticiler tarafından uygulanmaması ve savaşın yaşandığı Safevi topraklarında karşılaşılan zorluklar şeklinde sıralamamız mümkündür.

16. yüzyıldan sonra gerek kapıkulu ve gerekse tımarlı sipahiler arasında başlayan düzensizlik seferler sırasında ordunun toparlanmasını daha da zorlaştırdı. Yeniçerilerin İstanbul'dan çıkararak önce sınır kalelerinde, daha sonra tüm Osmanlı vilayetlerinde görev almaları, Tımarlı süvarilerinin önemini yitirmesi ve onların yerine vilayet yöneticilerinin maiyetindeki kapu halkı sınıfının büyük bir güce ulaşması ve savaş zamanlarındaki asker ihtiyacını karşılamak amacıyla halktan ücretli asker toplanması, ordunun toparlanma faaliyetlerini daha da karmaşık hale

¹⁷⁰ İşbilir, "Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu", s. 21.

getirmiştir. Hal böyle olunca ordunun toparlanma hızı zayıflamış, seferberlik sırasında halk üzerindeki baskılar artmış ve firar olayları da çoğalmıştır. Osmanlı Devleti asker toplama sırasında ortaya çıkacak sorunlara engel olmak için bazı müeyyideler getirmiştir. Sefere getimeyen askerlerin sipahilik kaydının düşürülmesinin yanı sıra askerlik yapmaya elverişli olduğu halde orduya katılmayanların sefere gitmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁷¹ 1734 yılında Anadolu valisi ve seraskeri Abdullah Paşa gönderilen emirde, Musul'u korumakla görevli olan askerlerin "müddetimiz tamam oldu" diyerek firar ettikleri ve bu durumun diğer askerlerin de düzeninin bozulmasına sebep olduğu belirtilerek, muhafazası şart olan Musul'a emrindeki askerler ile birlikte gitmesi ve firar eden askerleri itaat altına alması emredilmiştir.¹⁷² Yine aynı tarihte Mardin Voyvodası ve Nusaybin mütesellimine ve Çölde Geyki aşireti ve bu dolayda bulunan diğer aşiret ihtiyarlarına gönderilen ferman ile; askerilerin birer, beşer, onar ve daha fazla firar ettikleri tespit edildiği adı geçen kişilerin aralarında ittifak ederek firarileri yakalamaları ve Mardin Kalesi'ne hapsetmeleri emredilmiş, ayrıca bir taraftan da Musul, Kerkük ve o civarların muhafazasına peyderpey asker gönderilmiştir.¹⁷³ Bununla beraber bazı eyaletlerde sipahilerin ayaklanarak eşkıyalık yaptıkları da olmuştur. İstanbul'dan gönderilen emirler ile bu kişilerin halka verecekleri zararlar engellenmeye çalışılmıştır. 1734 yılında Şehrizar Beylerbeyi Ömer Paşa'ya gönderilen emirde eskiden beri eşkıyalık yapan insanların can ve malına kasteden El- Aziz aşiretinin sabık Şeyhi Meshar adlı eşkıyanın ele geçirilmesi ve gereken cezanın verilmesi emredilmiştir.¹⁷⁴

Toplanan askerlerin sefer yürüyüşü sırasında da çeşitli problemler ortaya çıkmaktaydı. Sayıları yüz bini bulan askerlerin cepheye ulaşınca kadar disiplinini sağlamak oldukça zordu. Bundan dolayı askerlerin sefer yürüyüşü ile ilgili sert önlemler alınmıştır. Yürüyüş esnasında, askerlerin kanunlara aykırı olarak halktan zorla zahire almaları, yük ve binek hayvanlarının köylülere ait ekinlerde otlatılması, program dışı konaklanması ve ana yoldan ayrılarak sağa sola sapılması yasaklanmış

¹⁷¹ Yıldırım, s. 141-147.

¹⁷² Erkan, s. 6-8.

¹⁷³ Erkan, s. 21- 22.

¹⁷⁴ Erkan, s. 113- 114.

ve kurallara uymayanların şiddetle cezalandırılacağı belirtilmiştir.¹⁷⁵ Osmanlı hükümeti, her ne kadar titizlikle üzerinde dursa ve faillerini şiddetle cezalandırsa da, ordunun geçtiği yerlerde yağma, çapul gibi bir takım olumsuzluklar meydana gelmiştir.¹⁷⁶

Cepheye intikal etmiş ordu için gerekli olan zahire ve mühimmatın askerlere ulaştırılmasında da çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalınmıştır. Özellikle İran Seferlerinde bu konuda ciddi sıkıntılar çekilmiştir. Bu bölgenin iklim, yükselti ve arazi yapısı gibi doğal unsurlar zaman zaman ana yollar ile ordu arasındaki bağlantının kesilmesine ve ulaşımın aksamasına neden olmuştur.¹⁷⁷ Trabzon limanından vasıtalara yüklenen erzak ve mühimmat, ulaşım yolunu kesen yüksek dağlar, geçilmesi zor geçitler, kayalıklarla kaplı yollar ve sürekli yokuş yüzünden Erzurum'a 7-10 gün arasında ulaşmaktaydı. Trabzon ve Erzurum arasında gidiş-dönüşler yoldaki gecikme ve hava durumuna da bağlı olarak 20 günü bulabilmekteydi.¹⁷⁸ Bir diğer problem ise bölgenin sahip olduğu iklim koşullarının elverişsizliği idi. Genel olarak yükseltisi iki bin metrenin üzerinde olan doğu bölgesinde kış aylarının uzun sürmesi ve karın yerde uzun süre kalması cephedeki askerler kadar cephe gerisinde bulunanlar içinde sıkıntı oluşturmaktaydı. Karlardan dolayı kapalı olan yollarda cepheye taşınacak silah ve mühimmat yük hayvanların kullanılabilmesi noktalara kadar kızaklar ile taşınırdı. Burada yük hayvanlarına yüklenen erzak ve mühimmat cephede bulunan askerlere ulaştırılırdı.

Nakliye vasıtalarının yetersizliği ise karşılaşılan bir diğer problemdi. Osmanlı Devleti'nin İran ile aynı anda birden fazla cephede savaşması ve eyaletlerden istenilen sayıdan daha az yük hayvanının gönderilmesi bunun temel sebebiydi. Bunun sonucunda iskelelerde zahire ve mühimmat yığılmaya başlamış, erzak ve mühimmat zamanında askerlere ulaştırılamamıştır. Osmanlı Devleti bu durumun önüne geçmek için öncelikle cepheye yakın sancak ve kazalardan yük hayvanları temin etmeye çalışmış buralardan planlanan miktarlarda nakliye vasıtasının temin edilememesi durumunda bu eksiklik Anadolu'da ki diğer eyalet ve sancaklardan

¹⁷⁵ Işık, s. 30.

¹⁷⁶ İşbilir, "Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu", s. 21.

¹⁷⁷ Genç, **Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, 63.

¹⁷⁸ İşbilir, "Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu", s. 33-34.

giderilmiştir. Bunlardan başka nakliye ücretlerinin belirlenmesinden kaynaklanan bir takım sıkıntılarda yaşanmaktaydı. Sefer hazırlıkları kapsamında zahire ve mühimmat naklinin ivedilikle gerçekleştirilmesi zorunlu olduğundan ayanlar bu durumu fırsat bilerek nakliye için yüksek fiyatlar talep edebilmişlerdir.¹⁷⁹ Bu durum savaşlar sırasında kötü durumda olan Osmanlı ekonomisinin daha da zor durumda kalmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin seferler sırasında karşılaştığı bir diğer problem ise eşkıyalık olaylarıydı. 1734 yılında İstanbul'dan Şehrizor valisi olup Musul seraskerliği yapan Vezir Ahmed Paşa'ya ve Musul Beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya gönderilen emir-i şerifte, Bağdat Kalesi muhafazasında olan askerler için kelekler ile gönderilen zahirenin Musul topraklarında El- Uzeyr Urbânı eşkıyası tarafından yağmalandığı bildirilerek Osmanlı askerlerinin iaşesine mani olan eşkıyanın bir an evvel yakalanarak cezalandırılması istenmiştir. Bundan sonra Bağdat'ta bulunan askerlere gönderilen iaşenin muhafazası için de keleklerde silahlı asker bulundurulması emredilmiştir.¹⁸⁰ Ayrıca Fırat Nehri'nin her iki yakasında eşkıyaların nehre yaklaşmasını önlemek için askerler görevlendirilmiştir.¹⁸¹ Rakka Müteselimi ve Rakka İskanbaşısına gönderilen emirde Bağdat'tı korumakla görevli askerler için Birecik'te yapılmış olan otuz geminin zahireler ile birlikte Bağdat Kalesi'ne varıncaya kadar Urban eşkıyasının baskınan uğramaması için çok sayıda asker ile karadan korunması emredilmiştir.¹⁸²

Karşılaşılan belli başlı sorunlardan biride merkezden gönderilen emirlerin eyalet ve sancak yöneticileri tarafından uygulanmamasıdır. Sultan III. Ahmed ve Sultan I. Mahmud bu durumun önüne geçebilmek için yöneticilere bazen tehdit içerikli fermanlar göndererek bu durumun önüne geçmeye çalışmışlardır. Anadolu'da bulunan elviye alay beylerine 1734 yılında gönderilen hükümde, emrindeki tımarlı sipahiler ile Ordu-yu Hümayun'a katılmakta gevşeklik gösterdikleri belirtilerek bu emrin ikaz için gönderildiği bildirilmiştir. Emrindeki askerler ile birlikte bir an evvel yola çıkması, iki konakta bir dinlenmesi ve bir an öce Ordu-yu Hümayun'a ulaşması

¹⁷⁹ Genç, **Lale Devrinde Savaş İnan Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, 66- 73.

¹⁸⁰ Erkan, s. 59- 60.

¹⁸¹ Genç, **Lale Devrinde Savaş İnan Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, 64- 66.

¹⁸² Erkan, s. 36- 37.

emredilmiştir. Bu seferde boş bahaneler ile oyalanarak orduya yetişememeleri halinde şiddetle cezalandırılacakları belirtilmiştir.¹⁸³

Osmanlı ordusunun karşılaştığı problemler sadece Osmanlı Devleti'nin sınırları içersindekilerden ibaret değildi. Bir de Osmanlı ordusunun karşı devlet topraklarına geçtiği zaman karşılaştığı zorluklar vardır. Mesela Osmanlı Devleti'nin doğu seferinde Safevi Devleti'nin topraklarına geçtiğinde çektiği sıkıntılar gibi, Safevi askerleri Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan lojistik ikmal engellemeye çalışmıştır. Örneğin Tebriz seraskeri Abdullah Paşa'nın komutasındaki orduya zahire ve mühimmat getiren Halep Valisi İbrahim Paşa, yolda iki bin civarında Safevi kuvvetinin baskınına uğramış son anda yardıma gelen askerler sayesinde kurtulmuştur.¹⁸⁴

Döneminin en büyük devleti olmanın gerekliliği olarak muazzam bir orduya sahip olan Osmanlı Devleti altı yüz yılı aşkın bir süre ayakta kalmayı başarmıştır. Hiç şüphe yok ki bunun en önemli amillerinden biri de askerlerin ihtiyacı olan malzemenin savaş alanına zamanında ulaştırılmasıdır. Osmanlı Devleti bu organizasyonu zamanında en iyi şekilde uygulayan devletlerin başında gelmekteydi. Günümüz şartlarında gelişmiş olan teknolojiye rağmen askerlerin savaş alanına sevk edilmesinde birçok problem ile karşılandığı göz önünde bulundurulursa Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu askeri organizasyon daha iyi anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti her ne kadar tüm imkânları ile kusursuz bir sistem kurmak istese de bu pek mümkün olmamıştır. Özellikle de Osmanlı Devleti gibi bünyesinde yüz binden fazla askeri barındıran bir devletin bu askerleri savaş alanına sevk etmesinde bazı aksaklıkların yaşanmaması imkânsızdır. Her ne kadar aksaklıklar yaşansa da Osmanlı Devleti aldığı önlemler ile bunu en aza indirmeyi başarmıştır. Uzun süreler birçok cephede hasımlara karşı elde edilen başarılar da bize bunu göstermektedir.

¹⁸³ Erkan, s. 46- 47.

¹⁸⁴ Genç, **Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, s. 73.

II. BÖLÜM

OSMANLI – İRAN SAVAŞLARININ BİRİNCİ EVRESİ

1. Batı’da Kayıp Doğu’da Telafi Arayışları

18. yüzyılın başlarına kadar Avrupa’da devam eden Osmanlı ilerleyişi 1699 yılında Kutsal İttifak’ın Katolik kanadını oluşturan Avusturya, Venedik ve Lehistan ile imzalanan Karlofça Antlaşması ve 1700 yılında Kutsal İttifak’ın Ortodoks kanadını oluşturan Rusya ile imzalanan İstanbul Antlaşması ile son buldu. Bu antlaşmalar ile kaybedilen geniş toprak parçaları devlet adamlarının ve halkın maneviyatını büyük ölçüde sarstı. Hatta bazı devlet adamları, Devleti bu kötü durumdan kurtarma gayretlerinin bile imkânsız olduğuna inanmaktaydı.¹⁸⁵

Karlofça Antlaşması Osmanlı Devleti’nin Avrupa’da ki fetih siyasetinin sonu olduğu gibi aynı zamanda Avrupa’nın üstünlüğünü kabul ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.¹⁸⁶ Bu antlaşma Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Devletleri ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmakla birlikte, Osmanlıların idari ve askeri zayıflıklarını acı bir şekilde göstermelerini sağladı. Bundan sonra Osmanlı Devleti çözümü içlerinde değil Batıda aramaya başlayacakları bir döneme girdiler.¹⁸⁷

II. Mustafa (1695-1703) tahta geçtikten sonra devletin kötü gidişatına son vermek için 1697 yılında Köprülü ailesinden Amcazade Hüseyin Paşa’yı sadaret makamına getirdi. Amcazade Hüseyin Paşa, Avrupa Devletleri ile olan savaşları sonuçlandırdıktan sonra iç işlerine dönerek idari, mali ve askeri alanlarda ıslahatlar yaptı. Amcazade Hüseyin Paşa, Şeyhülislam Feyzullah Efendi ile olan

¹⁸⁵ Mehmed Alaaddin Yalçınkaya, “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, **Türkler**, C. XII, s. 479.

¹⁸⁶ Sina Akşin, vd., **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cem Yay., s. 43.

¹⁸⁷ Feridun M. Emecen, “Kuruluşun Küçük Kaynarca’ya”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. I, Editör: Ekmelettin İhsanoğlu, İstanbul 1999, s. 56.

anlaşmazlıkları ve sağlık problemleri nedeniyle 1702 yılında sadaret makamından çekildi. Bir süre sonra Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin keyfi uygulamaları ve Sultan II. Mustafa'nın bu duruma sessiz kalmasından rahatsız olanlar tarafında 1703 yılında çıkartılan Edirne Vakkası ile Sultan II. Mustafa tahttan indirildi.¹⁸⁸ Sultan II. Mustafa'dan sonra tahta geçen III. Ahmed (1703-1730) ile birlikte Osmanlı Devleti barıştan yana bir politika izlemeye başladı.¹⁸⁹ Bu dönemde Avrupa devletleri kendi aralarında devam eden veraset savaşlarından dolayı Osmanlı Devleti için bir tehlike oluşturmamaktaydı. Tek başına Osmanlı Devleti'ne saldırmaya cesaret edemeyen Rus Çarı ise topraklarını İsveç'e doğru genişletmeye çalıştı.¹⁹⁰ Böylece 1700 yılında Rusya ile İsveç arasında başlayan savaşlar neticesinde Çar Petro 28 Temmuz 1709 Poltava Savaşı'nda, İsveç Kralı Demirbaş Şarl'a karşı büyük bir başarı elde etti. Çar Petro'ya Poltova Savaşında yenilen Demirbaş Şarl Osmanlı Devleti'nin Dinyeper Nehri ağzındaki Özi Kalesine sığındı.¹⁹¹ Kendisine sığınan İsveç Kralını teslim etmek istemeyen Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşın eşiğine geldi. Rusya'nın tehdit vari söylemleri ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda bulunan tebaası¹⁹² arasında isyan çıkarma girişimleri neticesinde Osmanlı Devleti barış politikasından vaz geçerek savaş kararı almak zorunda kaldı. Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu ile Rus ordusu 1711 yılında¹⁹³ Prut Nehri yakınlarında karşı karşıya geldi. Prut Nehri ile bataklıklar arasında sipere giren Rus ordusunun etrafı Osmanlı ordusu tarafından sarıldı.¹⁹⁴ Baltacı Mehmed Paşa Rus ordusunu yok etme fırsatına rağmen uzun süre savaştıkları malzemenin kalmaması, yeniçerilere olan güvensizliği, Kırım atlılarının sadakatine olan şüphesi ve beceriksizliğinden dolayı Çar Petro'nun teklif ettiği barış görüşmelerini kabul etti.¹⁹⁵ Böylece Çar'ın elçisi Baron Şafiron ile

¹⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. IV/I, s. 1-16.

¹⁸⁹ Enver Ziya Karal, "Ahmed III", **İA**, C. I, İstanbul 1961, s. 165; Yalçınkaya, s. 480.

¹⁹⁰ Osman Köse, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri," **Osmanlılar**, C. I, s. 539.

¹⁹¹ Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", s. 58; A.B. Şirokorad, **Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kıran Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış**, (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul 2009, s. 81-83.

¹⁹² Rusya Osmanlı Devleti'nin Boğdan, Eflak, Sırbistan ve Karadağ'da bulunan Hristiyan tebaası arasını kıskırtmak için propaganda faaliyetlerine başladı. (Osman Köse, s. 539; Ensar Köse, **XVIII. Yüzyıl Başlarında Kafkaslar'da Nüfuz Mücadelesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996, s. 22.)

¹⁹³ Hasırcı, s. 670; Finkel, s. 298.

¹⁹⁴ Kemal Beydilli, "Prut Antlaşması," **DİA**, C. XXXIV., s. 359; Reşat Ekrem Koçu, "Ahmed III.," **İstanbul Ansiklopedisi**, C. I., İstanbul 1959, s. 286; Baron Joseph V. Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. XIII, s. 146.

¹⁹⁵ Şirokorad, s. 86-87; Yalçınkaya, 484.

Baltacı Mehmed Paşa arasında görüşmeler başladı. Şirof, Çar'ın ve ordusunun özgürce Rusya'ya dönmeleri karşılığında Osmanlı Devleti'nin her türlü isteğini kabul etmeye razı olduğunu dile getirdi.¹⁹⁶ Yapılan görüşmeler neticesinde 1711 yılında Prut Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre: Rusya 1700 yılında İstanbul Antlaşması ile ele geçirmiş olduğu tüm Osmanlı topraklarını geri verecek, sınır kale ve istihkâmları yıkacak ve Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmayacaktı.¹⁹⁷

Kazandığı bu zafer ile kendine güveni artan Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşması ile kaybettiği yerleri geri almak için yönünü Kutsal İttifakın diğer devletlerine çevirdi. Bu sırada Venedik'in baskılarından bıkan Ortodoks Mora halkının Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi Venedik'e açılacak bir savaş için bahane oldu. Osmanlı Devleti savaş için gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra 1715 yılının Ocak ayında Venedik'e savaş açtı.¹⁹⁸ Osmanlı Devleti, Venedik ordularını kısa sürede yenerek Mora'yı ele geçirdi. Savaşın başlarında tarafsızlığını ilan etmiş olan Avusturya, Osmanlı Devleti'nin elde ettiği başarıdan ve sıranın kendisine gelmesinden korkarak bir süre sonra Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Böylece iki cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti yenilgiye uğradı. Avrupa'da tekrar taht kavgalarının başlaması ve Osmanlı Devleti'nin zor durumda olması tarafları barış yapmaya zorladı. Böylece iki ülke arasında barış görüşmeleri başladı. Görüşmeler sonunda 21 Temmuz 1718 yılında iki devlet arasında Pasarofça Antlaşması¹⁹⁹ imzalandı.²⁰⁰ Antlaşmaya göre herkesin işgal ettiği topraklar elinde kalacaktı. Böylece Osmanlı Devleti Mora'yı tekrar ele geçirdi. Fakat Belgrad'ı Avusturya'ya bırakmak zorunda kaldı.

Osmanlı Devleti Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Avrupa devletlerine karşı barış politikası takip etmeye başladı. Fakat bu durum doğu komşusu Safevi Devleti için geçerli olmadı. Beceriksiz yöneticiler tarafından yönetilen İran'a 18. yüzyılın

¹⁹⁶ Kadir Şihverdiyev, **II. Katerina (1729- 1796) Döneminde Rusya Müslümanları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2006, s. 30.

¹⁹⁷ Yalçınkaya, 482-483.

¹⁹⁸ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s. 89.

¹⁹⁹ BOA. KK.d., 0054/ 0004.

²⁰⁰ Pasarofça Antlaşması ile Osmanlı Devletinde yeni bir dönem başladı. Sonraki dönemlerde Lale Devri olarak adlandırılacak olan bu dönemde askeri alanda yapılan ıslahatlardan çok kültür ve sanat alanında yenilik yapıldı. Osmanlı Devleti Avrupa'nın üstünlüğünü kabul ederek Avrupa'da yaşanan gelişmeler hakkında bilgi edinmek için Avrupa'ya elçiler gönderildi. (Abdülkadir Özcan, "Lale Devri", **DİA**. C. XXVII., s. 81-82.)

başlarında kargaşa hâkimdi. Safevi hükümdarları 18. yüzyılın başlarında Afganlar ve Gürcülerin çıkardığı ayaklanmalar ile uğraşmak zorunda kaldıklarından dolayı, Avrupa savaşları ile meşgul olan Osmanlı Devleti'ne saldırmaktan kaçındılar. Osmanlı Devleti de Avrupa'da devam ettirdiği savaşlardan dolayı İran'ın bu durumundan faydalanma yoluna gitmedi. İki cephede aynı anda savaşmak istemeyen Osmanlı Devleti, İran'a karşı dostane bir siyaset takip etti. Osmanlı Devleti 1718 yılında Pasarofça Antlaşması ile Batı cephesini kapattıktan sonra doğu komşusu Safevi Devleti'nin içerisinde bulunduğu durumu yakından takip etmeye başladı. İlk önceleri Safevi Devleti ile olan sınırları korumaya yönelik önlemler aldı. Fakat Rusya'nın Hazar Denizi kıyılarındaki toprakları ele geçirmesi ve Dağıstan Bölgesinde yaşayan Sünni halkın yardım talepleri üzerine Osmanlı Devleti, Safevi Devleti'ne savaş ilan etti. Prut Antlaşması'na rağmen Rusya, Osmanlı Devleti için tehlike oluşturmaktaydı. Bu defa Rusların Kafkaslar ve İran topraklarına girmesi ve Hazar Denizi kıyılarına inmesi İstanbul'da endişe uyandırdı. Nitekim Osmanlı Devleti Pasarofça Antlaşması'ndan beş sene sonra doğu komşusu İran ile savaşa başladı.²⁰¹

2. Safevi Devleti'nde Afgan Ayaklanması ve Sonrası

Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında I. Kasr-ı Şirin Antlaşması ile başlayan barış dönemi 18. yüzyılda İran'da yaşanan iç karışıklığa kadar devam etti. Bu uzun sürede Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında sınırlarda yaşanan ufak çekişmeler haricinde ciddi bir çatışma yaşanmadı. Osmanlı Devleti'ni barıştan sonra yönünü Avrupa'ya çevirmiş Avusturya ile mücadele ederken; İran'da ise başa geçen liyakatsiz ve devlet yönetiminden anlamayan Şahlar ve onları kullanan aşiretlerin mücadeleleri yaşanmaktaydı.²⁰²

17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Safevi Devleti'nin yönetiminde her hangi bir düzelme yoktu. 1694 yılında tahta geçen Şah Hüseyin saltanatının ilk yıllarında devletin kötü gidişatını durdurmaya çalışsa bile uysal ve zayıf karakterinden faydalanan devlet adamlarının keyfi davranmaları,²⁰³ harem ve saray ağalarının

²⁰¹ Koçu, a.g.e., s. 287; Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", s. 58-59.

²⁰² Mehmed Saray, **Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990, s. 46-47.

²⁰³ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 172. 18. Yüzyılda İran coğrafyasını gezen seyyahlardan Polyak misyoner seyyah Y.T. Kuruşinski Şah Hüseyin'in kötü yönetimini şöyle anlatmaktadır: "*Şah şarabı ele*

yönetimde etkili olmalarından dolayı başarısız oldu.²⁰⁴ Özellikle Şah Hüseyin'in üzerinde çok büyük etkiye sahip olan İtimadü'd- devlesi²⁰⁵ Feth Ali Han devlet işlerinde etkili olmaya başladı.²⁰⁶ Bu dönemde İran'da Şiiliğin etkisi oldukça arttı. Şah I. Abbas (1588-1629) zamanında meydana getirilen dini hoşgörü ortadan kalktı. Şii mezhebi çok katı bir şekilciliğe büründü. Diğer mezhep mensuplarına karşı baskılar arttı.²⁰⁷ Dini baskı bir süre sonra kendi rızası ile Şiiliği kabul etmeyenlere karşı tutuklama şekline dönüştü.²⁰⁸ Dini duyguların ön plana çıkarılarak halk arasında milli birlik ve beraberlik oluşturmayı amaçlayan bu uygulama tepki ile karşılandı. Özellikle Sünni halk üzerinde yoğunlaşan baskıya karşı ilk tepki Sünni Afgan kabilelerinden geldi. Öteden beri Babür ve Safevi rekabetinin yaşandığı Kandahar bölgesindeki Sünni Gilyazlar, Babür hükümdarı Şah Âlem'in de desteği ile Şah Hüseyin'e karşı ayaklandılar.²⁰⁹ Çıkan ayaklanma ile Kandahar bölgesi, Belürçinler²¹⁰ tarafından yağmalandı. Şah Hüseyin, Kandahar'da çıkan ayaklanmaları bastırmak için 1704 yılında Hristiyan Gürcü asıllı bir vali olan

aldıktan sonra devlet işlerinden tamamen uzaklaştı ve şehvani lezzetler ile meşgul olmaya başladı. Onun meclisinde hanendeler, çalgıcılar ve rakkaseler bulunmaya başladı. Şah devlet işlerinin idaresini devlet adamlarına bıraktı. Böyle bir durumda zalim mazlumdan, haklı haksızdan ayırt edilmedi. Herkes bildiği gibi ve nefsinin talep ettiği gibi hareket etmeye başladı. Böylece devlet ve milletin arası açıldı. Şah devlet işlerinden tamamıyla uzaklaştı, ülkede bir keşmekeşlik başladı. Memurlar tarafından görevler para ile satılır oldu ve rüşvet her tarafta sardı.” şeklindedir. (Elçin Qarayev, **Azerbaycan XVIII. Asr Rus ve Harbi Avrupa Seyyahlarının Tasvirinde**, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi A.A. Bakıxanov Adına Tarih Enstitüsü, Bakü 2005, s. 37-38.); İran'ı ziyaret eden diğer bir seyyah A.P Volinski: “*Şah I. Hüseyin devletin mukadderatını baş veziri Feth Ali Han'a havale etmişti. Şah günlerini haremde geçirirdi. Şah'a hiçbir yerden itimad edilmezdi. Şah elini aktan karaya vurmazdı onun tüm işlerini vezirleri yerine getirirdi.*” diye dile getirmektedir. (Qarayev, **Azerbaycan XVIII. Asr Rus ve Harbi Avrupa Seyyahlarının Tasvirinde**, s.37.)

²⁰⁴ Eravcı, “Safevi Hanedanı,” s. 894.

²⁰⁵ Osmanlı Devleti'nde sadrazamın yaptığı görevi Safevi Devleti'nde icra eden kişiye verilen unvan.

²⁰⁶ J. Kurusinski, **Tarih-i Afgan**, (Polonyalı rahip J. Kurusinski'nin eserinin İbrahim Müteferrika tarafından yapılan tercüme ve neşri), İstanbul 1277, s.13-14.)

²⁰⁷ Eravcı, “Safevi Hanedanı,” s. 894,

²⁰⁸ Ali Rıza Guderji, **Hulasa-i Tarihi İran**, Guruh-ı Amuzeş-i Mutevasıta, Gilan-ı Ğerb 1383, 126.

²⁰⁹ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi, C. II**, Ankara 1987, s.347, Mahiri İdrisi-i Arimi, Fethali Han Kacar ez Şah Sultan Hüseyin ta Nadir Şah, **Gencine-i İsnad s. 15**, 1373, s. 23.

²¹⁰ Belûcler Afganistan da yaşayan bir halktır. Belûcler genel olara iki gruba ayrılmışlardır. Bunlar: Şimâl-i garbîdeki gurup Kaçhi Ovası ve onun şimalinde Süleyman dağlarında 31 derece şimal arzına kadar ve dağların alt tarafında şarka, İndüs'a doğru uzanırlar. Cunûbu Pancah ve şimalı Sind ovalarında ve bilhassa Dera Gazi Han Jacobâbâ mıntıklarında büyük bir kitleler halinde yaşarlar. Makran'da ve Brahool kabilelerinin garbında olan İran Belûcistanı'nda ki belûcler diğer gurubu teşkil ederler. Bu milletin yerleşmiş olduğu yerler Belûcler memleketi anlamında Belûcistan olarak adlandırılmıştır. Belûclerin hangi milletten oldukları tam olarak bilinmese de Hint asıllı oldukları kanısı ağır basmaktadır. Memleketin en eski ismi Behistün kitabesinde ki Maka, yani Herodot'ta 14. Satraplığa dâhil olduğu görülen Mekia (Mykia)'lıların memleketidir. (E. Herzfeld, “Belûcistan”, **İA, C. II, MEB.**, İstanbul 1979, s. 496-497.)

Yorgi'yi (Gurgin Han'ı) Kandahar'a vali olarak atadı. Şiiliği kabul etmiş olsa da Hristiyan asıllı birinin Kandahar'a vali olarak atanması halkın devlete olan tepkisini iyice artırdı.²¹¹ Buna yöneticilerin baskıları da eklenince bu bölgelerde ki Sünni halk ve sınır bölgelerinde yaşayan aşiretler ayaklandı.²¹² Bu ayaklanmalardan en tehlikelisi 1709 yılında Mir Üveys tarafından çıkartılan ayaklanmaydı.²¹³ Kandahar valisi Gurgin Han ayaklanmayı bastırarak Mir Üveys'i ele geçirmesine rağmen nüfuzundan korktuğu için öldürmeye cesaret edemedi.²¹⁴ Hapsedilmesi için İsfahan'a gönderdi.²¹⁵ Fakat Mir Üveys İsfahan'da isyancı gibi değil devlet adamı gibi karşılandı. Şah ile muhabbetini artıran Mir Üveys bir yolunu bularak kendini Kandahar valisi olarak atamayı başardı. Düşüncesinde Safevi Devleti'nin başına geçmek olan Mir Üveys bu düşüncesini meşruiyetlik kazandırmak için önce İsfahan'dan Mekke'ye giderek buradaki ulemeden fetva aldı. Sonra da Hint Hükümdarı'nın yanına giderek planlarını anlattı ve yardım istedi.²¹⁶ Bu sırada Gürcistan Kartli prensi V. Vahtang'ın Şah'a karşı isyan ettiğini duyan Mir Üveys bu fırsattan yararlanarak bağımsızlığını ilan etti.²¹⁷

Mir Üveys yedi yılını Kandahar'ı müdafaa ile geçirdi. Mir Üveys vefat edince yerine kardeşi Abdullah idareyi ele aldı. Abdullah'ın İran hükümeti ile barışmak istemesi üzerine Kandahar'ın tekrar İran hâkimiyetine girmesini istemeyen halk Mir Üveys'in oğlu Mahmud'u yönetime geçmesi için teşvik etti. Abdullah ve yeğeni Mahmud arasında yaşanan mücadeleyi Mahmud kazanarak on sekiz yaşında Kandahar'ın idaresini ele geçirdi.²¹⁸ İktidarını sağlamlaştıran Mir Mahmud, Sistan yolu ile Kirman'a yürümek istedi. Fakat Sadrazam Feth Ali Han ve Lütfü Han ile yaptığı savaşta yenilerek Kandahar'a çekilmek zorunda kaldı. Sadrazam Feth Ali Han elde ettiği bu zafere rağmen Mir Mahmud'u takip etmediği ve Kandahar'ı ele geçirmedeği için Şah tarafında gözlerine mil çektirilerek cezalandırıldı.²¹⁹ Şah Hüseyin, Safikulu ve Lütfü Han idaresinde iki orduyu ayaklanmayı bastırması için

²¹¹ Mirza Muhammed Halil Maraşi, **Mecmua-i Tevarih**, yay. Abbas İkbâl, Tahran 1362, s. 4.

²¹² Uzunçarşılı, C. IV/I, s.172; Mahiri İdrisi-i Arimi, s. 23; Ali Rıza Guderji, s. 126.

²¹³ Kurusinski, s.34.

²¹⁴ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 173.

²¹⁵ Kurusinski, s.34.

²¹⁶ Hicazi, s. 178.

²¹⁷ Baron Joseph V. Hammer, C. XIV, s. 54.

²¹⁸ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 172; Hicazi, s. 186.

²¹⁹ Hicazi, s. 179.

Mir Mahmud'un üzerine gönderdi. Yaşanan savaşta Mir Mahmud bu iki orduyu mağlup etmeyi başardı.²²⁰ Böylece ansızın bir fırsat yakalayan Mir Mahmud az sayıda asker ile ikinci defa Sistan yolu ile Kirmanşah üzerine yürüdü.²²¹ Mir Mahmud 1719 yılında hiçbir mücadele ile karşılaşmadan Kirmanşah'ı ele geçirdi.²²² Ardından Yezd'i ve daha sonra Meşhed'i alıp 1722'de Safeviler'in başkenti olan İsfahan üzerine yürüdü.²²³ Bir mukavemet ile karşılaşmadan İsfahan'ın dış mahallelerinden Culfa'yı ele geçirdi. Daha sonra yetmiş bin kişilik bir ordu²²⁴ ile yola çıkan Mir Mahmud karşısına çıkan Safevi ordularını bozguna uğratarak İsfahan'ı kuşattı.²²⁵ Şah Hüseyin yedi aylık kuşatma sonunda şehirde başlayan kıtlık sebebi ile hem şehri hem de tacını 21 Ekim 1722'de Mir Mahmud'a teslim etti.²²⁶ Şahlığını ilan eden Mir Mahmud kısa sürede Kazvin, Kaşan, Kum gibi Safevi şehirlerini kısa sürede ele geçirdi.²²⁷ Kuşatması sırasında yardım toplamak amacı ile İsfahan'dan ayrılarak Kazvin'e giden şehzade Tahmasb,²²⁸ Mir Mahmud'un İsfahan'ı ele geçirmesi üzerine burada şahlığını ilan etti. Mir Mahmud Kazvin'i ele geçirmek için beş bin kişilik bir ordu gönderince buradan Tebriz'e kaçmak zorunda kaldı.²²⁹ Kazvin'i ele geçiren Afgan askerlerine karşı şehir halkının ayaklanması bu zamana kadar İran halkına karşı hoşgörülü bir yönetim sürdüren Mir Mahmud'u çok sinirlendi. Mir Mahmud otoritesini sağlamlaştırmak, İsfahan, Kazvin ve diğer şehirlerde çıkan ayaklanmaları bastırmak ve ayaklanma çıkmasını engellemek için Şii ileri gelenlerinin birçoğunu öldürttü. Sonuçta Mir Mahmud'a tek başına karşı koyamayacağını anlayan Şah Tahmasb komşu devletlerden yardım istedi.²³⁰ Şah Tahmasb kendisine yardım etmesi karşılığında Rusya'nın daha önce işgal etmiş olduğu Derbent ve Bakü'ye ilave olarak Gilan, Mazenderan ve Estarabad gibi yerleri de vereceğini vaad etti.²³¹ Şah Tahmasb, diğer bir elçisini de Osmanlı Devletine

²²⁰ Uzunçarşılı, C. IV/I, s.173.

²²¹ Hicazi, s. 179.

²²² Eravcı, "Safevi Hanedanı," s. 894.

²²³ Uzunçarşılı, C. IV/I, s.173.

²²⁴ Hammer, XIV, s. 54.

²²⁵ Uzunçarşılı, C. IV/I, s.173.

²²⁶ Hicazi, s. 189; Hammer, XIV, s. 54; Omrani, s. 100, Mahiri İdrisi-i Arimi, s. 24.

²²⁷ Azmi Özcan, "Sultan II. Abdülhamid", **Türkler**, C. XII, s. 916.

²²⁸ Uzunçarşılı, C. IV/I, s.172.

²²⁹ Özcan, s. 916-917, Mahiri İdrisi-i Arimi, s. 24.

²³⁰ Özcan, s. 917; Hicazi, s. 180; Ali Furuği, s. 16.

²³¹ Bekir Kütükoğlu; "Şah II. Tahmasb", **İ.A.**, C. XI, s. 648; Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, TTK., Yay., Ankara, 1992, s. 262-263; Muhammed Hicazi, s. 177, Omrani, s. 100.

göndererek yardım istedi. Sultan III. Ahmed, Tahmasb'ın Rusya ile yaptığı antlaşmadan duyduğu rahatsızlığı Şah'ın elçilerine bildirdi. Ayrıca Rusya'ya bırakılan yerler kadar toprağın kendisine bırakılması şartı ile yardım edeceği belirtti.²³²

Rus Çarı, tarihi emellerini gerçekleştirmek ve nüfus alanını Kafkaslara kadar yaymak için Şah Tahmasb'ın teklifini kabul etti ve topraklarını güneye doğru genişletmek için harekete geçti. Bu arada Osmanlı Devleti de Safevi Devleti'ne elçi olarak yolladığı Ahmed Dürri Efendi ve sınırdaki valileri aracılığı ile Safevi Devleti'nin durumunu yakından takip etmekteydi. Osmanlı Devleti ilk başlarda sadece sınırlarını korumaya yönelik önlemler almasına rağmen Rus Çarı'nın İran'daki karışıklıktan faydalanarak Hazar Denizi kıyılarını ele geçirmesi üzerine üç koldan İran'a savaş açtı. Yapılan seferler sonunda Gence, Tebriz ve Hamedan Osmanlı Devleti'nin eline geçti. Her iki devletin de Hazar Denizi'nin batı sahillerini ve Güney Kafkasya'yı ele geçirmeye çalışması iki devleti karşı karşıya getirdi. Fransa'nın arabuluculuk yapması ile 24 Haziran 1724 yılında İstanbul'da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İran topraklarını paylaştıkları bir anlaşma imzalandı.²³³

Şah Tahmasb ne Rusya'dan ne de Osmanlı Devleti'nden beklediği yardımı göremediği gibi topraklarının bu iki devlet arasında bölüşülmesi üzerine daha zor durumda kaldı. Şah bu zor durumdan kurtulmak için farklı ittifak arayışlarına başladı. 1725 yılında Horosan'a geçen Tahmasb bölgenin güçlü beylerinden Nadir Han ile ittifak kurdu. Kısa süre de büyük başarılar gösteren Nadir Han 'Tahmasb Kuluhan' unvanı ile tüm İran ordularının başına geçti.²³⁴ İnanılmaz azmi ile büyük başarılar elde eden Nadir Han bir süre sonra Safevi Devleti'ne son vererek yönetimi tamamen ele geçirdi.

²³² Osmanlı Devletin ise elçiye, Derbet ve Baku'nun Rusya'nın, İsfahan ise Mir Mahmud'un elinde olduğu ve Kendeher'a ise Safevi soyundan olan Mir Kasımın sahip çıktığı belirtilerek Tebriz ve Ravan'ın da düşmanlar tarafından ele geçirilmeden Osmanlı Devleti'nin düzenleyeceği bir seferle ele geçirilmesi gerektiği bildirildi. Tahmasb'ın bu bahsedilen yerleri gönüllü olarak Osmanlı'ya verdiği takdirde İran'ın geri kalan toprakları üzerindeki hâkimiyetinin tanınacağı bildirildi. (Tofiq Teyyuboğlu Mustafazade, "Safevi Hanedanı'nın Son Yıllar", **Türkler**, C. VI, s. 926; Yılmaz Karadeniz, **İran Tarihi (1700-1925)**, İstanbul 2012, s. 97.)

²³³ Özcan, s. 917.

²³⁴ Eravcı, "Safevi Hanedanı," s. 895.

3. Osmanlı- İran Savaşlarının Sebepleri

Damat İbrahim Paşa (1718-1730) sadrazamlık makamına geçtikten sonra, ülkedeki durumun düzeltilebilmesi için Avrupa'daki savaşların sonlandırılması ve en kısa sürede barış ortamının sağlanması gerektiğine inanıyordu. İbrahim Paşa savunduğu barış politikası çerçevesinde Osmanlı-Venedik ve Osmanlı-Avusturya savaşlarına Pasarofça Antlaşması ile son verdi.²³⁵ Böylece batı sınırlarını belirleyen Damat İbrahim Paşa, Avrupa devletleri ile uzun sürecek bir barış dönemine girdi. Fakat Osmanlı Devleti batıdaki komşuları ile oluşturduğu barış ortamını doğu komşusu Safevi Devleti ile devam ettirmedi. İran topraklarında 18. Yüzyılın başlarında meydana gelen gelişmeler iki devlet arasında savaşların tekrar başlamasına sebep oldu.²³⁶

Osmanlı Devleti'nin İran'a savaş açmasının sebeplerine baktığımızda: Damat İbrahim Paşa'nın takip ettiği barış politikasından rahatsız olan bazı devlet adamlarının yeniçerileri kışkırtmaları ve ganimet elde etmek isteyen askerlerin savaş yanlısı tavır takınmaları, Osmanlı Devleti'nin batıda kaybettiği toprakları doğuda ki zaferler ile telafi etmek istemesi ve halkın sarsılan güveninin tekrar kazanılmak istenmesi, Osmanlı Devleti'nin İran'da ki kargaşadan faydalanarak ham ipek ticaretinin merkezi olan Gence ve Tebriz gibi şehirleri ele geçirmek istemesi, Rusya'nın Hazar Denizi kıyılarına inmesini kendi çıkarları için tehlikeli gören Osmanlı Devleti'nin buna engel olmak istemesi, Önce Şii İranlıların daha sonra Rusların baskı ve zulmüne maruz kalan Sünni Şirvan halkının Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi ve Sünni dünyasının koruyucusu olan Osmanlı Devleti bu duruma sessiz kalmayarak İran'a yönelmesi, Ayrıca Osmanlı Devleti'nin, kendisine gelecekte problem çıkartacak Sünni bir Afgan Devleti'nin İran topraklarında kurulmasını istememesi Osmanlı-İran savaşlarının genel sebepleri olarak sıralayabiliriz.

²³⁵ Uzunçarşılı, IV/I. s. 140-146.

²³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı – İran Münasebetleri", **Türkler**, C. XII, Ankara 2002, s. 512.

4. Osmanlı- İran Savaşlarının Başlaması

Osmanlı Devleti, İran topraklarında meydana gelen gelişmeleri yakından takip edilmekteydi. Sultan III. Ahmed, İran sınırında bulunan valilere gönderdiği emirnameler ile yaşanan gelişmelerin yakından takip edilmesini ve bu gelişmeler hakkında anında İstanbul'un bilgilendirilmesini istedi.²³⁷ Ayrıca Erzurum valisi Silahtar İbrahim Paşa'ya ve Kirmanşah muhafızı Hasan Paşa'ya gönderilen emirler ile Afgan Mir Mahmud'un ayaklanması ve bunun sonucunda İran memalikinde meydana gelen kargaşa ortamından dolayı hudutlarının muhafaza edilmesi ve gereken tedbirlerin alınması emredildi.²³⁸ Bununla birlikte Sadrazam Damat İbrahim Paşa, İran'da yaşanan durum hakkında tam bir malumat sahibi olmak için dönemin önemli şairlerinden Ahmed Düri Efendi'yi 1719 yılında İran'a elçi olarak gönderdi.²³⁹

Ahmed Düri Efendi öncülüğünde İran'a giden elçilik heyeti Şah Hüseyin ve vezirleri ile birçok kez görüştüler. Yapılan görüşmeler sonucunda Ahmed Düri Efendi, İran'ın durumunu çeşitli yönleri ile²⁴⁰ inceleme imkânı buldu. Safevi Devleti'nin doğuda Gilyazlar ile kuzey batıda da Lezgiler ile mücadele içerisinde olduğunu gördü. Ayrıca Kirmanşah dolaylarında Mir Üveys'in oğlu Mir Mahmud karşısında güç durumda olan Safevi Devleti'nin yıkılmak üzere olduğunu hazırladığı rapora ekledi. 1721 yılında İstanbul'a dönen Ahmed Düri Efendi hazırladığı sefaretnameyi Sultan III. Ahmed ve Sadrazam Damat İbrahim Paşaya sundu.²⁴¹ Ayrıca Erzurum valisi Silahtar İbrahim Paşa'da İran hakkında topladığı bilgileri İstanbul'a gönderdi. Erzurum valisinin verdiği bilgilere benzer bilgiler Bağdat valisi Hasan Paşa tarafından da İstanbul'a ulaştırıldı. Edinilen bilgiler neticesinde Sadrazam Damat İbrahim Paşa devlet erkânını alacakları tedbirleri görüşmek için topladı. Yapılan görüşmeler sonucunda Safevi Devleti dost olarak nitelendirildi ve mevcut barış antlaşmasına sadık kalınması kararlaştırıldı. Ayrıca Osmanlı Devleti

²³⁷ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 174.

²³⁸ BOA. C.HR., 99/ 4934

²³⁹ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 177.

²⁴⁰ Ahmed Düri Efendi İran'da bulunduğu süre boyunca Safevi Devleti'nin yönetim, askeri durum, iç olaylar, devlet idaresi gibi konular hakkında bilgi topladı. Ahmed Düri Efendi topladığı bu bilgileri bir rapor halinde Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya sundu. (Ateş, s. 82, Ensar Köse, s. 51.)

²⁴¹ Ateş, s. 82.

sınırında bulunan İran vilayetlerinin Afganlılara karşı korunmasına karar verildi. Alınan karar gereği Osmanlı Devleti sınırlarına yakın İran vilayetlerini ele geçirerek buradaki halkı Afganlara karşı koruyacaktı. İran’da barış ortamı sağlandığında da bu vilayetlerin durumu Şah ile yapılan görüşmeler neticesinde dostane bir karara bağlanacaktı.²⁴²

Safevi Devleti’nin bu durumundan faydalanmak isteyen Erzurum ve Van valilerinin İran topraklarına taarruz istekleri Sultan III. Ahmed tarafından ret edildi. Bu valilere gönderilen emirnameler ile Safevi Devleti’nin başkenti olan İsfahan’ın hala düşmediği ve yapılacak bir seferin daha önce iki devlet arasında yapılan antlaşmaya aykırı olduğu bildirildi. Valilerden Osmanlı-İran sınırının muhafaza edilmesi istendi. Safevi Devleti’nin başkenti İsfahan düşene kadar bu duruma riayet etmeleri, İsfahan düşer düşmez de harekete geçmeleri emredildi.²⁴³ Fakat bir ay sonra gönderilen diğer bir fermanla ise İsfahan Afganlıların eline geçse dahi Mir Mahmud’un maksadı anlaşılmeden harekete geçilmemesi istenildi.²⁴⁴ Tüm bunlara rağmen Osmanlı Devleti ile İran arasında çıkabilecek savaş İran’daki iç karışıklıklardan dolayı kaçınılmaz gözüktüyordu.²⁴⁵

18. yüzyılda Safevi Devleti’nin bu kötü durumu ile ilgilenen tek devlet Osmanlı Devleti değildi. Rusya da İran’ın içerisinde bulunduğu durumu yakından takip etmekteydi. Asya ticaretine hâkim olmak isteyen Çar Petro²⁴⁶ İran’ın bu durumdan faydalanarak Hazar Denizi’nin kuzeybatı kıyısında bulunan yerleri işgale başladı.²⁴⁷ Hazar kıyılarından İran içlerine inmeye başlayan Rus ordusu, Derbent ve Bakü gibi şehirleri ele geçirdi.²⁴⁸ Buradan Sünni Müslüman halkın yaşadığı Şirvan’a doğru yoluna devam etti. Daha önce İranlılar tarafından camilerinin ahıra çevrildiği, kitaplarının yakıldığı ve din adamlarının öldürüldüğü gerekçesi ile Osmanlı Devleti’ne müracaatta bulunan Şirvan halkı²⁴⁹ bu seferde Rus istilası sonucu maruz kaldığı baskı ve zulümden dolayı Osmanlı Devleti’nden yardım istedi. Sünni İslam dünyasının koruyuculuğunu üstlenen Osmanlı Devleti, İran’a savaş açmak zorunda

²⁴² Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 174- 175.

²⁴³ BOA. C.AS., 825/ 35128.

²⁴⁴ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 175.

²⁴⁵ Emecen, “Kuruluştan Küçük Kaynarca’ya”, s. 57.

²⁴⁶ Şihverdiyen, s. 32

²⁴⁷ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 187; Kurat, s. 263.

²⁴⁸ Kütükoğlu, **Osmanlı İran Siyasî Münasebetleri**, s. 320; Kurat, s. 263

²⁴⁹ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 176.

kaldı.²⁵⁰ Bununla birlikte Erzurum, Van ve Bağdat valileri de Sultan III. Ahmed'e gönderdikleri mektuplar ile İran'ın durumundan faydalanmak gerektiğini belirterek savaş açılmasını istiyorlardı. Bağdat valisi 1723'te gönderdiği raporda Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a hakaret eden Şii İranlılardan intikam alma vaktinin geldiğini belirterek Kirmanşah üzerine hareket etmek için müsaade istedi. Gelen haberler üzerine ikinci kez toplanan divanda İran topraklarına sefer düzenlenmesine karar verildi. Bu karar daha önceki gibi İran topraklarını Afganlılara karşı korumak için değil, aksine ele geçirilen yerlerin Osmanlı arazisine ilhakı maksadıyla yapılacaktı. İbrahim Paşa, Şeyhülislam Abdullah Efendi'den aldığı fetva ile İran üzerine üç cepheden²⁵¹ savaş açtı.²⁵²

İran'da yaşanan kargaşadan dolayı alınan sefer kararı münasebeti ile gidip gelecek ulakların çokluğundan dolayı menzillerin ona göre tanzim edilmesi gerekmektedir. Van muhafızı ve Tebriz seraskeri Abdullah Paşa'ya gönderilen hatt-ı hümayun ile Van sınırında bulunan menzilleri tanzim etmesi istendi. Erzurum valisi Mustafa Paşa'ya ise Van'dan Erzurum'a kadar olan menzilleri tanzim etmesi emredildi.²⁵³ Gerekli hazırlıklarını tamandıktan sonra ordu 1723 yılında Şirvan, Tebriz ve Hamedan olmak üzere üç cepheden İran'a saldırdı.²⁵⁴

4. 1. Kafkas (Şirvan) Harekâtı

Rus ordularının Kafkas geçitlerini aştıklarını ve Hazar Denizi kıyılarına indiklerini duyan Osmanlı Devleti, Gürcistan ve çevresindeki yerleri ele geçirmek için hazırlıklara başladı. Osmanlı ordusu sefere çıkmadan kısa bir süre önce Gilyaz reisi Mir Mahmud İsfahan'ı ele geçirdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Kafkas Cephesi'ne ilave olarak iki cepheden daha İran topraklarına girme kararı aldı. Müslüman bir devlet olan İran'a açılacak savaş için usulen alınması gereken fetva devrin ulemasından alındıktan sonra serasker Silahtar İbrahim Paşa beraberindeki Diyarbakır valisi Vezir Arifi Paşa, Kars Beylerbeyi İshak Paşa ve Şebinkarahisar

²⁵⁰ Danişmend, s. 12.

²⁵¹ Divanda alınan karar ile Kafkas cephesi üzerinden Şirvan'a, Tebriz ve Hamedan olmak üzere üç cepheden İran'a savaş açıldı. (Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 176.)

²⁵² Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 176.

²⁵³ BOA. C. HR., 178/ 8895.

²⁵⁴ Akşin, vd., s. 54.

Mutasarrıfı İbrahim Paşa ile Kars'taki karargâhtan Tiflis'e doğru harekete geçti.²⁵⁵ Silahtar İbrahim Paşa ilk olarak önemli bir konumda bulunan Gori Kalesini ele geçirdi. Daha sonra Mehmed Kulikhan'a elçiler göndererek Tiflis'in teslim edilmesini istedi. Serasker İbrahim Paşa'nın teklifini kabul eden Mehmed Kulikhan Tiflis'in anahtarını sadrazama teslim etti. Bununla birlikte Kartli valisi olarak tanınması halinde Gence ve Erivan kalelerini de teslim edeceğini aynı zamanda savaş masrafları için de üç yüz kese altın yardım da bulunacağını bildirdi.²⁵⁶

Kafkas Cephesinin açılmasını Hammer şu şekillerde anlatmaktadır:

“İran'ın Kafkas bölgesinde hüküm süren Mingreli, İmeret ve Guriel aşiretleri yaklaşık bir asırdan beri Osmanlı himayesindeydiler. Bu aşiretlerin sahip olduğu toprakların güneyinde kalan Guruzi veya Gürcistan olarak bilinen ve merkezi Tiflis olan bölgede yaşayan Kakheti, Samketi ve Kartli aşiretleri ise İran Şahına bağlıydılar. Kartlilerin başında Wahtang Han bulunmaktaydı. Safevi Devleti hükümdarı Şah Hüseyin, Wahtang Han'ı görevinden alarak onun yerine İslamiyet'i kabul ettikten sonra Mehmed Kulikhan adını almış olan III. Constantine'i atadı. Görevden alındığından dolayı İran Şahı ile arası bozulan Wahtang Han, Erzurum valisi Silahtar İbrahim Paşadan yardım istedi. Fakat yardım gelmesini beklemeden Mehmed Kulikhan ile savaşa tutuştu. Wahtang Han ilk başlarda başarı elde etsede Lezgi, Çar ve Teali aşiretlerinin Mehmed Kulikhan'a yardım etmeleri üzerine yenilgiye uğradı. Böylece Tiflis Mehmed Kulikhan'ın eline geçti. İbrahim Paşa, Wahtang Han'ın acil yardım çağrısı üzerine Tiflis'e doğru sefere çıktı.”²⁵⁷

İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise konu hakkında şu bilgileri vermektedir.

“Osmanlı Devleti İran'da çıkan ayaklanmayı yakından takip edebilmek için sınırlarda ki valiler vasıtası ile bilgi toplamaktaydı. Bu dönemde Erzurum valiliği yapan Silahtar İbrahim Paşa, Tiflis Hanı Wahtang'ın İran şahına isyan ettiğini İstanbul'a bildirdi. İbrahim Paşa, İstanbul'a gönderdiği mektuplarda Wahtang Han'ın özellikle Müslüman Lezgiler üzerine sefer düzenlediğini belirtmekteydi. İbrahim Paşa'nın verdiği bilgiler çerçevesinde toplanan divanda Tiflis'e bir sefer düzenlenmesine karar verildi. İran şahına alınan sefer kararının kesinlikle Safevi

²⁵⁵ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 177.

²⁵⁶ Hammer, XIV, s. 58.

²⁵⁷ Hammer, XIV, s. 58- 59.

Devleti'ne karşı olmadığı sadece Wahtang Han'ı hedef aldığı bildirildi. Erzurum valisi Silahtar İbrahim Paşa Tiflis'e sefer düzenlemekle görevlendirildi."²⁵⁸

Serasker İbrahim Paşa hiçbir mücadele ile karşılaşmadan Tiflis'i ele geçirdi. Wahtang Han'ın etkisinde kalan serasker İbrahim Paşa, Mehmed Kulikhan'ın isteğini kabul edeceği yerde Wahtang Han'ın Müslüman olduktan sonra İbrahim ismini almış olan oğlu Şehnuvaz'ı Tiflis valisi olarak atadı. İbrahim Paşa yaklaşık olarak bir ay boyunca Tiflis'te hareketsiz kaldı. Bu süre içerisinde Tiflis'te bulunan birkaç yüz İran tüccarını şehirden kovdu. Uyguladığı baskı yüzünden Sultan'a bağlılığını bildirmiş olan Mehmed Kulikhan, Tiflis'ten kaçarak Şah'a bağlılığı ile bilinen Kakhet'i eyaletine gitti.²⁵⁹

Tiflis gibi yeni ele geçirilmiş bir yerin valiliğine Şehnuvaz İbrahim'in atanması Bâb-ı Âli tarafından sakıncalı görüldü. Böylece Tiflis valiliğinden alınan Şehnuvaz İbrahim'in yerine Kars Valisi Mustafa Paşa atandı. Mustafa Paşa'ya Osmanlı himayesini kabul etmiş olan Şirvan Hâkimi Davut Han'a yardım etmesi emredildi. Fakat Serasker İbrahim Paşa, Bâb-ı Âli'nin verdiği bu karara riayet etmeyerek Mustafa Paşa'nın yardıma gitmesine engel oldu. Kısa bir süre sonra Rusya'nın Bakü'yü işgal ettiği yönünde haberler geldi. Bu duruma sebep olan İbrahim Paşa Kafkas seraskerliğinden alındı. Yerine Rakka Valisi Arifi Ahmed Paşa atandı.²⁶⁰ Tiflis valiliğine ve Kars Cephesi seraskerliğine atanan Arifi Ahmed Paşa'ya gönderilen ferman ile İranlıların muhalif-i şariat olmaları, sahabenin büyüklerine hakaret etmeleri ve ehl-i sünnete olan zulümlerinden dolayı asker toplaması ve Revan üzerine sefere çıkması emredildi.²⁶¹ Ahmed Paşa sefer için emrine verilmiş olunan Anadolu, Kars, Sivas ve Maraş beylerbeylikleri ve Hüdavendigâr, Karahisar, Çorum, Aksaray ve Bayezid sancakbeylerinden oluşan bir ordu ile Revan üzerine sefere çıktı. Ahmed Paşa, Arpa Çayı'nı geçerek Revan önlerine geldi. Kale muhafızlarına elçiler göndererek kaleyi teslim etmeleri halinde can ve mallarına dokunulmayacağını vaat etti. Kale muhafızları tarafından teslim ol teklifinin kabul edilmemesi üzerine 24 Haziran 1724 tarihinde Revan Kalesi saldırı

²⁵⁸ Uzunçarşılı, C. IV/I, s.177.

²⁵⁹ Hammer, XIV, s. 59.

²⁶⁰ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 178; Mustafa Budak, "Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kafkasya", **Avrasya Etüdüleri**, C. I/ 4, Ankara 1995, s.104.

²⁶¹ BOA. C. AS., 94/ 4316.

başladı. Saldırıların başladığı 24 Haziran 1724 tarihinde Hamedan, Osmanlı Devleti'nin eline geçti. Yine aynı tarihte Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İran topraklarının paylaşıldığı anlaşma imzalandı.²⁶²

IV. Murat zamanında yapılan kuşatmaların uzunluğundan ders çıkaran Arifi Ahmed Paşa zafer için gerekli tüm hazırlıkları tamamlayarak sefere çıkmıştı. Osmanlı ordusu kuşatmadan kısa bir süre sonra Revan'ın dış mahallelerini ele geçirdi. Kuşatmanın on beşinci gününe gelindiğinde kale kumandanını zor durumda bırakmaya yönelik tüm çabalar sonuçsuz kaldı. Serasker ve askerlerinin umutsuzluğa düştüğü sırada Nahcivan'ın Osmanlı Devleti'nin eline geçtiğinin duyulması askerler arasında büyük heyecan uyandırdı. Kısa sürede yeni askerlerin de Revan kuşatmasına katılması kale muhafızlarını umutsuzluğa düşürdü. Nihayetinde şehrin ileri gelenleri Ahmed Paşa ile görüşmeye karar verdi. Yapılan antlaşması ile İranlılar silahlarını ve eşyalarını alarak şehirden ayrıldı. Böylece Revan kalesi üç aylık bir kuşatma sonunda şehri muhafaza eden Ali Kulikhan'ın gelecek yardımdan ümidini kesmesi üzerine 28 Eylül 1724 yılında Osmanlı Devleti'ne teslim edildi.²⁶³ Revan'ın alınması Sultan III. Ahmed'i çok memnun etti. Sultan bu memnuniyetini serasker Ahmed Paşa'ya bulunduğu lütuf ile gösterdi. Sultan III. Ahmed, Ahmed Paşa'ya Diyarbakır ile birlikte Revan eyaletinin de yönetimini verdi. İhtiyaçların giderilmesi için de Enderun hazinesinden on beş bin kuruş gönderdi.²⁶⁴ Revan'ın ele geçirilmesinden sonra Ulukerd ve Nihavend şehirleri de kısa süre sonra Osmanlı Devleti'nin eline geçti.²⁶⁵

Vezir-i Azam Damat İbrahim Paşa Tebriz ve Hamedan seraskerlerine gönderdiği emirnameler de Osmanlı Devleti'nin eline geçen Revan Kalesi'nin muhafazası için gerekli askerlerin yerleştirilmesini emretti. Ayrıca kalenin yönetimine bir Beylerbeyi getirilmesini ve kale ahalisine iyi davranılmasını istedi. Azerbaycan'ın geri kalan bölgelerinde de seferlere devam edilmesini emretti.²⁶⁶ Revan zaferinden sonra Arifi Ahmed Paşa'nın yerine seraskerliğe Erzurum valisi

²⁶² Hammer, XIV, s. 77.

²⁶³ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 178; Hammer, XIV, s. 78.

²⁶⁴ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 178-179.

²⁶⁵ Hammer, XIV, s. 77.

²⁶⁶ BOA. İE. DH., 29/ 2619.

Hacı Mustafa Paşa getirildi. Hacı Mustafa Paşa İran topraklarında devam ettirdiği seferler neticesinde 1725 yılında Lori ve Gence'yi ele geçirdi.²⁶⁷

4. 2. Tebriz (Azerbaycan) Harekâtı

Divan-ı Hümayun'da alınan sefer kararından sonra Azerbaycan cephesinin seraskerliğine Van Valisi Köprülü Abdullah Paşa atandı. Abdullah Paşa aldığı emir üzerine sefere çıkarak Selmas kasabasını ele geçirdi. Abdullah Paşa askerlerin yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir süre Selmas'ta kaldı.²⁶⁸ Daha sonra sefere devam ederek II. Tahmasb'ın komutanlarından Şehbaz Han'ın savunduğu Hoy kalesini kuşattı. Serasker Şehbaz Han'a elçiler göndererek şehrin teslim edilmesini istedi. Şahbaz Han gelen elçilerin ilkinin kulaklarını ikincisinin ise başını kestirdi ve gönderdiği haber ile kaleyi teslim etmektense ölmeyi tercih ettiğini bildirdi.²⁶⁹

Şehbaz Han'ın bu dehşet verici davranışları askerlerin cesaretini kırmadı aksine savaşa olan arzularını arttırdı. İki ordu arasında başlayan savaşın yirmi birinci gününe gelindiğinde Osmanlı ordusu dört bin İran askerinin hayatına mal olan kanlı bir saldırı sonrası kaleyi ele geçirdi. İran komutanlarından Mirza Celal kendine bağlı birlikler ile iç kaleye çekilerek savunmayı devam ettirdi. Fakat Osmanlı ordusunun saldırıları sonucu savunma gittikçe zayıfladı. Kuşatmanın elli dördüncü gününe gelindiğinde iç kale de ele geçirildi. Böylece tüm Hoy şehri Osmanlı Devleti'nin eline geçti. Bu zaferini duyan Cevreş halkı da Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirdi.²⁷⁰ Ülke içerisindeki kargaşalar, Osmanlı Devleti'nin kazandığı başarılar ve üzerindeki baskılardan dolayı Mir Mahmud'un sağlığı bozuldu. Cinneti çekilmez dereceye varan Mir Mahmud aşiretin ileri gelenleri tarafından öldürülerek yerine amcazadesi Eşref Han geçirildi. Bu durumdan yararlanmak isteyen Tahmasb, İsfahan'ı Afganlardan geri almak için hazırlık yapmaya ve asker toplamaya başladı. Sultan III. Ahmed, Abdullah Paşa'ya yolladığı emir ile Eşref Han ile Tahmasb arasında yaşanacak bu mücadelenin istifade ederek Tebriz'i ele geçirmesini emretti.²⁷¹

²⁶⁷ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 178-179.

²⁶⁸ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 179.

²⁶⁹ Hammer, XIV, s.62.

²⁷⁰ Hammer, XIV, s.62.

²⁷¹ BOA. İE. HR., 13/ 1327.

Abdullah Paşa hazırlıklarını tamamladıktan sonra Tebriz'i ele geçirmek için harekete geçti. Tebriz'de bulunan Tahmasb'ın tüm çabalarına rağmen Abdullah Paşa Çors, Tasuc ve Merend gibi kasabaları ele geçirmeyi başardı.²⁷² Abdullah Paşa'nın elde ettiği bu başarıları duyan Gözekünan ve Şebister kasabalarının sakinleri Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirdiler. Abdullah Paşa Tebriz önlerine geldiğinde şehrin hanı on bin askeri ile mevzilenmiş halde beklemekteydi. İki ordu arasında yaşanan çatışma neticesinde Abdullah Paşa, İran kuvvetlerini püskürtmeyi başararak Tebriz'i kuşattı. Abdullah Paşa daha önce Sultan I. Selim'in yaptığı gibi ordugâhını Deveci ve Surkhab mevkilerine kurdu. İranlılar ise Osmanlı Devleti'nin Mezhep farkından dolayı kendilerine kötü davranacağına inandıkları için Gazan Han'ın türbesinde mevzilenerek buradan daha güçlü bir savunma yapmaktaydılar. Kuşatmanın on altıncı gününe gelindiğinde Abdullah Paşa hâlâ elle tutulur bir başarı elde edememişti. Bu esnada Halep valisi İbrahim Han, yetmiş uzun top, iki balyemez topu ve emrinde iki bin asker ile zor durumda bulunan Tebriz halkına yardıma etmek için yola koyuldu. Bunu duyan Abdullah Paşa, Mustafa Paşa komutasında bir grup askeri İbrahim Han'ı engellemesi için gönderdi. Taraflar ordugâhtan bir buçuk fersah²⁷³ uzaklıkta İkdeli Kasabası yakınlarında karşılaştılar. Mustafa Paşa büyük bir yenilgi almak üzereyken yardımcı kuvvetlerin gelmesi ile savaşı lehine çevirdi. Böylece yedi yüz kayıp veren İbrahim Han geri çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı ordusu altmış bir uzun top ve iki balyemez topunu ganimet olarak ele geçirdi.²⁷⁴

Abdullah Paşa elde ettiği başarılarla rağmen kışın erken bastırması, hazırlıkların uzun sürecek bir kuşatma için yeterli olmaması ve yapılan saldırıların başarıya ulaşmaması sonucunda kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Serasker ordugâhını büyük bir sessizlik içinde boşaltarak Tebriz önlerinden ayrıldı. Urmiye gölüne dökülen Acı Nehri'ni geçerek önce Şüşter'e geçti. Daha sonra Tasuc'a geçerek burada ordugâhını kurdu.²⁷⁵ Abdullah Paşa kışlık karargâh olan Tasuc'da oğlu Abdurrahman'ı bırakarak ordunun öncü kuvvetleri ile Tebriz'e on fersah

²⁷² Hammer, XIV, s. 79.

²⁷³ *Fersah*: 12000 adıma veya 4 saatlik yola denk geldiği kabul edilen eski ölçü birimidir. Denizcilikte kullanılan eski Türk gemicilerinin kullandığı fakat günümüzde pek kullanılmayan üç deniz miline eşit uzaklık birimi. Yaklaşık olarak 5762,8 metredir. Bir Arap fersahı 5.76 kilometredir. Bir Fars Fersahı 6.232,2 km'dir. (Pakalın, C.I, s. 609.)

²⁷⁴ Hammer, XIV, s. 81.

²⁷⁵ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 179; Hammer, XIV, s. 81.

uzaklıkta bulunan Akdiz'e geldi.²⁷⁶ Daha sonra İstanbul'a gönderdiği mektup ile Sultanı III. Ahmed'i durumdan haberdar etti. Sultan III. Ahmed Tebriz'in ele geçirilmesini çok istemesine rağmen kuşatmanın kaldırılmasına ses çıkarmadı. Fakat gönderdiği emir ile altı ay sonra tekrar başlayacak kuşatma neticesinde ne pahasına olursa olsun şehrin ele geçirilmesini emretti.²⁷⁷

Aldığı emir üzerine altı ay sonra çıkacağı sefer için hazırlıklara başlayan Abdullah Paşa, Tasuç, Hoy ve Çevres yollarının birleşme noktası olan ve Tebriz'in fethi için kilit konumda bulunan Sonoz'un ele geçirilmesi gerektiğine inanıyordu. Sarp bir tepe üzerinde bulunan şehri Şehbaz Giray'ın oğlu Murteza Kulikhan ve Mehmed Han idare ediyordu. Bahar döneminde yermi bin askerle sefere çıkan Abdullah Paşa'nın ilk hedefi Sonoz oldu. Yaşanan savaş neticesinde İranlıların büyük kayıplar vererek geri çekilmesi üzerine Abdullah Paşa Sonoz hisarını ele geçirdi. Abdullah Paşa burayı yıktırdıktan sonra yoluna devam etti. Artık Tebriz'in alınması için bir engel kalmamıştı. Baharla birlikte Abdullah Paşa yetmiş bin askerin başında Tasuç'tan hareket etti. Osmanlı ordusunun sağ kanadında; Anadolu, Rakka, Halep ve Musul valileri ile Diyadin, Malazgirt, Aydın ve Arnavut beyleri bulunuyordu. Sol kanatta ise: Halep ve Bağdat valileri bulunuyordu. Merkezde ise: iki dalkılıç alayı, bunların arkasında serdengeçtiler, sonra yeniçeriler ve topçular bulunuyordu.²⁷⁸

Abdullah Paşa, Tebriz yakınlarına vardığında şehrin dışında mevzilenmiş olan İran ordusu ile Osmanlı ordusu karşı karşıya geldi. Abdullah Paşa üç koldan İran askerlerinin üzerine saldırma emri verdi. Akşama kadar süren savaş neticesinde İran kuvvetleri yenilerek Tebriz'e çekildi. Geri çekilen İran askerlerini takip eden beş yüz kadar Osmanlı askeri duvarları aşarak şehre girmeyi başardı. Askerler şehrin kapılarını açarak ordunun geri kalanının içeri girmesini sağladılar. Çatışmalar şehrin içinde devam etti. Kalede ve şehirde beş gün devam eden savaşlar sonunda Tebriz ele geçirildi. Tebriz halkına güvenilmeyeceğine kanaat getiren serasker Abdullah Paşa şehirde bulunan halkı zorunlu göçe tabi tuttu.²⁷⁹

²⁷⁶ Hammer, XIV, s. 81.

²⁷⁷ Köprülüzade Abdullah Paşa'ya, Zilhicce 1136'da gönderilen hüküm için bkz. Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 179'den, B.O.A. MD, nr. 132, s.69.

²⁷⁸ Hammer, XIV, s. 81.

²⁷⁹ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 180.

Hammer ise Tebriz'in ele geçirilmesini şu şekilde anlatmaktadır: *“Tebriz’i kuşatan Abdullah Paşa şehri yoğun bir topçu atışına tuttu. Osmanlı ordusunun dört gün devam ettirdiği yoğun saldırı sonunda şehri oluşturan dokuz mahalleden yedisi harabe haline geldi. Şehir halkı dördüncü günün sonunda aman dileyerek teslim oldu.”*²⁸⁰

İki taraf arasında yapılan antlaşma ile ertesi gün şehri korumakla görevli muhafızlar kaleyi terk etti. Böylece Osmanlı Devleti 1 Ağustos 1725 yılında Tebriz’i ele geçirdi.²⁸¹

4. 3. Hamedan (Irak-ı Acem) Harekâtı

İran’a karşı başlatılan seferin Irak-ı Acem Cephesi seraskerliği Bağdat Valisi Eyüplü Hasan Paşa’ya verildi. Van Valisi Köprülü Abdullah Paşa’ya gönderilen emir ile gerektiğinde Hasan Paşa’ya yardım etmesi emredildi. Hasan Paşa, Şehrizor Beylerbeyi ve Kürt beyleri tarafından desteklenen bir ordunun başında 1723 yılının aralık ayında Bağdat’tan Kirmanşah’a doğru sefere çıktı. Kirmanşah Kalesi’ni korumak ile görevli olan Safevi komutanı Abdalbaki Han, Hasan Paşa’ya karşı koyamayacağını anlayınca aman dileyerek kaleyi teslim etti. Böylece 1723 yılının Ekim ayında Kirmanşah Osmanlı Devleti’nin eline geçti. Tahmasb Kirmanşah’ı tekrar geri almak için Luristan Han’ı Ali Merdan komutasında bir orduyu Hasan Paşa’nın üzerine gönderdi. Buna karşılık Hasan Paşa, oğlu Abdurrahman Paşa komutasındaki bir orduyu Ali Merdan’ı engellemesi için gönderdi.²⁸² Abdurrahman Paşa emrindeki askerler ile yola çıkarak Şehrizor’u ele geçirdi. Daha sonra Sipehsalan, Khava ve Aleşter arasında mevzilenmiş olan Ali Merdan’ın üzerine yürüdü. Abdullah Paşa’nın üzerine geldiğini duyan Ali Merdan geri çekilerek Humerabat yakınlarındaki Şebgihan geçidin de siper kurdu. Osmanlı birlikleri Ali Merdan’ı takip etmeye devam etti. Abdurrahman Paşa Aleşter’e vardığında Humerabat’a çekilmiş olan Ali Merdan aman dileyerek bağlılığını bildirdi. Erdelan Han’ı Abbas Kulikhan ise on yıldır irtibat halinde olduğu Bağdat valisi Hasan Paşa’ya 10 Kasım 1723 yılında gönderdiği mektup ile Osmanlı Devleti’ne bağlılığını

²⁸⁰ Hammer, XIV, s. 81.

²⁸¹ Ali Sinan Bilgili, “Tebriz”, **DVİA**, C. XXXX, s. 220.

²⁸² Uzun Çarşılı, s. 181.

bildirdi. Bunu duyan Covanrud Sancakbeyi ve Sünni Derecali aşireti de Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildiler.²⁸³ Osmanlı Devleti'nin eline geçen Erdelan'ın Beylerbeyliği'ne atanan Mehmed Paşa bölgenin merkezi konumunda olan Sine'yi ele geçirmek için harekete geçti. Emrindeki askerler ile Sine önlerine gelen Mehmed Paşa herhangi bir direniş ile karşılaşmadan şehri ele geçirdi. Merağa Hanı Feridun Han ise Serasker Hasan Paşa'dan aldığı mektup üzerine Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmesi ile kısa sürede Kirmanşah, Şehrizar, Erdelan ve Meregâ Osmanlı Devleti'nin eline geçti.

Irak-ı Acem seraskeri Hasan Paşa 1724 yılının Şubat ayında Kirmanşah'ta vefat etti.²⁸⁴ Onun yerine Bağdat valiliği yapan oğlu Abdurrahman Paşa hem Irak-ı Acem seraskeri hem de Basra valisi olarak atandı.²⁸⁵ Seraskerliğe atanan Abdurrahman Paşa'nın hızlı bir şekilde Bağdat'a geldi. Abdurrahman Paşa Bağdat'ta bulunduğu sırada Afganlı Mir Mahmud'un Hamedan üzerine yürüdüğü haberini aldı. Luristan Bölgesi'nin elde tutulmasında önemli bir konuma sahip olan Hamedan'ı Mir Mahmud'dan önce ele geçirmek için harekete geçti.²⁸⁶ Sultan tarafından Musul, Maraş, Karahisar, Kırşehir, Cizre valileri ve Şehrizar valisi Kara Mustafa Paşa'ya gönderilen mektuplar ile Hamedan seferine çıkacak olan Abdurrahman Paşa'ya yardım etmeleri emredildi. Abdurrahman Paşa 29 Haziran 1724 yılında Yenice'den ayrılarak Hamedan üzerine yürüdü. Hamedan şehri iki katlı tabya ve yüzden fazla burç ile korumaktaydı. Abdurrahman Paşa şehrin, Fetih Kapısı ile İsfahan Kapısı arasındaki bölüme yeniçerileri, leventleri ve kalpaklıları yerleştirdi. İsfahan Kapısının geri kalan kısmı ise Musul, Ardelan ve Kürt beyleri tarafından tutuldu. İranlıların kuşatmayı kaldırmaya yönelik ilk saldırısı kuşatmayı kaldırmaya yetmediği gibi beş bine yakın İran askerinin de hayatına mal oldu. Buna karşılık Osmanlı askerlerinin üç ayrı noktada açtıkları lağımların patlaması ile İran askerleri

²⁸³ Hammer, XIV, s. 60-61.

²⁸⁴ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 181.

²⁸⁵ *Abdurrahman Paşa'nın hem Irak hemde Basra valiliğine atanması kendisine gönderilen bir fermanla şu şekilde dile getirildi. "Bağdat valisi Vezir Ahmed Paşa'ya Hüküm, Sabıkan Bağdat valisi olan baban Hasan Paşa bi-emri'l-İlahi te'ala vefat etmekle... senden baban müteveffa-yı müşarün-ileyhin saye-i Dinü Devlet-i Aliyye ve muvafık-ı ırz ve namus-ı saltanat-ı seniyyem olmak mesa'i-i hamide ve me'ser-i sa'ide melhuz-ı tab'-ı humayun ...maktırûn-ı padişahanem olmağla avatf-ı aliyye-i hüsravaniden Bağdat Eyaleti sana tevcih ve inayet ve Kirmanşah'an ve Hamedan taraflarına Ser-asker-i Zafer-karin-i nasb ve tarafından 'yin olmanla..."*, Fi Evahir-i Cemaziyelahir sene 1136. (B.O.A. MD., nr.131. s.410.)

²⁸⁶ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 181.

ilk tabyayı terk etmek zorunda kaldı. İran askerlerinin ilk tabyayı boşaltması üzerine Osmanlı askerleri açılan gediklerden içeri girmeye başladı. Birkaç yeni lağımın da patlaması ile surlarda yirmi beş aun uzunluğunda bir duvar yıkıldı ve yapılan saldırılar sonucunda İranlılar her cephede püskürtüldü.²⁸⁷ Abdurrahman Paşa kuşatmanın elli sekizinci günü şehri ele geçirmek için hücum emri verdi.²⁸⁸ İranlıların her cephede yenilgiye uğraması ile şehir 1 Eylül 1724 yılında Osmanlı Devleti'nin eline geçti. Zafer haberi on dört gün sonra İstanbul'a ulaştı. Sevinç göstergesi olarak şehirde üç gün boyunca gemilerden toplarlar atılarak şenlikler yapıldı. Serasker Hamedan'ın ele geçirdikten sonra üç bin Kızılbaşın ayaklandığı Dergez'in üzerine yürüdü. Abdurrahman Paşa'nın üzerlerine geldiğini duyan Kızılbaşlar dağıldı. Abdurrahman Paşa Dergiz'den sonra iki yüz haneli Somin kasabasını ve Asitane şehrini ele geçirmeye muvafak oldu.²⁸⁹

Hamedan da iktidarını sağlamlaştıran Abdurrahman Paşa Luristan Eyaleti üzerine sefere çıkarak buranın merkezi olan Hurremabat kasabasını ele geçirdi.²⁹⁰ Bu sırada Maraş Valisi İbrahim Paşa komutasında gönderilen Osmanlı ordusu da Nihavend'i ele geçirmeye muvaffak oldu.

5. Osmanlı - Rus Antlaşması

Rusya 18. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti ile yaptığı Prut Savaşı'nda büyük bir yenilgi aldı. Bu yenilgi ile Osmanlı Devleti'ne karşı başarılı olamayacağını anlayan Rusya dış politikasında²⁹¹ değişikliğe gitti.²⁹² 17. yüzyıldan beri Türkistan üzerinden Hindistan'a sefer düzenlemek isteyen Çar Petro için Safevi Devleti'nin 18. yüzyıl başlarında içerisinde bulunduğu durum bulunmaz bir fırsat sunmaktaydı.²⁹³ Çar Petro Hindistan, Çin, Afganistan, İran ve diğer ülkelerle ekonomik ve politik

²⁸⁷ Hammer, XIV, s. 75-76.

²⁸⁸ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 181.

²⁸⁹ Hammer, XIV, s. 76.

²⁹⁰ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 181.

²⁹¹ Modern Rusya'nın kurucusu ve Rus yayılcılığının ana esaslarını sistemleştiren Çar Petro (1682-1725) önceleri sıcak denizlere inmeye yönelik bir politika izledi. Bu politikanın gereği olarak Osmanlı Devleti ile mücadele etti. Prut savaşında sonra batıda Osmanlı engelini aşamayacağını anlayınca İran'ın içinde bulunduğu durumdan istifade edebilmek amacıyla yönünü güneydoğu İran'a çevirdi. (Kurat, s.257.)

²⁹² Kurat, s. 263.

²⁹³ Vladimir Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Çev. K. Y. Koprıman-İ.Aka), Ankara 1975, s.336; Muhammed Hicazi, *Hülasa-i Tarih-i İran Ta İnkıraz-ı Kaçaryan*, İbn-i Sina Neşriyat, Tahran 1335, s. 177; Kurat; s. 263.

münasebetler kurma için köprü görevi yapan bu bölgede yer edinmenin önemini çok iyi biliyordu.²⁹⁴ Bundan dolayı 18. yüzyılın başlarında Azerbaycan ve Hazar sahillerinde bulunan yerlerin iktisadi ve siyasi hayatı hakkında araştırma yapma gereği duydu. 1716- 1718 yıllarında Safevi sarayına gönderdiği elçiler vasıtası ile bu yerler hakkında bilgi topladı.²⁹⁵ Böylece orta doğuya oradan da efsanevi zenginlikleri ile bilinen Hindistan'a ulaşma için çalışmalara başladı.²⁹⁶

Çar Petro, İran topraklarına yapacağı sefer için ilk önce İsveç ile uzun yıllardır devam ettirdiği savaflara 1721 yılında Nişad Antlaşması ile son verdi. Çar, bu antlaşma ile Estonya ve Litvonya'yı ele geçirerek Baltık sahillerine kadar topraklarını genişletti.²⁹⁷ Çar Petro kuzeyde meşgul olduğu problemleri çözdükten sonra güneye inmenin ilk aşaması olarak Kafkaslar üzerinden Basra Körfezi'ne inmeye karar verdi.²⁹⁸ 1712 yılında Çin'den gelen ve Şemah'ta Dağıstanlılar tarafından katledilen²⁹⁹ Rus tüccarlarının can ve malları için talep ettiği tazminatın karşılanmadığını bahane ederek 1722 yılında Safevi Devleti'ne savaş açtı.³⁰⁰

Ruslar Azak Denizi ve Özi Nehri boylarından bir takım emeller peşinde koşarken ani bir şekilde Hazar Deniz'inin kuzey batısında bulunan İran'a doğru kaymaları Osmanlı Devleti ile Rusya'yı farklı bir coğrafyada tekrar karşı karşıya getirdi. Rusya'nın Güney Hazar ve Güney Kafkasya bölgelerine inmesini doğu

²⁹⁴ Orhan Doğan, "Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelişi Siyasetinde Kazak Hanlıklarının Önemi (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatırası Sayısı**, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları, S. 37, İstanbul 2002, s. 79.

²⁹⁵ Elçin Qarayev, **F. İ. Soymonovun "Hazar Denizin Ve Orada Hayata Geçirilen Rusya'ya İşgallerinin, İmparator Büyük Petronun Tarihinin Bir Hissesi Kimi Tesviri" Adlı Seyahatnamesi Azerbaycan Tarihinin Menbeye Kimi**, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi A.A. Bakıxanov Tarih İnstitutu, Bakü 2006, s. 8.

²⁹⁶ Doğan, s. 79.

²⁹⁷ Kurat, s.265.

²⁹⁸ Nurşen Mazıcı, **Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni**, İstanbul 1987, s.5-6.

²⁹⁹ Dağıstan halkı Safevi Devleti'nin halktan topladığı aşırı vergiler ve uygulanan baskıdan dolayı 1712 yılında isyan etti. Hacı Davut Han öncülüğünde ayaklanan Dağıstan halkı Hüseyin Ali Han komutasındaki bir Safevi birliğini Şeki'de imha etti. Davut Han 20 bin kişilik bir kuvvetle 1712 yılında Şemah'ı ele geçirdi. Bu olay sırasında Derbent Valisi Hüseyin Han şehirde bulunan Safevi askerlerini, Şii halkı ve 300 kadar Rus ve Ermeni tüccarı katletti. Çar Petro öldürülen Rus tüccarların can ve mallarının tanzim edilmesini talep etti. Fakat Safevi Devleti'nden olumlu veya olumsuz bir cevap almadı. Buna rağmen Çar 1711 Osmanlı Devleti karşısında aldığı yenilgi ve İsveç ile devam eden savaflardan dolayı Safevi Devleti'ne savaş açmayı göze alamadı. Çar Petro 1712 yılında meydana gelen bu olayı bahane ederek Safevi Devleti üzerine yapacağı bu seferi meşru hale getirdi. (Hammer, XIV, s. 55; İlker Külbilge, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703- 1747)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2010, s. 42.)

³⁰⁰ BOA. HAT., 1427/ 58443.

ticareti için sakıncalı gören Osmanlı Devleti bu durumdan rahatsız oldu.³⁰¹ Nihayetinde daha önce Şii Safevi Devleti'nin zulmüne karşı Osmanlı Devleti'nden sürekli yardım isteyen Sünni Şirvan halkı bu seferde Rus tehlikesine karşı Osmanlı Devleti'ne başvurdu. Sultan III. Ahmed ve Vezir-i Azam İbrahim Paşa tarafından gönderilen İmparatorluk tuğrası taşıyan bir berat, hanın makamının alameti olan bir sancak, davul, gürz ve kılıç ile Şirvan'ın yönetimi Davut Han'a verildi.³⁰² Davut Han'ı Şirvan hanı olarak tanıyan Osmanlı Devleti aynı zamanda İran topraklarında giriştiği seferler için yani bir müttefik bulmuş oldu. Nitekim Şirvan Han'ı olarak kabul edilen Davut Han'a gönderilen bir emir ile; Ehl-i Sünnete zulmeden Kızılbaş Rafizilerine karşı sefere çıkacak olan Revan ve Gence seraskeri Ahmed Paşa'ya yardım etmesi istenildi.³⁰³

Sultan III. Ahmed Şirvan'ın kendi egemenliğinde olduğunu Rusya'ya bildirmek için Nişli Mehmed Efendi'yi Moskova'ya elçi olarak göndermeye karar verdi. İstanbul'dan yola çıkan Nişli Mehmed Efendi Moskova'ya ulaşmadan uğratıldıkları zararın Safevi Devleti tarafından karşılanmadığını bahane eden Çar Petro Temmuz 1722'de Volga Nehri'nde hazırlattığı donanmayı Dağıstan üzerinden Astrahan'a gönderdi.³⁰⁴ Karadan da orduyu Astrahan'a yolladı. Kara ve denizden ilerleyen Çar'ın kuvvetleri Astrahan'da birleşti. Rus ordusu halkın tepkisini çekmemek için Şah'ın ve tebaasının dostu olduklarını, İran'ı işgal eden Gılcay ve Lezgilere karşı yardıma geldiklerini belirttiler. Gilan ve çevresinde bu yönde beyannameler dağıttılar.³⁰⁵ Ağustos 1722'de Derbent (Demirkapı)'de girerek şehri işgal ettiler.³⁰⁶

Kafkaslar'a bu durum hâkim iken Osmanlı Devleti tarafından sefaret ile gönderilen Nişli Mehmed Paşa Moskova'ya ulaştı ve Çar Petro ile görüşme fırsatı buldu. Mehmed Paşa, Osmanlı himayesini kabul etmiş olan Şirvan halkı üzerine

³⁰¹ Yalçınkaya, s. 485-486; Omrani, s. 100.

³⁰² Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (Karabağ, Şuşa, Nahcivan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy) 1578- 1914), **TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivai Daire Başkanlığı Yayın No: 4**, Ankara 1992, s. 64; Hammer, XIV, s. 55.

³⁰³ BOA. NMH. d., nr. 7, s. 73-74.

³⁰⁴ Saray, **Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü**, s.66; Şerafettin Erel, **Dağıstan ve Dağıstanlılar**, İstanbul 1961, s.109.

³⁰⁵ Petros di Sarkis Gilanentz, **Kronoloji, (Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak)**, ter. ve yay. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1974,s. 45.

³⁰⁶ Hicazi, s. 180; Erel, s.109.

yapılacak bir seferin Osmanlı- Rus antlaşmasına aykırı olduğunu dile getirdi.³⁰⁷ Buna karşılık Çar, Osmanlı Devleti'ne himaye talebinde bulunan Derbent ve Bakü halkının aynı şekilde Rusya'dan da yardım istediklerini söyleyerek Şirvan halkının bu yönde göndermiş oldukları mektupları Nişli Mehmed Efendi'ye gösterdi.³⁰⁸ Buna rağmen Çar Petro iki devlet arasında ki barışı korumak istediğinden dolayı Şirvan seferine çıkmayacağını belirtmekle³⁰⁹ birlikte İstanbul'a elçi olarak gönderdiği Nepluyieff aracılığı ile iki devlet arasında çıkması muhtemel problemleri ve yeni düşmanlıkların oluşmasını engellemeye çalıştı.³¹⁰ İstanbul'a gelen Nepluyieff, Fransa elçisi Marquis de Bonnac'dan Osmanlı Devleti ile yapacağı görüşmelerde aracılık yapmasını istedi. Muhtemel bir Osmanlı- Rus gerginliğinden dolayı doğu ticaretinin tehlikeye düşmesini istemeyen Fransa elçisi bu isteği kabul ederek tarafların diplomatik temsilcilerini bir araya getirdi.³¹¹ Fransa elçisinin aracılığı ile iki devletin temsilcileri arasında başlayan görüşmelerde Rus elçisi, uzun süre Rusya'nın Hazar Denizi üzerindeki hâkimiyetinden bahsettikten sonra Osmanlı Devleti'nin İran seferlerini durdurması talebinde bulundu.³¹² Buna karşılık Osmanlı Devlet adamları dolambaçlı yollara girmeden, daha önce Osmanlı toprağı olup İran'ın eline geçen Şirvan, Azerbaycan, Dağıstan ve Gürcistan gibi yerlerin tekrar Osmanlı Devleti'nin eline geçmesine hiçbir şeyin engel olamayacağını belirttiler.³¹³ Rus elçisi bu isteği kabul edilmediği sürece müzakerelere başlamayacağını ve müzakerelere başlayabilmek için de Moskova'dan yeni talimat gelmesi gerektiğini dile getirdi. Bu arada Fransa elçisinin araya girmesi ile taraflar İran sınırına asker göndermeme konusunda anlaşmaya vardı ve görüşmeler üç ay ertelendi.³¹⁴

Rus elçisi ile Osmanlı devlet adamları arasında alınan bu kararın ertesi günü Beşiktaş'taki yalıda Sultan III. Ahmed ve sadrazam Damat İbrahim Paşa bir araya geldi. Sultan ve sadrazam arasında yapılan görüşmeler neticesinde Hazar Denizi kıyısında Rusya'nın eline geçmemiş olan yerlerin ve Bakü'nün bir an evvel ele

³⁰⁷ BOA. HAT., 1427/ 58443.

³⁰⁸ Hammer, XIV, s. 55

³⁰⁹ BOA. HAT., 1427/ 58443.

³¹⁰ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 189.

³¹¹ Yalçınkaya, s. 486.

³¹² Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 189-90; Hammer, XIV, s. 56.

³¹³ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 190.

³¹⁴ Hammer, XIV, s. 56.

geçirilmesine karar verildi.³¹⁵ Hiçbir Hristiyan devletin Hazar Denizi kıyısına yerleşmesini istemeyen Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Kars Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya gönderdiği ferman ile birliklerini derhal toplaması ve Bakü'yü ele geçirmek için harekete geçmesini emretti.³¹⁶ Fakat Tiflis seraskeri olan İbrahim Paşa bu cephenin seraskeri olarak 'mülhazam var' diyerek Mustafa Paşa'nın Bakü üzerine sefere çıkmasını kırk elli gün geciktirdi. Bu fırsattan faydalanan Ruslar erken davranarak Bakü'yü ele geçirdiler.³¹⁷

Bu gelişmelerden sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ki ikinci görüşmeler üç ay sonra tekrar başladı. Görüşmeler Rus elçisi Nepluyeff'in Rus Çariçesi'nin barış temennisini iletmesi ile başladı. Rus elçisi, Derbent ve Bakü'nün Ruslar tarafından işgal edildiğini fakat Geylan, Mazenderan ve Esterabad'ın Tahmasb tarafından Rusya'ya bırakıldığını bildirdi. Ardından Rus Çariçesi'nin şu önerilerde bulunduğunu söyledi:

*“Ker suyu Osmanlı ile Rusya arasında sınır olacak, Ker suyunun Hazar tarafında kalan yerler Rusya'da kalacak fakat Osmanlı Devleti'nin himayesini kabul eden Şirvan halkı Osmanlı'nın himayesinde olacaktı. Sultan ile Çariçe arasındaki anlaşma dosta dost düşmana düşman şeklinde olacak, yani Osmanlı Devleti, İran'a karşı başlattığı sefere son vererek Tahmasb ile barış yapacaktı”.*³¹⁸ Rus elçisi Çariçe'nin önerilerini dile getirdikten sonra sözü Osmanlı Devlet'i sözcüleri aldı.

Osmanlı Devleti sözcüleri;“*Eskiden Osmanlı Devleti'nin toprakları olan, halkının da Müslüman olduğu Derbent ve Bakü'nün Osmanlılara geri verilmesi gerektiğini belirttiler. Ayrıca Şah Hüseyin hâlâ yaşadığından dolayı Tahmasb'ın şahlığının kabul edilemeyeceğini dile getirirdiler.*” Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin isteklerinin kabul edilmeyeceğini söyleyen Rus elçisi talimat beklemesi gerektiğini söyleyerek görüşmelerden çekildi.³¹⁹

Yaşanan bu gerginliklerden dolayı Sadrazam Damat İbrahim Paşa divanı acil toplantıya çağırdı. Yapılan görüşmeler sonunda Rusya'ya savaş açılmasına karar

³¹⁵ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 190.

³¹⁶ Hammer, XIV, s. 55.

³¹⁷ Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi Gurkanlı Devletinin Büyük Devri (1526-1737)**, C. II, TTK Basımevi, Ankara 1947, s. 382; Uzunçarşılı, IV/I, s. 190-191.

³¹⁸ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 191.

³¹⁹ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 192.

verildi. Fakat Fransa elçisi Bonnac'ın ikinci defa aracılık yapması ile Sultan kesilen Osmanlı-Rus görüşmelerinin tekrar başlamasına karar verdi. Böylece 1724 yılı başlarında Fransa elçisi Bonnac'ın başkanlığında Osmanlı Devlet adamları ile Rus elçisi arasında görüşmeler tekrar başladı.³²⁰

Osmanlı Devleti, görüşmelerin kesintiye uğradığı süre içerisinde Rusya'nın İran üzerindeki hâkimiyetini gördü ve iki devlet arasındaki bir ittifakının oluşturacağı tehlikenin farkına vardı. Bundan dolayı sonraki görüşmelerde Derbent ve Bakü'nün durumu ikinci plana atıldı. Fakat Sultan, Rus Çariçesi'nin isteği üzerine İran seferini durdurmasının imkânsız olduğunu ve bu konuda ısrar edilmesi durumunda Rusya'ya karşı savaş hazırlıklarına başlayacağını belirtti.³²¹ Her iki tarafla ayrı ayrı görüşen Fransa elçisi zor kullanılarak Rusya'yı Şirvan'dan çıkarmanın imkânsız olduğunu Osmanlı Devlet adamlarına kabul ettirdi. Osmanlı sözcüleri bu durumu vezir-i azama iletceklerini belirttiler. Tüm çabalara rağmen Rus elçisi; "*Osmanlı birliklerinin Hazar Denizi kıyısından çekilmesi, Hazar kıyılarında Rusya'nın elde ettiği arazilerin sınır teşkil ettiği ve İran zararına girişilen fetihlerin karşılıklı olarak durdurulması*" gibi aşırı isteklerinden vaz geçmedi. Bir süre sonra Tahmasb'ın Rusya ile anlaşma imzalayacağı duyuldu. Bunun üzerine toplanan divanda daha önce Rusya'ya karşı verilmiş olan savaş kararının askıya alındığı belirtildi.³²² Fransa elçisi her iki taraf ile ayrı ayrı görüşerek iki devlet arasındaki savaştan karlı çıkan tek ülkenin Avusturya olacağına iki ülkenin temsilcilerini ikna etti. Bu durum Osmanlı ve Rus sözcülerinin anlaşmaya daha sıcak bakmasını sağladı.³²³ Sonunda Çariçe'ye ait mektupların da gelmesi üzerine Rus elçisi ile Osmanlı sözcüleri arasında üç toplantı daha yapıldı. Fransa elçisinin de gayretleri ile yapılan toplantılar sonucunda iki ülke temsilcileri bir anlaşmaya vardı. İki devlet, İran topraklarını aralarında paylaşmayı öngören altı madde ve bir sonuçtan oluşan antlaşmayı 24 Haziran 1724 yılında imzaladı.

Antlaşmanın maddelerini şöyle sıralayabiliriz.

1. Şirvan Halkı Müslüman olmaları ve kendi rızaları ile Osmanlı Devleti'ne bağlanmak istediklerinden dolayı burası Osmanlı Devleti'nde kalacaktır. Şemhi şehriden Hazar Denizi kıyılarına kadar

³²⁰ Hammer, XIV, s. 63.

³²¹ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 192.

³²² Hammer, XIV, s. 63.

³²³ Bayur, s. 383; Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 193.

olan yerler Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde olacak, Hazar Denizi tarafı da Moskov Çarı'nın egemenliğinde olacaktı. Hazar Denizi kenarı Çar tarafında kalacak Aras Nehri ve Kur Nehri ile sınırlanan bölgenin bir kısmı Osmanlı Devleti'nde bir kısmı da Acem memleketi olarak bırakılacaktı. Belirlenen bu üç sınırdaki devletler kale yapabileceklerdi. Devletler kale yapacakları zaman birbirlerini haberdar edecek ve kaleler sınırdan üçer saat mesafede yapılacaktı.

2. Şemahi Şehri Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde olduğu için buraya istihkâm yapılmayacak ve asker sevk edilmeyecekti. Fakat Şemahi Hanının, Osmanlı Devleti'ne isyan etmesi veya Rusya tarafında kalan yerlere bir saldırıda bulunması halinde Osmanlı Devleti buralara asker gönderebilecekti. Böyle bir durumda Osmanlı askerleri Kur suyunu geçmeden önce Moskov askerlerini haberdar edeceklerdi.
3. Osmanlı Devleti ile Acem Devleti arasında Erdebil şehrinden Tebriz'e doğru birer saat ara ile sınırlar tespit edilecekti. Belirlenen sınırın dâhilinde kalan Ordubad, Tebriz, Murned, Serağa, Rusna, Cebri, Çors, Seman ve Azerbaycan taraflarında kalan Gence, Birda, Karabağ, Nahcivan, Revan Kalesi, Üçkilise ve Amumervan gibi yerler ve bu yerlere bağlı bütün kasaba ve köyler Osmanlı Devleti'ne bağlı olacaktı. Bununla birlikte Hamedan, Erdelan, Kürdistan ve bu yerlere bağlı kasaba ve halkları da Osmanlı Devleti'ne bağlı olacaktı.
4. Rus Çarı ile Tahmasb arasında yapılan antlaşmaya binaen Osmanlı Devleti üç cepheden İran'a açmış olduğu savaşı durduracaktı. Buna karşılık Tahmasb daha önceki maddelerde belirlenen yerlerin Osmanlı Devleti'nde kalmasını kabul edecekti. Tahmasb bu antlaşmaya karşı çıkarsa Moskov Çar'ı Tahmasb'a baskı yaparak antlaşmayı kabul ettirecekti.
5. Osmanlı Devleti'ne bırakılan yerlerin Tahmasb tarafından onaylanması halinde Osmanlı Devleti de Tahmasb'ın Acem Şahlığını kabul edecekti. Ayrıca yapılan antlaşmaya bağlı kalınarak Osmanlı Devleti ile Moskov Çarı, Safevi Devleti'nin başkenti olan İsfahan'ın Afganlılardan alınması için Tahmasb'a yardım edeceklerdi.

6. Eğer Tahmasb, Osmanlı Devleti ve Moskov Çarı arasında yapılan bu anlaşmayı kabul etmezse iki devlet belirtilen yerleri zorla zapt edecek ve Tahmasb'ın İsfahan'ı ele geçirmesine yardım etmeyeceklerdi. Fakat Afganların da hâkimiyetini tanımayacaklardı.

Devlet-i Âliye ile Çar arasında yapılan antlaşmanın teyidi ve Acem memleketinin zaptı ile Acem şahlığının istikrarının sağlanması ve bu antlaşma ile iki devlet arasında dostluğun pekişmesi umut edildi.³²⁴

Osmanlı Devleti bu antlaşma ile büyük bir toprak parçası ele geçirdi. Buna karşılık Kuzey Şirvan, Dağıstan ve Hazar kıyılarında bulunan Geylan, Mazenderan ve Esterabad gibi yerlerin Rusya'da kalmasını da kabul etti.³²⁵ İran'ın geriye kalan kısmı da Şah II. Tahmasb'ın olacak ve Safevi Hanedanı varlığını sürdürecekti.³²⁶ Kısacası iki devlet yaptıkları bu anlaşma ile aralarında ki ihtilafı çözmek için aynı zamanda Batı İran topraklarını da aralarında paylaşmış oldular. Ancak Sünni Müslümanların çoğunlukta olduğu Bakü'nün de içerisinde bulunduğu Hazar kıyılarındaki yerlerin Rusya'ya terk edilmesi ve Şiiilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerin Osmanlı Devleti'ne kalması Damat İbrahim Paşa'nın eleştirilmesine neden oldu.³²⁷ Osmanlı Devleti, Sünni Müslüman halkın yaşadığı bazı yerleri Rusya'ya bırakılmasına göz yumsa da Ruslar'ın Hazar Denizi kıyılarına tam anlamı ile yerleşmesine mani oldu. Fakat buna karşılık İran'a yapılacak seferler için alınan fetvalarda İran'ın Müslüman bir devlet olmadığını dile getiren Osmanlı Devleti menfaatleri için Hristiyan bir devletle anlaşmaktan çekinmedi. Hatta Osmanlı Devleti yaptığı anlaşma ile bazı Sünni Müslümanların yaşadığı yerleri dahi Rusya'ya bırakılmasında bir sakınca görmedi.³²⁸ Bununla birlikte Şah Tahmasb özellikle Osmanlı Devleti'ne bırakılan toprakların elinden çıkmasına karşı olduğunu ve iki devletin aralarında İran topraklarını paylaştıkları bu anlaşmayı kabul etmediğini belirtti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti zor kullanarak kendisine bırakılan yerleri ele geçirmeye çalıştı. Osmanlı Devleti düzenlediği seferler sonucunda 1724 yılında

³²⁴ Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan antlaşmanın metni için bakınız. BOA. C. HR., 187/9328

³²⁵ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. IV/I, s. 194.

³²⁶ Danişmend; s.13-14.

³²⁷ Yalçınkaya, s. 490-496.

³²⁸ Yalçınkaya, s. 496.

Tebriz, Hamedan, Nihavend ve Erivan'ı ele geçirmeyi başardı.³²⁹ Osmanlı Devleti ile girdiği mücadele sonucunda başarılı olamayan Tahmasb anlaşmanın maddelerini kabul etmek zorunda kaldı.³³⁰

6. Şirvan ve Dağıstan'ın Durumu

İran Safevi Devleti'nin himayesinde yaşayan Sünni Şirvan ve Dağıstan halkı maruz kaldıkları Şii baskısından dolayı sürekli Osmanlı Devleti'nden yardım istiyorlardı. Hatta Osmanlı Devleti'ne yolladıkları elçiler vasıtası ile bu yerlerin Osmanlı Devleti'ne bağlanmasını Davut Han'ın da vali olarak atanmasını talep ediyorlardı. Şirvan ve Dağıstan halkının istekleri Osmanlı Devleti ile İran arasında ki mevcut antlaşmaya aykırı olduğu için kabul edilmedi.³³¹ Fakat İran'da iç karışıklıkların çıkması ve Rusya'nın bu durumdan istifade ederek Hazar Denizi kıyılarını ele geçirmesi Osmanlı Devleti'ni tedirgin etti. Şirvan ve Dağıstan halkı bu seferde Rus zulmüne karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Osmanlı Devleti, Rusların Hazar Denizi kıyılarına inmesini engellemek için bu isteği kabul etti.³³²

Durumun görüşülmesi için toplanan divan da Vezir-i Azam İbrahim Paşa Dağıstan'a yapılacak bir müdahalenin Osmanlı Devleti ile Rusya'yı karşı karşıya getireceğini belirtti. Bundan dolayı Dağıstan halkının isteklerinin karşılıksız bırakılması gerektiğini savundu. Divanda bulunan üyelerin çoğunluğu ise Sünni halka yardım edilmesini savundu. Böylece Ruslara karşı Şirvan ve Dağıstan'ın muhafazasına karar verildi. Elçi Derviş Mehmed Ağa aracılığı ile menşur, sancak ve hilat gönderilerek burası yurtluk ve ocaklık olarak Hacı Davut Bey'e verildi.³³³ Hacı Davut'u Şirvan Hanı olarak tanıyan Osmanlı Devleti; Rusya'nın Hazar Denizi kıyısında ilerleyişini durdurduğu gibi daha sonra yaşanacak olan İran savaşları içinde kendisine bir müttefik bulmuş oldu. Daha sonra Nişli Mehmed Ağa'yı Moskova'ya elçi olarak gönderen Osmanlı Devleti, Şirvan'ın kendisine bağlı olduğunu Rus

³²⁹ Osman G. Özgüdenli, "Osmanlı İran'ı I. Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları: Coğrafi ve İdari Taksimat", *Ankara Üniversitesi DTCTF Tarih Bölümü, TAD, C. XXII/ 34* Ankara 2003/ Temmuz, s. 83, 85

³³⁰ Kütükoğlu, "Şah II. Tahmasb," s. 647-655.

³³¹ Hammer, XIV, s. 54.

³³² Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 187.

³³³ Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, s. 63; Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 195.

Çarı'na bildirdi.³³⁴ Çar Petro, Purut Antlaşması'nı bozmak istemediğinden dolayı Dağıstan'ın Osmanlı himayesinde olduğunu kabul ederek buradan çekilme kararı aldı.

Dağıstan beylerinden Sorhay Han, Osmanlı Devleti'nin Şirvan hanı olarak Davud Han'ı tanımamasını hoş karşılamadı. Davud Han'ın tayininden itibaren Şirvan'da ki aşiretler arasında mücadeleler başladı. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yaptığı anlaşma gereği Dağıstan ve Kuzey Şirvan'ı Rusya'ya bırakması Şirvan halkı tarafından iyi karşılamadı. Böylece Şirvan'da ki durum iyice karıştı. Bunun üzerine halkın şikâyetlerini dinlemek üzere Erzurum valisi ve Gence seraskeri Hacı Mustafa Paşa 1727 yılının Ağustos ayında Şemahi'ye gönderildi.³³⁵ Yöre halkı Rusların kendi yakınlarına kadar gelmelerinden duydukları rahatsızlığı dile getirerek gerekirse Ruslarla harp edeceklerini beyan ettiler. Bunun üzerine Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti kendilerini himaye etmeyecek olursa şimdiki yerlerinin de Ruslar'ın eline geçeceğini söyleyerek halkı yatıştırdı. Mustafa Paşa ayrıca Osmanlı-Rus anlaşması ile belirlenen sınırları da tespit ettikten sonra Şemah'tan ayrıldı.³³⁶ Mustafa Paşa Şamah'tan ayrıldıktan sonra İstanbul'a yolladığı mektupta; Davut Han'ın, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ki anlaşmanın uygulanmasını engellemek için halkı kışkırttığını detaylı olarak anlattı. Serasker ayrıca mektubunda Şirvan'ın asayişini için Sorhay Han'ın Şirvan hanlığına getirilmesini tavsiye etti. Mustafa Paşa'nın tavsiyeleri üzerine alınan karar ile Diyarbakır valisi ve Hamedan seraskeri Ahmed Paşa'ya gönderilen mektupta; Gerek Dağıstan bölgesinin asayişinin sağlanması gerekse de Rusya ile yapılmış olan anlaşmanın uygulanabilmesi için Hacı Davut Han'ın görevinden alınarak başka bir vazifeye tayin edilmesi istendi.³³⁷ Böylece 1728 yılında Şirvan Hanlığı'ndan alınan Hacı Davut Han Gence'ye sürgün edildi. Onun yerine Sorhay Han Şirvan Hanı olarak atandı.³³⁸

³³⁴ Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK, Ankara 1992, s. 62.

³³⁵ Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, s. 67.

³³⁶ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 195.

³³⁷ BOA. C. DH., 165/ 8215

³³⁸ Şirvan Han'ı olarak atanman ve Şirvan'da sultanın namına hutbe okutman ve sikke bastırman emredilir. Böylece tüm Şirvan'da halifenin hâkimiyeti ahaliye ilan edilsin... Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, s. 71; Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 196.

7. Osmanlı Devleti İle Afganlılar (Eşref Şah) Arasında Yaşanan Mücadele

Safevi başkenti İsfahan'ı az bir kuvvetle ele geçiren Mir Mahmud İran coğrafyasının tamamını ele geçirmekte zorlandı.³³⁹ Ülkedeki ayaklanmaları bastırmakta yaşanan başarısızlıklar ve her an iktidarlığını kaybetme korkusu yüzünden Mir Mahmud'un sağlığı bozuldu.³⁴⁰ Bunun üzerine Afgan beylerinden ileri gelenler Mir Mahmud'u ortadan kaldırarak Eşref Han'ı devletin başına geçirdi.³⁴¹

Eşref Han ilk önce devletin içerisinde bulunduğu durumun düzeltilmesi için çalışmalara başladı. Katledilen Safevi şehzadelerinin mezarlarını Kum şehrine taşıtarak Safevi yandaşlarının gönlünü almaya çalıştı. Daha sonra hasmı olan Tahmasb'a barış teklifinde bulundu. Eşref Şah, Tahmasb'ı tuzağa düşürmek için yaptığı bu plan başarıya ulaşamadı.³⁴² Tahmasb yapılan savaşta yenilgiye uğrasa da savaş alanından kurtularak Horosan'a çekilmeyi başardı.³⁴³ Eşref Han bu başarısından sonra devlet üzerinde ki etkinliğini iyice artırdı. Daha sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan ve İran topraklarını paylaşmayı öngören anlaşmanın iptal edilmesi için çalışmalara başladı. Osmanlı Devleti'nin eline geçen yerlerin iadesi için³⁴⁴ İsfahan valisi Abdülaziz Molla Rahim isimli elçisini İstanbul'a gönderdi. İstanbul'a gelen Abdülaziz Molla Rahim beraberinde getirdiği üç mektuptan birini Sultan I. Mahmud'a, diğerlerini vezir-i azam ve ulemaya sundu. Sultan I. Mahmud'a verilen mektupta Eşref Han, İran tahtına oturduğunu belirterek sultandan Hamedan, Kirmanşah, Erdelan, Tebriz, Gence, Revan ve Tiflis gibi yerlerin geri iade edilmesini istedi.³⁴⁵ Vezir-i azama sunulan mektupta da Sultan'a sunulan mektuptakine benzer ibarelere yer verilmişti. Ulemaya sunulan mektupta ise Sünni Afgan ve Osmanlı halklarının birbiriyle savaşmasının caiz olmadığına dair on dokuz Afgan uleması tarafından imzalanmış fetva yer almaktaydı.³⁴⁶ Bu fetvaya karşılık Osmanlı Devleti, Şeyhülislam'ın yanı sıra dokuz kadı, yetmiş büyük molla, sultan camileri şeyhlerinin on biri, altmış müderris ve dört büyük Anadolu kadısının

³³⁹ Karadeniz, s. 101-102; Hicazi, s. 180.

³⁴⁰ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 183.

³⁴¹ Hammer, XIV, s. 85; Eravcı, "Safevi Hanedanı," s. 895; Karadeniz, s. 102; Hicazi, s. 180.

³⁴² Eravcı, "Safevi Hanedanı," s. 895; Karadeniz, s. 102

³⁴³ Kurusinski, s.155-157.

³⁴⁴ Hammer, XIV, s. 85.

³⁴⁵ Hikmet Bayur, s. 383; Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 183, Emecen, "Kuruluşun Küçük Kaynarca'ya", s. 60.

³⁴⁶ Hikmet Bayur, s. 383; Hammer, XIV, s. 86.

imzasını taşıyan bir fetva yayınlandı. Fetvada Emiru'l- Mu'minin olan Halifeye karşı gelen Eşref Han ile savaşın caiz olduğuna karar verildi. Böylece yüz elli beş Osmanlı ulemasının imzaladığı bu fetva ile İran ulemasının Hz. Peygamberin kanununa aykırı ilan ettikleri bu savaş Osmanlı tarafından meşru kılındı.³⁴⁷ Şeyhülislam ve diğer din adamları tarafından kabul edilen fetva Eşref Han'ın elçilerine verilerek İran'a gönderildi.

Osmanlı Devleti savaş ilanından sonra Bağdat valisi Ahmed Paşa'yı serasker tayin etti. Ahmed Paşa'ya gönderilen emir ile İslam halifesine karşı çıkan Eşref Han'ın üzerine yürümesi emredildi. Ahmed Paşa aldığı emir üzerine üç top, gerekli savaş malzemesi ve emrindeki elli bin asker ile yola koyuldu. Ahmed Paşa'nın ve Şah'ın ordusu Ekim 1726 yılında Andican sahrasında karşı karşıya geldi. Savaşın başlarında Osmanlı ordusu üstünlüğü ele geçirse de akşamın olması ile savaş durdu.³⁴⁸ Bu fırsatı değerlendiren Eşref Han, Osmanlı ordusunda ikilik çıkarmak için çalışmalara başladı. Osmanlı askeleri arasına sızan dört Afgan uleması Sünni halklar arasında savaşın caiz olmadığı yönünde Osmanlı askerlerine gizlice telkinlerde bulundular.³⁴⁹ Ayrıca Osmanlı ordusu içerisinde ki Kürt beyleri de gizlice Eşref Han ile anlaştı. Sabah savaş tekrar başladığında bu Kürt Beyleri savaş alanından çekildi. Böylece Osmanlı ordusu yenilgiye uğrayarak dağıldı. Ahmed Paşa savaş alanında fazla kayıp vermemek için Hamedan'a çekilmek zorunda kaldı. Taşınması mümkün olmayan top ve savaş malzemeleri Eşref Han'ın eline geçti.³⁵⁰ Osmanlı Devleti ile savaşı devam ettirmek istemeyen Eşref Han, Ahmed Paşa ve ordusunu takip etmedi.³⁵¹ Yaşanan mağlubiyet üzerine Osmanlı hâkimiyetindeki bazı yerlerde ayaklanmalar çıktı. Fakat alınan önlemler neticesinde çıkan ayaklanmalar kısa sürede bastırıldı. Ayaklanmanın kısa sürede bastırılması İstanbul'da büyük memnuniyet uyandırdı. Sultan tarafından Vezir Ahmed Paşa'ya yollanan mektupta bu başarısından duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Ayrıca Eşref Han'dan intikam alması için gereğinin yapılmasını istedi.³⁵²

³⁴⁷ Hikmet Bayur, s. 383- 384; Hammer, XIV, s. 87, 88.

³⁴⁸ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 184.

³⁴⁹ Karadeniz, s. 105.

³⁵⁰ Hicazi, s. 181; Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 184.

³⁵¹ Hammer, XIV, s. 90; Emecen, "Kuruluşta Küçük Kaynarca'ya", s. 60.

³⁵² BOA. İE.DH., 30/ 2658.

Osmanlı Devleti, Eşref Şah'tan yenilginin intikamını almak için eskisinden daha büyük bir saldırı için hazırlıklara başladı. Rumeli'den takviye birlikler istendi ve tüm sınır valilerine savaş için hazır olmaları emredildi. Osmanlı Devleti'nin bu denli savaş hazırlığına başladığını duyan Eşref Han, Hacı İsmail adında bir elçiyi serasker Ahmed Paşa'ya göndererek barış teklifinde bulundu. Osmanlı Devleti, Eşref Han'ın izlediği ılımlı politika üzerine barış görüşmelerine başlama kararı aldı. On gün süren görüşmeler neticesinde serasker Ahmed Paşa, Hamedan kadısı Übeydullah Efendi ve Eşref Han'ın elçisi İsmail arasında barış antlaşması imzalandı. Yapılan antlaşma ile Kirmanşah, Hamadan, Sinen, Ardelan, Hu-havend (Nihâvend), Herremâbad, Loristan, Mekri, Meraga, Hoy, Sengan, Tebriz, Azerbaycan bölgesi, Gence, Karabağ, Erivan, Ordubâd, Tiflis, Nahcivan, bütün Gürcistan, Şamâhi ve Şirvan gibi yerler Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. Eşref Şah Andıcan Savaşında eline geçirdiği topları geri vermeyi kabul etti. Buna karşılık da Osmanlı Devleti de Eşref'in Şahlığını kabul etti.³⁵³

Osmanlı- İran savaşlarına bu antlaşma ile kısa bir ara verildi. Horasan Bölgesinde bulunan Nadir Han, Tahmasb'ın yardım çağrısını kabul etti. Tahmasb, Nadir Han'ın yardımı ile Afganları yenerek kısa sürede İsfahan'ı tekrar ele geçirdi. Safevi Devleti'ni tekrar kuran Tahmasb yönünü Osmanlı Devleti'ne çevirdi. Bu süreden sonra Nadir Han'ın öncülük ettiği bir takım Osmanlı- İran savaşları tekrar başladı.³⁵⁴

8. Tahmasb'ın İran'ı Kurtarma Çabaları ve Nadir Şah'ın Ortaya Çıkması

Şah Tahmasb, Eşref Han ile girdiği mücadele sonunda yenilerek Horosan bölgesine çekildi. Şah Tahmasb, Astrabat Kaçarlarının güçlü reisi Feth Ali Han'ı Simnan valiliğine tayin ederek, Afgan kabilelerinden Gilyazlar'a karşı yardım istedi.³⁵⁵ Feth Ali Han, Bayat, Afşar ve Çemişgezek gibi aşiretlerinin de yardımlarını sağlayarak Tahmasb'ın teklifini kabul etti.³⁵⁶ Feth Ali Han'ın yönetimde söz sahibi

³⁵³ Hammer, XIV, s. 90; Omrani, s. 100.

³⁵⁴ Münir Aktepe, "Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında", **Tarih Dergisi**, (Sayı 28-29'dan ayrı basım), İstanbul 1975, s. 114.

³⁵⁵ Filiz Güney, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2005, s. 20.

³⁵⁶ Uzunçarşılı, IV/I, s. 197, Mahiri İdrisi-i Arîmi, s. 24-26.

olmak istemesi ve Tahmasb üzerindeki etkinlik kurma çabası yüzünden bir süre sonra iki müttefikin arası bozuldu. Bu durumdan rahatsız olan devlet adamları Feth Ali Han'a karşı bir güç oluşturması için Tahmasb'a telkinlerde bulundular. Yapılan tavsiyelere uyan Tahmasb, Mazenderan valisi Hasan Ali Bey'i Horasan Bölgesinde gün geçtikçe ünü artan Nadir Han'a yolladı. Şah'ın hizmetinde bulunmak isteyen Nadir Han elçiyi çok iyi karşıladı. Nadir Han, Elçiyi dinledikten sonra Şah Tahmasb'ı ordusu ile birlikte Horasan'a davet etti. Bu davet üzerine Tahmasb ordusu ile Horasan'a geldi. Şah Tahmasb'ın Horasan'a geldiğini duyan civar aşiretler Şah'a bağlılıklarını bildirdiler.³⁵⁷

Şah Tahmasb ile Nadir Han yaptıkları görüşme neticesinde Meşhet'i kuşatmaya karar verdiler. Kuşatma sırasında Tahmasb, Nadir Han'a çok büyük teveccüh gösterdi. Böylece Nadir Han ile Feth Ali Han arasındaki mücadele iyice gün yüzüne çıktı. Feth Ali Han erzak ve yardım toplamak bahanesi ile Meşhet önlerinde ayrılmak istedi. Kuşatma planlarını da kale muhafızlarına yolladı. Kale muhafızlarına gönderilen mektupları ele geçiren Nadir Han, Feth Ali Hanı ihanet ile suçlayarak ortadan kaldırdı.³⁵⁸ Böylece Nadir Han en önemli hasmını ortadan kaldırarak Tahmasb yanındaki konumunu iyice güçlendirdi.³⁵⁹ Sonraki süreçte İran'ın birliğinin sağlanmasında büyük yararlılıklar sağlayan Nadir Han 'Tahmasb Kuluhan' unvanı ile tüm İran ordularının başına geçti. Kazandığı başarılar sayesinde İran'da namı kısa sürede yayıldı. Büyük bir taraftar kitlesine sahip olan Nadir Han zamanı geldiğinde Tahmasb'ın hükümdarlığına son vererek yönetimi tamamen ele geçirdi.

9. İran'daki Gelişmelerin Osmanlı Devleti'ne Etkisi

Nadir Han Safevi ordularının başına geçtikten sonra kısa sürede Afganlıları İran'dan çıkardı ve Safevi Devleti'ni yeniden canlandırdı. Bundan sonra yönünü batıya çeviren Nadir Han, Rıza Kuluhan Şamlu adındaki elçisini İstanbul'a

³⁵⁷ Ali Djafar Pour, **Nadir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1977, s.64; Kütükoğlu, **Osmanlı İran Siyasî Münasebetleri**, s.322-323; Mustafazade, s. 1642.

³⁵⁸ Faruk Sümer, "Avşarlar, İran'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, s.41, İstanbul 1986, s. 126; Hicazi, s. 183.

³⁵⁹ Hicazi, s. 182-183.

göndererek Osmanlı Devleti'nden İran'a ait toprakların iadesini istedi.³⁶⁰ Sultan III. Ahmed, toprakların iadesini Osmanlı Devleti'nin bu bölgeleri işgal altında bulundurduğu dönemdeki tüm masraflarının karşılanması şartına bağladı. Nadir Han'ın teklifini ret eden Sultan III. Ahmed sınır valilerine muhtemel bir saldırıya karşı hazırlıklı olmalarını emretti. Ayrıca ordunun muhtemel bir doğu seferinde kullanacağı güzergâhların valilerine gönderdiği emirler ile hazırlıklı olmalarını istedi.³⁶¹

Nadir Han aldığı cevap üzerine ilhak edilmiş yerlerin geri alınması için harekete geçti.³⁶² Kısa sürede hazırlıklarını tamamlayarak Osmanlı topraklarına saldırdı.³⁶³ Nadir Han'ın Osmanlı topraklarına saldırması üzerine toplanan divanda bizzat sultanın komutanlığında bir ordunun İran üzerine sefere çıkmasına karar verildi. Damat İbrahim Paşa orduya Üsküdar'da savaşa hazır durumda beklemesini emrettikten sonra kendisi de saraydan Sancağ-ı Şerifi alarak Üsküdar'a geçti. Damat İbrahim Paşa gün doğmadan önce yeniçerileri, topçuları, silahtarları savaş nizamına geçirerek Sultanı beklemeye başladı. Fakat Sultan III. Ahmed görünürde yoktu. Sadrazam, Sultanın bir engelden dolayı gelemediğinden korkarak saraya döndü. Sultanın huzuruna çıkarak kullarının Üsküdar'da beklediklerini söyledi.³⁶⁴ Fakat uzun zamandan beri İstanbul dışına çıkmayan, burada ki zevk ve sefa hayatına alışmış olan Sultan sefere çıkmakta isteksiz davrandı.³⁶⁵ Sultan III. Ahmed, Sadrazama Damat İbrahim Paşa'ya ordunun başında sefere çıkmayacağını söyledi. Bu beklenmedik cevap karşısında ne yapacağını şaşırarak sadrazam sultanı ikna etmeye çalıştı. İsmail Ağayı da Yeniçeri Ağası Hasan Paşa'nın yanına göndererek ordunun durumu hakkında bilgi aldı.³⁶⁶ Yeniçeri Ağası Hasan Paşa gecedan beri Sultanı beklediklerini, askerler arasında böyle bir şeyin duyulmasının huzursuzluğa sebep olacağını ve askerlerin ayaklanabileceğini söyledi. Böylece III. Ahmed istemeyerek de olsa ordunun başında sefere çıkmaya razı oldu ve Üsküdar'a geçti.

³⁶⁰ Hicazi, s. 186.

³⁶¹ BOA. C. HR., 69/ 3411.

³⁶² Rızâ Şabânî, "Eşrefiye ve Zendiye Döneminde (H. 1135-1210 / M. 1723- 1796) İran- Osmanlı İlişkileri", (Çev. Hicabi Kırlangıç), **Tarihten Günümüze Osmanlı- İran İlişkileri Sempozyumu**, Konya 16- 17 Aralık 2002, s. 80-81.

³⁶³ Hicazi, s. 186.

³⁶⁴ Hammer, XIV, s. 130.

³⁶⁵ Akşin, vd., s. 55; Songül Çolak, "Patrona Halil Ayaklanmasını Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pây-ı Tahttaki Etkileri", **Türkler**, C.XII, Ankara 2002, s. 526.

³⁶⁶ Hammer, XIV, s. 130.

Ancak sultanın isteksiz davranması ve yavaş hareket etmesinden dolayı Muharrem ayı geçmiş, sefer ayı çıkmıştı. Rebiyülevvel ayı girmiş olmasına rağmen Ordu Üsküdar'dan bir türlü hareket edemedi. Bu durum hem orduda hem de halk arasında huzursuzluğa sebep oldu.³⁶⁷ Sonunda Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın ordunun başında sefere çıkmasına ve Sultan'ın Üsküdar veya Bursa'da kalmasına karar verildi. Fakat İbrahim Paşa Üsküdar'dan ayırılmıştı ki Abdullah Paşa'nın korumasında bulunan bir kervanın düşman tarafından ele geçirildiği ve Abdullah Paşa'nın Erivan'a kaçtığı duyuldu. Bununla birlikte Tahmasb Kulu Han'ın topladığı on bin asker ile Osmanlı sınırlarına saldıracağı yönünde haberler İstanbul'a ulaştı. Gönderilen acil emirler ile Acem askerinin saldırısına karşı Hamedan'ın korunması için kalede bulunan mevcut askerden başka asakir-i mansura, mirmiran-ı kiramdan ve sairinden bazı askerler tayin edildi. Bağdat valisi Ahmed Paşa'ya kapı kullarından oluşan beş yüz seçkin askerle yardıma gitmesi emredildi. Ferhat Paşa'nın da emrindeki bin yüz seçkin askeri ile yola çıkması istendi. Ferhat Paşa bulunduğu yerin güvenliğini sağlamak için sefere katılamayacağını bildirmesi üzerine Osman Paşa emrinde beş yüz askeri Hamedan'a yardım etmesi için yollaması emredildi.³⁶⁸ Aynı emirnamenin bir benzeri de Anadolu valisi Kara Mustafa Paşa'ya gönderilerek kendisinin de bin beş yüz asker ile Hamedan seraskerinin maiyetine ilhak edilmesi istendi.³⁶⁹ Alınan tüm önlemlere rağmen Nadir Han'ın Kirmanşah ve Hamedan'ı ele geçirmesine mani olunamadı. Ayrıca Tebriz'in kuşatıldığına dair haberler İstanbul'a ulaştı. Bunun üzerine sadrazam bir an evvel yola çıkmak için hazırlıklara başladı.³⁷⁰ Sadrazam Damat İbrahim Paşa daha sefere çıkmamıştı ki Nadir Han'ın Tebriz'i ele geçirdiği haberi İstanbul'a ulaştı. Sadrazamın ihmalkârlığından dolayı İstanbul'da huzursuzluklar başladı.³⁷¹ Sadrazamın, II. Tahmasb ile barış yapmak için Tebriz'i feda ettiği hakkında söylentiler yayıldı. Söylentilere göre İbrahim Paşa, Tebriz Muhafızı Vezir Kara Mustafa Paşa'ya gönderdiği emir ile şehrin Nadir Han'a teslim

³⁶⁷ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 182-189.

³⁶⁸ BOA. C.AS., 103/ 4699.

³⁶⁹ BOA. C.HR., 31/ 1531.

³⁷⁰ BOA. İE.HR., 9/ 860.

³⁷¹ Hammer, XIV, s. 130,131.

edilmesini istemişti. Buna Nadir Han'ın Tebriz'de ki Osmanlı tebaasına yaptığı işkenceler hakkındaki söylentiler de eklenince halkın öfkesi iyice arttı.³⁷²

Nadir Han Tebriz'i aldıktan sonra Nahcivan ve Revan üzerine yürüyerek seferleri devam ettirmek istedi. Fakat Afgan Abdaliler'in Meşhed'e saldırdığı haberini aldı. Bunun üzerine seferi yarıda bırakarak Meşhed'e doğru hareket etti.³⁷³ Afganlıların ayaklanması Nadir Han'ın planlarını bozarken Osmanlı kuvvetlerine de nefes aldırdı. Nadir Han ordusunun ağırlıklarını Horasan'a gönderdi. Bu durumu İstanbul'a haber veren Bağdat valisi Vezir Ahmed Paşa, Hamedan, Kirmanşah hatta İsfahan'ın geri alınabileceğini bildirdi. Bâb-ı Âli gereğini yapması konusunda kendisine izin verdi.³⁷⁴ Fakat bu sırada İstanbul'da durum hiç iç açıcı değildi. İran'dan gelen haberler, Damat İbrahim Paşa'nın döneminin yarattığı sosyal ve ekonomik problemlerin bir ihtilâla dönüşmesine sebep oldu.³⁷⁵ Çıkan ayaklanma sonucunda Sultan III. Ahmed tahttan indirilerek yerine Sultan I. Mahmud tahta geçti.³⁷⁶

³⁷² Erdoğan Bilgin, **1148-1152/1736-1739 Savaşı Tarihçesi (Subhi Mehmed'in Müzakerat-ı Sulhiyye Tarihçesi Adlı Eseri)**, M.Ü Sosyal Bilimler Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 8, Çolak, s. 526-527.

³⁷³ Hicazi, s. 186; Şabânî, s. 81.

³⁷⁴ Destarî Salih Tarihi, **Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak**, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1961, s. 6.

³⁷⁵ Necdet Sakaoğlu, "Lale Devri", **Dünden Bugüne İstanbul Ansk.**, C. V, s. 182-185; Devlet ricalinin yaşayış tarzını beğenmeyen bir zümre ile yeni bir askeri sınıfın teşkil edileceğinden korkan yeniçeriler, ulemeden bazılarının kıskırtması ile Patrona Halil öncülüğünde ayaklandılar. (Koçu, C. I, s. 288) Başlarında Patrona Halil'in bulunduğu on yedi kişiden oluşan bir yeniçeri birliği 28 Eylül Perşembe günü Bayezid camiinin önünde toplandı. Daha sonra Etpazarına giden yeniçeriler burada ki birinci yeniçeri alayının kazanlarını ters çevirdiler. Buradan da yeniçeri ağasının kapısına giderek mahkûmların serbest bırakılmasını istediler. Yeniçeri ağası asilerin isteklerini kabul etmedi. Fakat karşı çıkmaktan korkarak tebdili kıyafet ile olay yerinden kaçtı. (Hammer, XIV, s. 131; Çolak, s. 527) Patrona Halil ve yandaşları Padişah ile hiçbir davaları olmadığını belittiler. Fakat hain olarak niteledikleri 'Vezir-i Azam, Kâhya, Kaptan-ı derya ve Şeyhülislâmın' kendilerine teslim edilmesini istediler. (Hammer, XIV, s. 132) Asilerin istedikleri üç kişiyi teslim etmek istemeyen Sultan III. Ahmed devlet ileri gelenleri ile yaptığı toplantıda üç kişinin diri olarak verilmemesi kararlaştırıldı. Sultanın emri ile idam edilen vezir-i azam, kâhya ve kaptan-ı derya'ya ait cesetler bir öküz arabasına konularak asilerin bulunduğu Et- Meydanı'na götürüldü. (Koçu, s. 288; Hammer, XIV, s. 134) Asiler cesedin Vezir-i Azam Damat İbrahim Paşa'ya ait olmadığını ve Sultan'ın kendilerini aldattığını iddia ederek bundan sonra III. Ahmed'i sultan olarak kabul etmeyeceklerini belirterek I. Mahmud'un başa geçmesini istediler. Asilerin bu isteğini kabul eden Sultan III. Ahmed saltanat makamından ayrılarak yerini yeğeni I. Mahmud'a bıraktı. (Hammer, C. XIV, s. 136; Çolak, s. 527-528.)

³⁷⁶ Selim Karabasanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizade Ahmed Efendi ve Terekesi", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 24, 2010, s.103; Hammer, XIV, s. 131-136; Çolak, s. 528.

III. BÖLÜM

OSMANLI-İRAN SAVAŞLARININ İKİNCİ EVRESİ

1. İran Savaşlarının Tekrar Başlaması

Patrona Halil İsyanı ile tahttan indirilen III. Ahmed'in yerine I. Mahmud hükümdar oldu. Yeni sultan tahta geçtikten sonra vakit kaybetmeden devletin yönetiminde etkili olan ve kendisini tahta çıkararak asiler ile mücadeleye girişti.

Sultan I. Mahmud ilk iş olarak eski devlet nazırlıklarını değiştirdi. Damat İbrahim Paşa'nın koruduğu bütün kişileri ve dostlarını görevlerinden uzaklaştırdı. Damat İbrahim Paşa'nın idamından sonra sadrazamlık makamına geçmiş olan sultanın damadı Mehmed Paşa'nın korudukları ve dostları da aynı akıbete uğradı. Sultan I. Mahmud bunlarla uğraşırken Etmeydanın'daki kargaşa devam etmekteydi. Sultan I. Mahmud bu kargaşayı sonlandırmak için saltanatının üçüncü günü yüz elli arabaya yüklenmiş yedi bin beş yüz kırk kese altını Et-Meydanı'na yollayarak buradaki yeniçeri, topçu ve tüfekçiler arasında dağıttı. Ayrıca isyana katılmış olanların cezalandırılmayacağını duyurdu.³⁷⁷ İsyancı askerler amaçlarına ulaşmış maddi olarak da tatmin edildikten sonra isyanı sona erdirdiler ve çıkarları için kullandıkları ayak takımıyla³⁷⁸ ilgilerini kestiler.³⁷⁹ Sultanın lütuflarından memnun olan askerler Sancak-ı Şerif etrafında toplanmaya başladılar. Şeyhülislamın fetvasına uyarak kargaşayı devam ettirmek isteyenler üzerine yürümeye hazır olduklarını

³⁷⁷ Hammer, XIV, s. 141-144.

³⁷⁸ Osmanlı Devleti'nde ulema ve devlet adamları kendi amaçlarını gerçekleştirmek için nasıl askerleri kullanıyorsa askerler de başkentte bulunan işsiz güçsüz kişileri aynı doğrultuda kullanmaktaydı. Ayak takımı olarak tabir edilen bu kesim başkentte işsiz, güçsüz ve mahkûmlarından oluşan ve geleceği olmadığı için isyancıların peşinden kolaylıkla gidebilen kişilerden oluşuyordu. (Seyfettin Aslan, "Yeniçeri ve Kapıkulu Süvarilerinin İsyanlarına İlişkin Bir Analiz", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XXVIII, Mayıs 2004, no: 1, (89-101), s. 100.)

³⁷⁹ Aslan, s. 100.

bildirdiler. Böylece, isyanın başlamasından on dört gün sonra Et Meydanı'nda kurulan çadırlar kaldırıldı ve dükkânlar açıldı.³⁸⁰ Sultan I. Mahmud bu başarısından sonra asilerin elebaşlarını ortadan kaldırmak ve bu kişiler tarafından devlet idaresine getirilmiş kişileri görevlerinden almak için çalışmaya başladı. Sultan I. Mahmud her istekleri yerine getirildiği için cüretleri iyice artan bu kişilerin ortadan kaldırılması için güvenilir kişiler aramaya başladı. Bu iş için daha önce Mısır valisi Mehmed Paşa'nın kethüdalığını yapmış olan İbrahim Paşa'yı seçildi. İbrahim Paşa durumu Sultan I. Mahmud ve diğer devlet adamları ile müzakere etti. Devlet adamları bu işin başarılı olması için ocaklardan da yardım alınması gerektiğini söylediler. Bunun üzerine isyanlara katılmamış olan on yedinci ortanın kumandanı Pehlivan Halil Ağa seçildi.³⁸¹ Bundan sonra yapılan bir plan ile İran savaşları hakkında ki fikirleri sorulmak üzere Patrona Halil ve beraberindekiler saraya davet edildi. Saraya gelen isyancılar kurulan tuzakla ortadan kaldırıldı. Böylece Sultan I. Mahmud saltanatının altıncı ayında Patrona Halil ve yandaşlarını ortadan kaldırmayı başararak otoritesini sağlamlaştırdı. Sultan artık doğu komşusu Safevi Devleti ile yarım kalan savaşlara dönebilirdi. İbrahim Paşa'nın saltanatının son yıllarında Nadir Han ile yaşanan savaşlar neticesinde Nihavent, Hamedan, Kirmanşah ve Tebriz Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştı. Bu toprak kayıpları Sultan I. Mahmud zamanında Osmanlı-İran savaşlarının da devam etmesinin sebeplerinden biri oldu.³⁸²

Damat İbrahim Paşa tarafından Şah II. Tahmasb'a gönderilen antlaşma taslağının cevabı henüz Safevi Devleti tarafından gönderilmediğinden dolayı Sultan I. Mahmud cevap gelmeden ve konumunu sağlamlaştırmadan Safevi Devleti ile bir savaşa girişmek istemedi. Sınır valilerine gönderdiği emirler ile Safevi topraklarına saldırmamalarını fakat her ihtimale karşı hazırlıklı olmalarını emretti.³⁸³ Bu sırada Nadir Han ise ayaklanan Abdaliler ile mücadele edebilmek için Horasan bölgesinde bulunuyordu. Nadir Han başarılı yönetimi ve gün geçtikçe artan şöhretinden rahatsız olan Şah II. Tahmasb ülkenin gerçek sahibi olduğunu göstermek için bir zafere ihtiyaç duydu.³⁸⁴ Nadir Han'ın Osmanlı Devleti'ne saldırmaması konusunda yaptığı

³⁸⁰ Baron Joseph V. Hammer, XIV, s. 144-145.

³⁸¹ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 215.

³⁸² Aktepe, "Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında", s. 114.

³⁸³ Külbilge, s. 226.

³⁸⁴ Gilanentz, s. 46- 48.

uyarıları dikkate almayan Şah II. Tahmasb,³⁸⁵ Nadir Han'ın Abdaliler üzerine yürümesini fırsat bilerek Osmanlı Devleti ile yapacağı savaş için hazırlıklara başladı.³⁸⁶

Şah II. Tahmasb, Veli Mehmed Han isimli bir elçiyi Sultan I. Mahmud'un cülusunu tebrik için İstanbul'a gönderdi. Böylece daha önce İstanbul'a gelmiş olan İran elçisi Rıza Kuluhan ile başlayan fakat kesintiye uğramış olan barış görüşmeleri tekrar başladı. Ancak Şah'ın yeni istekleri daha önceki isteklerinden farklı olduğundan dolayı savaşa veya barışa karar verilemedi. Elçiler İran konusunda tecrübeli olan Irak Cephesi seraskeri Ahmed Paşa'ya gönderildi.³⁸⁷ Ayrıca Mustafa Paşa'ya gönderilen ferman ile İranlıların Osmanlı Devleti'ne bir saldırı için hazırlık yaptıkları bildirildi. Erzurum valisi İbrahim Paşa ve Kars Beylerbeyi'ne gönderilen emir ile bir savaş anında maiyetlerinde bulunan asker, mirimiran ve kapı kulları ile birlikte Bağdat valisi Ahmed Paşa'ya yardım etmeleri emredildi. İranlıları bu taraflara saldırıda bulunur ise sınırların muhafaza edilmesi istendi. Ayrıca Hamedan tarafına asker lazım olur ise emirlerinde bulunan asker, mirimiran, kapı kulları ile birlikte acilen ve hızlı bir şekilde yardıma gitmeleri emredildi.³⁸⁸

Görüşmeler devam ederken Şah Tahmasb, devlet ricalinin baskıları ve Nadir Han'ın Meşhed de Abdaliler tarafından öldürüldüğü söylentilerine kanarak harekete geçti.³⁸⁹ Şah II. Tahmasb 1730 yılında yirmi bin kişilik bir ordu ile İsfahan'dan Revan üzerine yürüdü.³⁹⁰ Şah II. Tahmasb'ın sefere çıktığı haberi İstanbul'a ulaşınca Şah'ın gerçek maksadının Osmanlı Devleti'ni oyalamak olduğu anlaşıldı ve Şah'ın elçileri Mardin kalesine hapsedildi.³⁹¹ Toplanan divanda alınan karar ile İran'a savaş açıldı. Sultan I. Mahmud Bağdat valisi ve İran seraskeri Ahmed Paşa ile Erzurum valisi ve Revan seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa'ya ayrı ayrı fermanlar göndererek Irak-

³⁸⁵ Külbilge, s. 226.

³⁸⁶ Gilanentz, s. 46- 48.

³⁸⁷ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 218.

³⁸⁸ BOA. C. HR., 45/ 2244.

³⁸⁹ Pour, s. 81.

³⁹⁰ Külbilge, s. 226.

³⁹¹ Uğur Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı- İran İlişkileri (1731- 1747)", **History Studies**, S. 3/3, 2011, s. 184; Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 218.

ı Acem ve Azerbaycan üzerinden İran'a saldırılarını emretti.³⁹² Bu şekilde I. Mahmud döneminde İran savaşlarının birinci dönemi³⁹³ başlamış oldu.

1. 1. Kuzey Azerbaycan Harekâtı

Şah II. Tahmasb'ın Osmanlı topraklarına saldırması üzerine Kuzey Azerbaycan seraskerliğine Hekimoğlu Ali Paşa atandı. Seraskere acil şekilde Şah II. Tahmasb tarafından kuşatılan Revan Kalesi'nin yardımına gitmesi emredildi.³⁹⁴ Sultan I. Mahmud, Şah II. Tahmasb'ı zor durumda bırakmak için Kırım hanlarından Kaplan Giray, Fetih Giray, İslam Giray, Baht Girayzade ve Mahmud Giray'a emirler göndererek Şirvan Hanı Sorhay, Revan seraskeri İbrahim Paşa ve Gence Muhafızı Ali Paşa ile birlikte İran'a yağma amaçlı seferler düzenlemelerini istedi. Bu akınlar ile Musul'dan Genceye kadar birçok Acem şehrinin yağmalanmasını emretti.³⁹⁵

Ali Paşa aldığı emir üzerine Diyarbakır'dan hareket ederek 14 Mart günü Erzurum'a vardı. Burada Şah II. Tahmasb'ın Nahcivan Kalesini kuşattığını öğrendi. Şah II. Tahmasb, Ali Paşa'nın Revan Kalesi'ne yardıma geldiğini duyunca kuşatmayı kaldırdı. Serasker ile karşılaşmak için yola koyuldu. Hekimoğlu Ali Paşa da Erzurum- Kars üzerinden Revan'a doğru yoluna devam etti. Revan yakınlarındaki Köhne şehrine vardığında Şah'ın da ordusu ile Aras Nehri'ni geçtiği ve kendisine doğru geldiği yönünde haber aldı. Hekimoğlu Ali Paşa emrindeki askerler ile Şah'ın üzerine yürüdü. Fakat başarısızlığa uğrayarak Revan Kalesi'ne çekildi.³⁹⁶ Serasker Hekimoğlu Ali Paşa'yı takip eden Şah II. Tahmasb Revan Kalesi'ni tekrar kuşattı. Hekimoğlu Ali Paşa kuşatmayı kaldırabilmek için çareler aramaya başladı. Şah'ın ordusunda ikilik çıkarmak isteyen serasker gönderdiği mektuplar ile Safevi ordusunun en seçme birliklerinin komutanı olan Belüc Muhammed Han'ı müttefikiymiş gibi göstermeyi başardı. Şah'ın ordusunda ki kargaşaya kaleden çıkan askerlerin ani baskınları da eklenince Şah II. Tahmasb emrindeki yirmi bin kişilik

³⁹² Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 218.

³⁹³ Sultan I. Mahmud döneminde başlayan Osmanlı- İran savaşlarının birinci dönemi iki cephe üzerinden devam etti. Osmanlı orduları Şah Tahmasb ile Kuzey (Azerbaycan) ve Güney (Irak) üzerinden yaptığı savaşlarda Şah'ı yenilgiye uğrattı. (Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 219.)

³⁹⁴ Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı- İran İlişkileri (1731-1747)", s. 184.

³⁹⁵ BOA. C.HR., 107/ 5346.

³⁹⁶ Abdurrahman Ateş, **Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri (1720- 1747)**, Ankara, 2012, s. 138.

kuvvete rağmen geri çekilmek zorunda kaldı.³⁹⁷ Aras'ı hezimetle geçen Şah II. Tahmasb, Üçkilise mevkiinde Timur Paşa'nın baskınına uğrayarak Tebriz'e çekildi.³⁹⁸ Şah burada Hekimoğlu Ali Paşa'nın Tebriz, Bağdat valisi Ahmed Paşa'nın da Kirmanşah üzerine yürüdüğünü duydu. Ali Paşa'nın Tebriz üzerine geldiğini duyan Şah II. Tahmasb Ebher- Kazvin taraflarına çekilmek zorunda kaldı.³⁹⁹ Tebriz'e doğru yola çıkan Ali Paşa çok iyi tahkim edilmiş olan Rumiye kalesini altmış beş gün süren kuşatma sonunda 15 Kasım 1731'de ele geçirdi. Buradan yoluna devam ederek Tebriz önlerine geldi. Ali Paşa Tebriz'i korumakla görevli Safevi komutanı Bisutun Han'ın şehri terk etmesi üzerine herhangi bir mücadele ile karşılaşmadan şehri ele geçirdi.⁴⁰⁰

İran cephesi savaşlarını, Tebriz'in ele geçirilmesini ve Bağdat'ın geri alınışını dikkatle izleyen Sultan I. Mahmud, İncili Köşk'te sık sık toplantılar düzenlemekteydi. "Meşâvere-i Acem" denilen bu toplantılarda Tebriz'in alınması vesilesiyle alınan bir kararla I. Mahmud'a "Gazi" unvanı verildi.⁴⁰¹

1. 2. Irak-ı Acem Harekâtı

Bağdat Valisi Ahmed Paşa Güney cephesi seraskerliğine atandıktan sonra Irak-ı Acem seferi için hazırlıklara başladı.⁴⁰² Ahmed Paşa hazırlıklarını tamamladıktan sonra emrindeki askerler ile İran içlerine doğru ilerledi. Ahmed Paşa karşısında varlık gösteremeyen İran ordusu dağıldı. Serasker her hangi bir mücadele ile karşılaşmadan 30 Temmuz 1731 yılında Kirmanşah'ı ele geçirdi.⁴⁰³ Ahmed Paşa, Kirmanşah'tan sonra Hamedan'ı ele geçirmek için yoluna devam etti.⁴⁰⁴

Ahmed Paşa'nın Hamedan üzerine yürüdüğünü duyan Şah II. Tahmasb seraskere engel olmak için yola koyuldu. Şah II. Tahmasb Mayıs ayının sonlarına

³⁹⁷ Ateş, s. 138.

³⁹⁸ Pour, s. 83.

³⁹⁹ Ateş, s. 138.

⁴⁰⁰ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 220-221.

⁴⁰¹ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 221.

⁴⁰² Külbilge, s. 226.

⁴⁰³ Baron Joseph V. Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. VII, s. 389; Danişmend, s. 2.

⁴⁰⁴ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 219-220.

doğru Tebriz'den ayrılarak Eber'e geldi. Haziran ayının ortalarında da Eber'den ayrılarak Hamedan'a geçti.⁴⁰⁵

Şah II. Tahmasb, Osmanlı ordusu Hamedan yakınlarına geldiğinde Ahmed Paşa'ya sulh mektupları gönderdi. Ahmed Paşa aldığı mektupları İstanbul'a yolladı. İstanbul'dan gelen cevapta Şah'ın sözüne güvenmemesi ve tedbirli olması söylendi.⁴⁰⁶ Yolladığı sulh mektupları ile Ahmed Paşa'yı oyalamaya çalışan Şah II. Tahmasb, Hamedan'a altı saat mesafede bulunan Kurican (Korican) mevkiinde savaş hazırlıklarını tamamlamaya çalıştı.⁴⁰⁷

1. 3. Kurican Savaşı

İki ordu 5 Eylül 1731 yılında Hamedan'a altı saat uzaklıkta bulunan Kurican Mevkiinde karşı karşıya geldi. Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Tahmasb'ın komutanlarından Muhammed Han Belüc komutasında bulunan birlikler dağıldı. Bunu ordunun diğer kollarındaki çözümler takip etti.⁴⁰⁸ Şah Tahmasb aralarında Şirvan ve Kazvin hanlarının da bulunduğu birçok kayıp vererek⁴⁰⁹ İsfahan'a kaçtı. Şah II. Tahmasb'ın yenildiğini duyan Hamedan halkı serasker Ahmed Paşa'ya elçiler göndererek aman diledi. Böylece 20 Eylül 1731'de Hamedan Osmanlı Devleti'nin eline geçti.⁴¹⁰

Ahmed Paşa, Kurican zaferinden sonra Tahmasb'ı barışa zorlamak için Mardin voyvodası Sadık Ağa komutasında bir orduyu İsfahan üzerine gönderdi. Sadık Ağa yol üzerinde bulunan İran şehirlerini tahrip ederek İsfahan'a doğru ilerledi. Mağlubiyetlerden sonra meydana gelen tahribat ve muharebenin devamı halinde meydana gelecek zayıtı göz önüne alan Şah II. Tahmasb, Mehmed Rıza Kulu (Kuli Kuşçubaşı)'yu elçi olarak Ahmed Paşa'ya göndererek barış teklifinde bulundu. Ahmed Paşa, Şah II. Tahmasb'ın barış teklifini İstanbul'a bildirdi. Gönderilen cevapta Ahmed Paşa'ya tedbirli olması şartı ile anlaşmaya rıza gösterildi.

⁴⁰⁵ Külbilge, s. 226.

⁴⁰⁶ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 220.

⁴⁰⁷ Ateş, s. 139.

⁴⁰⁸ Külbilge, 226.

⁴⁰⁹ Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı- İran İlişkileri (1731-1747)", s. 185.

⁴¹⁰ Külbilge, s. 226.

Aynı zamanda Ahmed Paşa barış görüşmeleri için yetkili kılındı.⁴¹¹ Ahmed Paşa merkezden aldığı salâhiyet üzerine İran elçisi Rıza Kulu Hanla müzakerelere başladı. İki elçi arasında müzakereler sona ermeden Tebriz, Osmanlı Devleti'nin eline geçti. Ahmed Paşa'nın, Nadir Han'ın Horasan'dan dönerek görüşmelere müdahale edeceği endişesi ile acele etmesi⁴¹² ve Tebriz'in alındığı haberinin zamanında ulaşmamasından dolayı şehir Safevi Devleti'nde kalacak şekilde antlaşma yaptı. Görüşmelerden sonra Ahmed Paşa, İstanbul Hükümeti'nin resmî cevabını beklemeden İran elçisi tarafından sunulan şartları kabul ederek Şah'ın elçisiyle 10 Ocak 1732 tarihinde Kirmanşah'ta antlaşma imzaladı.⁴¹³ Yapılan antlaşmaya göre: Gence, Tiflis, Nahcivan, Kaht, Dağıstan ve Şirvan Hanlığı Osmanlı hâkimiyetinde kalacak, buna karşılık Hamedan, Tebriz, Kirmanşah, Luristan ve Erdelan gibi yerler İran'a bırakılacaktı. Azerbaycan'da Aras ırmağı, Irak'ta da Derne, Dertenk ve eski sınırlar, iki ülke arasında yeni sınırları oluşturacaktı.⁴¹⁴ Ahmed Paşa Osmanlı-İran savaşlarını devam ettirmek istemediğinden dolayı Nadir Han'ın Horasan'a gittiği tarihten itibaren ele geçirilen yerlerin büyük kısmını Safevi Devleti'ne bıraktı. Bu antlaşma ile sadece Aras'ın kuzeyindeki yerler Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kaldı.⁴¹⁵ Osmanlı Devleti Ahmed Paşa'nın kazandığı zafere rağmen bu antlaşma ile bir kazanç elde edemedi. Hatta yapılan savaşlar neticesinde ele geçmiş olan Tebriz, Hamedan, Erdelan, Luristan, Kirmanşah, Huveyze gibi yerler Safevi Devleti'ne terk edildi.⁴¹⁶

Sultan I. Mahmud ele geçirilen şehirlerin özellikle de Tebriz'in Safevi Devleti'ne bırakılmasını istemiyordu.⁴¹⁷ Buna dair Ahmed Paşa'ya bir emirname göndererek Tebriz'in geri verilmemesini istedi.⁴¹⁸ Fakat Sultanın gönderdiği metup Ahmed Paşa'ya ulaştığında antlaşma imzalanmıştı. Sultan I. Mahmud Tebriz'in Osmanlı Devleti'nde kalmasını çok istemesine rağmen fazla ısrar etmeyerek Ahmed

⁴¹¹ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 220.

⁴¹² Rıza Şabânî, s. 81.

⁴¹³ Mustafazade, s. 1645.

⁴¹⁴ Mithat Sertoğlu, **Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi**, C. V, İstanbul 1962, s. 2478-2479.

⁴¹⁵ Şabânî, s. 181.

⁴¹⁶ Münir Aktepe, "Mahmud I", **İA**, C. VII, İstanbul 1993, s. 160.

⁴¹⁷ Hammer, C. XIV, s. 155.

⁴¹⁸ Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı- İran İlişkileri (1731-1747)", s. 185.

Paşa'nın yaptığı antlaşmayı kabul etti.⁴¹⁹ Kazanılan zafere rağmen yapılan bu antlaşma halk tarafından tepkiyle karşılandı. Sultan III. Ahmed'in başına gelenleri çok iyi bilen I. Mahmud tedbir olarak Sadrazam Topal Osman Paşa'yı görevinden aldı. Onun yerine Rumi'ye ve Tebriz Fatihi Hekimoğlu Ali Paşa'yı sadaret makamına getirdi.⁴²⁰

2. 1732- 1736 Osmanlı - İran Savaşları

Sultan I. Mahmud Tebriz'in İran'a bırakılmasından dolayı Ahmed Paşa Antlaşmasını tanımak istemese de doğu cephesindeki savaşlara son vermek için kabul etti. Bu antlaşma Osmanlı Devleti'ni memnun etmediği gibi Osmanlı Devleti'nin 1723 yılından beri elinde bulundurduğu İran topraklarını geri almayı amaçlayan Nadir Han'ı da memnun etmedi. Böylece Ahmed Paşa Antlaşması her iki taraf için bir hayal kırıklığı oldu.⁴²¹

Herat'ta bulunan Nadir Han, Ahmed Paşa ile Şah II. Tahmasb'ın yapmış olduğu antlaşmayı duyduğunda şiddetle karşı çıktı. Sultan II. Ahmed zamanından beri tutsak tuttuğu Mehmed Ağa'yı İstanbul'a göndererek antlaşmayı kabul etmediğini bildirdi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği yerleri geri vermemesi durumunda savaşların tekrar başlayacağı tehdidinde bulundu. İsfahan'da bulunan Şah II. Tahmasb'a gönderdiği mektupta ise antlaşmayı onaylamadığını ve geçersiz olduğunu yazdı. Ayrıca Nadir Han İran'ın ileri gelenlerine mektuplar göndererek halkı yanına çekmeye çalıştı. Osmanlı Devleti tarafından istekleri kabul edilmeyen Nadir Han savaş hazırlıklarına başlayarak önce Rusya ile anlaşma yaptı. Böylece kuzey sınırlarını güvence altına aldı.⁴²² Daha sonra Afganların üzerine yürüyerek sürekli ayaklanma çıkaran Abdallılar'ı yendi. Nadir Han iç işleri sükûnete kavuşturduktan sonra önce Herat'a oradan da Meşed'e geçti. Nadir Han burada bir süre kaldıktan sonra İsfahan'a geçerek Şah II. Tahmasb'ı tahttan indirdi ve Horasan'a gönderdi.⁴²³ Nadir Han halkın tepkisini çekmemek için Şah II.

⁴¹⁹ Sertoğlu, s. 2479.

⁴²⁰ Aktepe, "Mahmud I", s. 160.

⁴²¹ Sertoğlu, s. 2478.

⁴²² Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı- İran İlişkileri (1731-1747)", s. 185-186.

⁴²³ Tahirzade, s. 9, Hamid Hacıyan Por, Ali Kamuran Mukademi, Şoreş-i Mahmud Han Beluç der Salhay-ı 1142 ta 1146 'Alil ve Peyamedha, **Pejuheşhay-ı Tarih**, S. 5, 1389, s. 34.

Tahmasb'ın henüz beş aylık olan oğlu Abbas Mirza'yı sembolik olarak şahlık makamına oturttu. Kendini de saltanat vekili tayin ederek devlet idaresini tamamen ele geçirdi.⁴²⁴ Bundan sonra İran topraklarını Osmanlı Devleti'nden geri almak için hazırlıklara başladı.

2. 1. 1732 Bağdat Kuşatması

Sultan I. Mahmud, İran ile imzalanan Ahmed Paşa Antlaşmasına rağmen Şah II. Tahmasb ve Nadir Han'ın sözlerine güvenmediğinden dolayı sınır valilerini her türlü saldırıya hazırlıklı olmaları yönünde uyarıda bulundu. Fakat antlaşmaya riayet edilmesini ve İran tarafından bir saldırı gelmedikçe İran sınırlarının ihlal edilmemesini emretti.⁴²⁵ Sultan I. Mahmud antlaşmaya sadık kalmaya ve tekrar başlayacak bir savaşı önlemeye çalışsa da Nadir Han'ın bu tutumundan dolayı savaş hazırlıkları yapmaya başladı. Sultan I. Mahmud, Nadir Han'ın yapacağı muhtemel bir saldırıya karşı Erzurum, Kars, Van ve Musul valilerine gönderdiği mektuplar ile Bağdat valisi Ahmed Paşa'nın maiyetine asker sevk etmelerini emretti.⁴²⁶

Nadir Han savaş için gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra İstanbul'a bir elçi göndererek Osmanlı Devleti'nin 1723 yılından beri elinde tuttuğu yerlerin iade edilmesini istedi. Toprakların iade edilmemesi durumunda savaş açacağını bildirdi. Sultan I. Mahmud tarafından toprak talebi kabul edilmeyen Nadir Han Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Nadir Han, komutanlarından Uğurlu Han'ı Azerbaycan'daki harekâtı devam ettirmesi için Gence tarafına gönderdi.⁴²⁷ Kendisi de Zahob Kalesi üzerine yürüdü. Nadir Han ciddi bir mücadele ile karşılaşmadan şehri kısa sürede ele geçirdi. Burada birkaç gün dinlendikten sonra Derne'ye doğru hareket etti. Nadir Han, Derne'yi de kısa bir kuşatmadan sonra ele geçirdi ve Derne valisi Ahmed Paşa'yı esir aldı. Nadir Han yoluna devam ederek askerlerinin bir kısmını Erbil üzerine gönderdi. Kendisinde emrindeki askerler ile Kerkük üzerine yürüdü. Nadir Han Kerkük önlerine gelerek bir süre şehri muhasara altında tuttu. Daha sonra askerlerinin bir kısmını Kerkük önlerinde bırakarak Bağdat'ı kuşatmak için yola

⁴²⁴ Külbilge, s. 235, Hamid Hacıyan Por, Ali Kamuran Mukademi, s. 34.

⁴²⁵ BOA. C.HR., 78/ 3856.

⁴²⁶ BOA. C.HR., 118/ 5899.

⁴²⁷ Tahirzade, s. 9-10.

koyuldu.⁴²⁸ Nadir Han, Bağdat yakınlarında bulunan Gülbaygand kasabasına gelerek ordugâhını kurdu. Askerlerinin ihtiyaçlarını Kum, Kazvin ve Kaşan gibi çevre yerleşim yerlerinden temin etti. Bağdat'ı kuşatması beklenen Nadir Han birden bire yönünü Kirmanşah'a çevirdi.⁴²⁹ Şehirde ki Şii halkın kapıları gizlice açmaları üzerine direniş ile karşılaşmadan şehri ele geçirdi. Daha sonra gerçek hedefi olan Bağdat üzerine yürümek için hazırlıklara başladı. Bağdat'a açılan Derne, Bendeli ve Bedre geçitlerinin Ahmed Paşa tarafından tutulduğunu öğrenen Nadir Han dağ yolunu takip etmeye karar verdi. Gece karanlığından da istifade ederek birkaç ufak çatışmadan sonra Bağdat önlerine geldi.⁴³⁰ İlk önce Bağdat çevresinde bulunan Samire, Hille, Kerbela ve Necef gibi şehirleri ele geçirerek kuşatmayı iyice daralttı.⁴³¹

Nadir Han'ın Bağdat'ı kuşatacağını önceden tahmin eden Ahmed Paşa şehri savunmak için gerekli tüm önlemleri almıştı.⁴³² Yaptığı hazırlıklarla yetinmeyen Ahmed Paşa, İstanbul'dan da yardım istedi. Sultan I. Mahmud, Ahmed Paşa'ya gönderdiği mektupta Halep valisi Mustafa Paşa, Rakka valisi Ahmed Paşa ve Maraş valisi Mustafa Paşa'nın yardım için yola koyulduğunu bildirdi. Ahmed Paşa'ya Bağdat yakınlarında bulunan ahaliden de yardım almasını emretti.⁴³³ Ayrıca Sultan I. Mahmud Musul valisi Topal Osman Paşa'yı serasker olarak atadı ve kuşatmayı kaldırmakla görevlendirdi. Ayrıca Kırım Tatarları ve Mısır valisine Osman Paşa'ya yardım etmeleri hususunda emirler gönderildi.⁴³⁴ Mısır valisi Halil Paşa'ya gönderilen emir ile maiyetinde bulunan asker ve kapucu başları ile beraber hareket ederek on iki gün içinde Musul yakınlarına varması ve kuşatmayı kaldırmakla görevli serasker Topal Osman Paşa'nın ordusuna katılması emredildi. Daha sonra vakit kaybetmeden Bağdat'ı kuşatmış olan Acem ordusuna saldırımları emredildi.⁴³⁵

Bağdat önlerinde bulunan Nadir Han, Topal Osman Paşa'nın Musul'dan ayrılarak Samarra'ya vardığını öğrendi. Nadir Han Bağdat önlerinde on iki bin kişilik bir kuvvet bıraktı. Ordunun geri kalanını yanına alarak Topal Osman Paşa ile

⁴²⁸ Külbilge, s. 245; Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 223-224.

⁴²⁹ Hammer, XIV, s. 167.

⁴³⁰ Ateş, s. 151.

⁴³¹ Tahirzade, s. 10.

⁴³² Hammer, XIV, s. 167.

⁴³³ BOA. C.AS., 791/ 33508.

⁴³⁴ BOA. C. AS., 741/ 31126.

⁴³⁵ BOA. C.HR., 65/ 3224.

savaşmak üzere yola koyuldu.⁴³⁶ Topal Osman Paşa, savaşın yaşanacağı Ducum (Duleceylik) Mevkiine Nadir Han'dan önce gelerek ordugâhını Dicle Nehri'nin kenarına kurdu. Böylece Safevi ordusunun nehirden su içmesini engelleyerek coğrafi üstünlüğü ele geçirdi.⁴³⁷ Nadir Han'da seksen bin kişilik ordusu ile Bağdat'a on iki saat mesafede bulunan Ducum mevkiine geldi.⁴³⁸

2. 2. Ducum Savaşı

Nadir Han'ın da Ducum mevkiine varması ile iki ordu arasında savaş sabah saatlerinde başladı. Safevi askerleri savaşın başlamasından dokuz saat sonra Temmuz ayının şiddetli sıcağı ve susuzluktan dolayı yorgun düştü. Osmanlı askerlerinin su kaynaklarını tutmasından dolayı içecek su bulamayan Safevi ordusu dağılmaya başladı. Buna Nadir Han'ın iki sefer attan düşmesi ve yaralanması da eklenince morali bozulan ve panikleyen ordu dağıldı.⁴³⁹ Büyük bir hezimete uğrayan Nadir Han arkasında kırk bine yakın ölü, ordunun bütün savaş malzemesi ve ağırlıklarını bırakarak savaş alanından ayrıldı. Topal Osman Paşa kazandığı bu zafer ile Irak ve Doğu Anadolu'nun Nadir Han'ın eline geçmesine engel oldu.⁴⁴⁰ Zafer haberinin İstanbul'a ulaşması ile büyük bir sevinç ve heyecan yaşandı. Topal Osman Paşa'ya büyük iltifatta bulunan Sultan I. Mahmud'un adına daha önce eklenen "Gazi" unvanına ek olarak "Şeref" unvanı da eklendi.⁴⁴¹

Sultan I. Mahmud, Nadir Han'ı ordadan kaldırmak ve Safevi belasını bertaraf etmek için Revan seraskeri Ahmed Paşa'ya gönderdiği mektupta emrinde ki Van valisi Demir Mehmed Paşa ve İslam Giray ile birlikte İran'a taarruz etmesini istedi. Savaş alanında büyük bir hezimet yaşayarak kaçan Nadir Han'ı ortadan kaldırarak İslam dünyasındaki ikiliğe ve Sünni halka yapılan zulme son vermesini emretti.⁴⁴² Ahmed Paşa emrindeki askerler ile beraber birçok İran şehrini yağmaladı. Fakat kışın başlaması ile birlikte Nadir Han'ı ortadan kaldırmaya muvaffak olmadan geri dönmek zorunda kaldı.

⁴³⁶ Hammer, XIV, s. 170; Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 224.

⁴³⁷ Külbilge, s. 251.

⁴³⁸ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 224.

⁴³⁹ Ateş, s. 158.

⁴⁴⁰ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 225.

⁴⁴¹ Hammer, XIV, s. 175-176.

⁴⁴² BOA. C.HR., 169/ 8412.

Nadir Han aldığı yenilgiye rağmen umudunu kaybetmeyerek şaşılacak derecede kısa sürede ordusunu tekrar topladı. Ekim 1733 yılında ilkbaharda sefere çıkmak için terhis edilmiş Osmanlı askerlerinin azlığından istifade ederek Musul'a saldırdı. Musul valisi Mehmed Paşa ile yaptığı beş, altı saat süren savaşta bir başarı elde edemeyerek geri çekilmek zorunda kaldı. Topal Osman Paşa, Nadir Han tehlikesinin bir nebze olsun azalması üzerine hastalığından dolayı seraskerlikten affını istedi. Topal Osman Paşa'nın isteği böyle mühim bir zamanda bu başarılı komutanın ordunun başında ayrılmasını istemeyen Sultan tarafından kabul edilmedi.⁴⁴³

2. 3. 1733 Kerkük Muharebesi

Yaradılışı gereği mağlubiyetten ümit ve cesareti kırılmayan Nadir Han Ducum Savaşı ve Musul kuşatmasında aldığı yenilgilere rağmen yeni bir saldırı için hazırlıklara başladı.⁴⁴⁴ Nadir Han, Mendeli'ye mevkiine gelerek üst düzey komutanları ile toplantı yaptı. Toplantı sonunda Osmanlı Devleti'ne barış teklifinde bulunularak zaman kazanılmasına karar verildi. Barış görüşmeleri süresince Safevi ordusu dinlenirken Nadir Han, İran vilayetlerine gönderdiği emirler ile daha fazla sayıda asker ve daha fazla miktarda mühimmatı Hamedan'a göndermelerini emretti.⁴⁴⁵

Serasker Topal Osman Paşa ise kışın gelmesi ve erzak azlığından dolayı Kerkük'e çekildi. Ordusunun büyük kısmını baharda tekrar sefere katılmaları şartı ile terhis etti.⁴⁴⁶ Hazırlıklarını kırk gün gibi kısa bir sürede bitiren Nadir Han 2 Eylül'de Hamedan'dan ayrılarak Kirmanşah'a geldi. Nadir Han Kirmanşah'ta iken Edirne valisi Pulat Paşa, Memiş Paşa ve Mehmed Paşa'nın Zohab'a sekiz fersah uzaklıkta ki Diyale Nehri'nin kenarında oldukları haberini aldı. Nadir Han hızlı bir şekilde hareket ederek iki günde Osmanlı Kuvvetlerinin bulunduğu yere geldi ve Pulat Paşa'nın birliklerini yenilgiye uğrattı. Daha sonra Musul üzerine yürüyerek şehri kuşattı. Fakat Musul valisi Mehmed Paşa'nın savunması karşısında bir başarı elde

⁴⁴³ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 225.

⁴⁴⁴ Sertoğlu, s. 2480.

⁴⁴⁵ Ateş, s. 160.

⁴⁴⁶ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 225.

edemeyeceğini anlayınca kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Buradan ayrılarak 24 Eylül'de Kerkük yakınlarındaki Leylan'a geldi.⁴⁴⁷

Nadir Han Leylan'da ordusunu bir süre dinlendirdikten sonra Kerkük üzerine yürüdü. Fakat Kerkük'e varmadan Musul valisi Mehmed Paşa komutasında yardıma gelen Osmanlı askerleri tarafından geri püskürtüldü. Bu öncü kuvvetleri uzaktan idare eden Topal Osman Paşa askerlerinin mühim bir kısmını Kerkük tabyalarına yerleştirmişti. Nadir Han savunmayı aşamayacağını anlayınca Osmanlı askerlerini meydan savaşına zorlamak için çareler düşünmeye başladı. Kuzeydoğuda bulunan Memiş Paşa üzerine yürümeye karar veren Nadir Han böylece Topal Osman Paşa ve askerlerini buldukları tabyalardan çıkarmaya çalıştı. Nadir Han'ın Memiş Paşa'nın üzerine yürüdüğünü duyan Topal Osman Paşa emrindeki asıl kuvvetler ile Kerkük'ten ayrılarak Memiş Paşa'nın yardımına koştu. Nadir Han ile Topal Osman Paşa arasında iki saat süren çatışma sonucunda Topal Osman Paşa savaş alanında şehit düştü ve ordusu dağıldı.⁴⁴⁸ Nadir Han kazandığı bu zafer ile Hille, Necef, Kerbela ve Tebriz gibi yerleri ele geçirdi. Daha sonra seri hareketlerle yoluna devam ederek Süleymaniye, Kerkük, Musul gibi önemli şehirleri de ele geçirmeyi başardı.⁴⁴⁹ Elde ettiği bu başarılarından sonra Osmanlı Devleti'nin barış teklifinde bulunacağını uyan Nadir Han tam tersi bir gelişme ile karşılaştı. Sultan I. Mahmud Topal Osman Paşa'nın yerine Köprülüzade Abdullah Paşa'yı serasker olarak tayin etti. Ayrıca Hekimoğlu Ali Paşa komutasında büyük bir orduyu da İran üzerine göndermeye karar verdi.⁴⁵⁰ Sultan I. Mahmud, Abdullah Paşa'ya gönderdiği fermanla serasker Topal Osman Paşa'yı şehit eden ve birçok Osmanlı şehrini ele geçiren Nadir Han'ın üzerine yürümek için gerekli hazırlıkları yapmasını istedi. Sefer için gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra baharda Mahmud Paşa, İsa Paşa ve sınır valilerinin de katıldığı büyük bir ordunun başında Nadir Han üzerine yürüyerek bu fitneye son vermesini emretti.⁴⁵¹

Osmanlı Devleti'nin yaptığı hazırlıklardan haberdar olan Nadir Han 1734 Ocak'ta tekrar Bağdat önlerine geldi. Bağdat valisi Ahmed Paşa'ya elçi göndererek

⁴⁴⁷ BOA. C.AS., 1210/ 54223.

⁴⁴⁸ Ateş, s. 162, Hamid Hacıyan Por, Ali Kamuran Mukademi, s. 34.

⁴⁴⁹ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 226.

⁴⁵⁰ BOA. C.AS., 745/ 31304.

⁴⁵¹ BOA. C. HR., 24/ 1157; BOA. C. HR., 91/ 4502

Revan, Gence, Şirvan, Tiflis ve Kaht eyaletlerinin iade edilmesini istedi. Ahmed Paşa daha önceki muhasaranın eksiklerini hala tamamlayamamıştı. Bağdat'ta ise şehrin savunmasını uzun süre devam ettirecek kadar asker bulunmamaktaydı. Bundan dolayı Nadir Han ile uzlaşma yolu aramaya başladı.⁴⁵² Ahmed Paşa bir elçilik heyetini değerli hediyeler ile Nadir Han'a gönderdi ve elindeki Safevi esirlerini serbest bıraktı. Ahmed Paşa, Nadir Han'a teklifini İstanbul'a ilettiğini ve cevap gelene kadar kendisine yetmiş- seksen gün müsaade etmesini istedi. Ayrıca Kasr-ı Şirin Antlaşmasının maddelerine göre bir anlaşma yapmak için Sultan I. Mahmud'dan müsaade istediğini bildirdi. Durumdan çok memnun olan Nadir Han elindeki Osmanlı esirlerini serbest bıraktı. Nadir Han, barış görüşmeleri için Ahmed Paşa'ya bir elçilik heyeti gönderdi. Yapılan görüşmeler neticesinde 9 Aralık'ta Bağdat'ta bir anlaşma imzalandı.⁴⁵³

Yapılan antlaşmaya göre:

- a) Osmanlı Devleti son 10 yılda aldığı İran topraklarını boşaltacak; 1639 Osmanlı-Safevi antlaşmasıyla belirlenen sınırlara geri çekilecekti,
- b) Her iki taraf elindeki esirleri serbest bırakacaktı,
- c) İranlı hacılar kutsal yerleri serbestçe ziyaret edebilecekti.⁴⁵⁴

Antlaşma hükümleri gereği, Ahmed Paşa, Gence, Şirvan, Revan (Erivan), Tiflis valilerine mektup gönderip, bu şehirlerin tahliye edilmesini istedi. Taraflar ellerindeki esirleri serbest bıraktı.⁴⁵⁵

Nadir Han, protokolün imzalanmasından sonra 22 Aralık'ta Bağdat önlerinden ayrılarak Kerbela'ya gitti.⁴⁵⁶ Nadir Han, Kerkük Muharebesi sırasında esir ettiği ordu kadısı Erzincanlı Abdülkerim Efendi'yi Sultan I. Mahmud'a göndererek Ahmed Paşa ile yapılan anlaşmanın kabul edilmesini istedi ve sulh teklifinde bulundu. Nadir Han ayrıca sulhun devamı için Sultan I. Mahmud, Vezir-i Azam Hekimoğlu Ali Paşa ve Şeyhülislâm'a Farsça mektuplar gönderdi. Bu mektuplarda kendisinin de Osmanlı hanedanı gibi Türk olduğunu ve iki taraf

⁴⁵² Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 226.

⁴⁵³ Külbilge, s. 259, 260.

⁴⁵⁴ Tahirzade, s. 10.

⁴⁵⁵ Ateş, s. 162.

⁴⁵⁶ Külbilge, s. 260.

arasında akrabalık bulunduğunu belirtti. Nadir Han tarafından yapılan bu teklif sadrazam tarafından uygun bulundu. Ardından Nadir Han'ın mektuplarına Sadrazam ve Şeyhülislâm tarafından cevap yazıldı. Ancak Köprülüzâde Abdullah Paşa, Nadir Han'ın anlaşmada Aras Nehri'nin sağ sahilindeki bütün memleketlerin terk edilmesini istediğini bildiğinden bu teklifi kabul etmedi.⁴⁵⁷ Nadir Han'ın teklifi divanda değerlendirilerek kabul edilmedi. Durum İran seraskeri Abdullah Paşa ve hudut komutanlarına gönderilen fermanlar ile bildirildi. Ani bir kuşatmaya karşı hazırlıklı olmaları ve Bağdat'ın tahkim edilmesi emredildi.⁴⁵⁸ Nadir Han Kərbela dönüşü tekrar Bağdat tarafına yöneldiyse de, Şiraz'daki Muhammed Han Belüc isyanı hakkında yeni haberlerin ulaşması üzerine yönünü Şiraz'a çevirdi.⁴⁵⁹

3. Kafkaslar'da Savaş

3. 1. Kafkaslar'da Toprak Kaybı

Nadir Han, Şiraz ve çevresini ele geçirmiş olan Muhammed Han Belüc'ün isyanını bastırdıktan sonra 1734 yılının baharında İsfahan'a geri döndü. Barış görüşmeleri için İsfahan'a gelmiş olan Osmanlı elçisi Abdülkerim Efendi ile görüşen Nadir Han barışın ancak Aras Nehri'nin sağında kalan toprakların İran'a bırakılması ile mümkün olacağını söyledi. Osmanlı elçisi duruma karar vermeye yetkisi olmadığını ve isteklerini Sultan I. Mahmud'a iletteceğini belirterek İsfahan'dan ayrıldı.

Nadir Han, Osmanlı elçisini kabul ettiği sırada Rus elçisi Golitsin de sözde İran-Osmanlı gerginliğine son vermek amacıyla İsfahan'a gelmişti. Bundan sonra daima Nadir Han'ın yanında bulunacak olan Golitsin'in asıl amacı Osmanlı Devleti'ne karşı İran ile ittifak kurmaktı. Nadir Han, Golitsin'in ittifak teklifini daha önce yapılan antlaşmaya rağmen Bakü ve Derbend'in Ruslar tarafından iade edilmemesinden dolayı ret etti. Nadir Han, Rus elçisi ile görüşmelere devam ederken Osmanlı Devleti tarafından isteklerinin ret edildiği haberini aldı. Toprak talebi Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmeyen Nadir Han 1734 yılında başkent

⁴⁵⁷ Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı- İran İlişkileri (1731-1747)", s. 190.

⁴⁵⁸ Sertoğlu, s. 2481; Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 226.

⁴⁵⁹ Külbilge, s. 260.

İsfahan'dan ayrılarak Gülpayegan yolu ile Hamedan'a geldi. İlk önce Bağdat üzerine yürümeyi planladıysa da bundan vazgeçerek Meraga'ya geçti. Nadir Han'ın Bağdat'a saldırmamasının en önemli nedeni şehrin Osmanlı Devleti tarafından çok iyi tahkim edilmesiydi. Osmanlı Devleti, Nadir Han'ın Bağdat'ta saldıracağını düşünerek kuzeydeki kuvvetlerin bir kısmını da şehrin savunması için güneye indirmişti. Nadir Han bu durumdan faydalanmak için kuzeye yöneldi. 1734 yılının Ağustos ayında Erbil'e girerek şehri ele geçirdi. Serasker Abdullah Paşa vakit kazanmak için Nadir Han'a mektup göndererek Gence, Şirvan, Revan ve Tiflis gibi Kafkas eyaletlerini iki ay içerisinde iade edeceğini bildirdi. Abdullah Paşa'nın kendisini oyalamak istediğini anlayan Nadir Han, Şirvan üzerine yürüdü.⁴⁶⁰ Şirvan'da Osmanlı Devleti'ne tabi olan Sorhay Han hüküm sürmekteydi. Osmanlı Devleti ile Sorhay Han'ın ittifakı sürdüğü sürece bölgede Safevi hâkimiyetini kurmak çok zordu. Çünkü Osmanlı Devleti, Sorhay Han'a her türlü lojistik desteği sağlarken Sorhay Han bölgenin Sünni halkını Safevi Devleti'ne karşı organize ediyordu. Sorhay Han'ın ortadan kaldırılması ile Osmanlı Devleti Şirvan'da ki en önemli müttefikini kaybetmiş olacaktı. Aynı zamanda Sorhay Han ile mücadele etmek Osmanlı kuvvetlerinin savunduğu kaleleri aylarca kuşatma altında tutmaktan daha kolay görünüyordu.⁴⁶¹

Nadir Han Şirvan'a doğru hareket ederek Ağustos 1734 yılında Aras Nehri'nin kollarından biri olan Kür Çayı'nın kenarına ordugâhını kurdu. Daha sonra Esterabat valisi olan Musa Han'ı Şirvan hâkimi Sorhay Han'a göndererek şehrin teslim edilmesini istedi. Sorhay Han, Nadir Han'ın teklifini ret etmekle kalmadı göndermiş olduğu elçiyi de öldürttü.⁴⁶² İsteği kabul edilmeyen ve elçisi öldürülen Nadir Han, Şemahi'ye saldırdı. Nadir Han, Şemahi'ye de bulunan kızılbaşların da yardımı ile şehri kısa sürede ele geçirdi. Sorhay Han Şemahi şehrini Nadir Han'dan geri almak için harekete geçti. Osmanlı Devleti de Gence taraflarında bulunan Tatar kuvvetlerini Sorhay Han'a yardımcı olması için görevlendirdi. 27 Eylül 1734 yılında iki ordu arasında yaşanan savaşlarda başarı gösteren Sorhay Han, İran kuvvetlerini bozguna uğratarak karargâhlarına kadar takip etti. Merkezden uzaklaşan Sorahay Han lojistik ve askeri gücünün yetersizliğinden dolayı geri çekilmek zorunda kaldı. Sorhay Han hazırlıklarını tamamladıktan sonra Nadir Han'ın karargâhına ikinci kez

⁴⁶⁰ Ateş, s. 168.

⁴⁶¹ Külbilge, s. 262.

⁴⁶² Ateş, s. 169.

saldırdı. Fakat Nadir Han'a yenilerek Kumuk topraklarına kaçmak zorunda kaldı.⁴⁶³ Sorhay Han kendisini takip eden Nadir Han ile Gazikumuk yakınlarında tekrar savaşa tutuştu. Yaşanan savaşta her iki tarafta ağır kayıp verdi. Savaş sonunda Nadir Han karşısında bir kez daha yenilen Sorhay Han, Avar Dağlarına çekildi. Nadir Han Gazikumuk'a girerek şehri yağmaladı ve Sorhay Han'ın mallarına el koydu. Bir süre burada kalan Nadir Han arazi şartlarının elverişsiz olması ve kış mevsiminin de yaklaşması ile geri çekilmek zorunda kaldı.⁴⁶⁴

3. 2. Gence Kuşatması ve Ali Paşa'nın Başarısı

Nadir Han, Sorhay Han karşısında kazandığı zafer ile Şirvan ve Şemahi'yi ele geçirerek Dağıstan topraklarına hâkim oldu. Daha sonra Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Gence'yi ele geçirmek için harekete geçti. Bir kısım askerini Aras Nehri'nin kollarından biri olan Kürçay'ı üzerinden geçirdi. Kendisi de on bin süvari ile Karasakal geçidini geçerek Gence üzerine sefere çıktığını Gence valisi Genç Ali Paşa'ya bildirdi.⁴⁶⁵

Nadir Han, Gence valisi Ali Paşa'ya gönderdiği mektupta; *Afgan ayaklanması ile zor duruma düşmüş olan Safevi Devleti'nin üç yüz yıldır elinde bulundurduğu Azerbaycan topraklarının daha önce iki devlet arasında yapılmış olan antlaşmalara aykırı olarak işgal edildiğini ve bu yerleri Osmanlı Devleti'nin kendi rızası ile boşaltmasını istedi. Aksi takdirde buraları zorla alacağını bildirdi.* Nadir Han, Ali Paşa'dan aldığı olumsuz cevap üzerine hazırlıklarını tamamlamak için Gence yaylasında bir süre askerlerini dinlendirdi.⁴⁶⁶ Bu sırada Gence valisi Ali Paşa da; Erzurum ve Revan valilerinden acil yardıma gelmelerini istedi. Şark seraskeri Abdullah Paşa'yı da durumdan haberdar etti.⁴⁶⁷ Nadir Han hazırlıklarını tamamladıktan sonra sefere çıkarak Gence'yi muhasara etti. Gence valisi Genç Ali Paşa, emrindeki kuvvetlerle kaleye kapanarak şehri savundu. Nadir Han üç ay süren kuşatmaya rağmen şehri bir türlü ele geçirmeyi başaramadı. Yeni çareler arayan Nadir Han, Gence Kalesine gelen yardımları engellemek için ordusunun bir kısmını

⁴⁶³ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 228.

⁴⁶⁴ Ateş, s. 169.

⁴⁶⁵ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 228.

⁴⁶⁶ Külbilge, s. 264-265.

⁴⁶⁷ Sertoğlu, s. 2481; Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 228.

Safi Han Bagayeri kumandasında Gürcistan'ın merkezi Tiflis üzerine gönderdi. Ordusunu diğer bir kısmını da Dağıstan dağlarında yaşayan ve kendisine boyun eğmeyen Caru Tala Lezgileri üzerine gönderdi. Kendisi de Gence kuşatmasını sürdürmeye devam etti.⁴⁶⁸

Osmanlı Devleti ise Gence kuşatmasını kaldırmak için çareler aramaya başladı. Kırım Hanı'na gönderilen ferman ile kuşatma altında bulunan Gence'ye yardıma gidilmesi emredildi. Ancak Rus İmparatoriçesi, Dağıstan Bölgesine yardım için yola çıkan Kırım Hanı'na Rusya topraklarından geçiş izni vermedi. Böylece Rusya tarafından engellenen Kırım Hanı, Dağıstan Bölgesine yardıma gidemedi. Bu durum Osmanlı-Rus ilişkilerinin bozulmasına bir süre sonra savaşların tekrar başlamasına neden oldu.⁴⁶⁹

Gence Kalesi'ne yaptığı saldırılardan bir netice alamayan Nadir Han, Şark seraskeri Abdullah Paşa'nın Kars'ta olduğunu duydu. Nadir Han, Abdullah Paşa'nın Gence Kalesine verdiği yardımlar engellenmediği sürece kuşatmanın başarıya ulaşmasının imkânsız olduğunu anladı. Bundan dolayı kale kuşatmasını gevşeten Nadir Han bir kısım askerini burada bırakarak Kars üzerine yürümeye karar verdi. Abdullah Paşa, Gence'yi ele geçirmeyi başaramayan Nadir Han'ın Kars üzerine yürüyeceğini biliyordu. Bunundan dolayı Kars Kalesinde gerekli tedbirleri almıştı.⁴⁷⁰ Nadir Han, Gence önlerinde ayrıldıktan sonra emrindeki birlikler ile Kars önlerine geldi. Abdullah Paşa ile giriştiği mücadeleden de bir başarı elde edemeyince Kars suyunun öte tarafına çekilmek zorunda kaldı.⁴⁷¹ Kale kuşatması başarısızlıkla sonuçlanan Nadir Han, serasker Abdullah Paşa'yı kaleden çıkarmak amacıyla yeni bir manevraya girişti. Nadir Han Arpaçayı'nı geçerek Ali Paşa'nın savunduğu Revan üzerine yürüdü. Gökçe Yaylası'na gelen Nadir Han burada bir süre oyalanarak Abdullah Paşa'nın ne yapacağını anlamaya çalıştı. Daha sonra yoluna devam ederek Revan yakınlarında ordugâhını kurdu.⁴⁷²

⁴⁶⁸ Ateş, s. 171.

⁴⁶⁹ Ateş, s. 171.

⁴⁷⁰ Külbilge, s. 269.

⁴⁷¹ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 229.

⁴⁷² Ateş, s. 173.

Sultan I. Mahmud, Abdullah Paşa ve askerlerini Nadir Han'a karşı cihada teşvik etmek için seraskeri ve askerlerini öven bir hatt-ı hümayun gönderdi.⁴⁷³ Buna karşılık Abdullah Paşa bir başarı elde edemedi Kars Kalesi önlerinden ayrılan Nadir Han'ı takip etmek istemiyordu. Fakat Sultan I. Mahmud gönderdiği emir ile Abdullah Paşa'nın mutlak surette Nadir Han'ı takip etmesini istedi aksi takdirde cezalandırılacağını bildirdi. Aldığı emir neticesinde Kars Kalesinden ayrılan Abdullah Paşa, Nadir Han'ı takip etmeye başladı.⁴⁷⁴

3. 3. Arpaçay'ı (Bagaverd) Savaşı

Abdullah Paşa yanına aldığı seksen bin kişilik bir ordu ile yola koyuldu. Nadir Han ile savaşmak istemeyen serasker isteksiz olarak çıktığı sefer de askerlerinin disiplinini sağlayamadı.⁴⁷⁵ Abdullah Paşa düşman yakın olmasına rağmen gerekli savaş düzenini almayı ihmal etti. Bununla birlikte düşmanın durumundan haberdar olmak için istihbarat girişiminde de bulunmadı.⁴⁷⁶

Revan'ı kuşatmaya hazırlanan Nadir Han, Abdullah Paşa'nın seksen bin kişilik bir ordu ile düzensiz bir şekilde üzerine geldiğini duydu. Nadir Han, Abdullah Paşa ile karşılaşmak için yetmiş bin kişilik bir ordu ile Revan yakınlarındaki Arpaçay (Bagaverd) denilen dar bir boğaz üzerinde savaş düzeni aldı.⁴⁷⁷ Abdullah Paşa'nın ordusunun daha kalabalık olduğunu gören Nadir Han ordusunu Karatepe denilen yüksek bir mevkiye çekti. Savaş 19 Haziran seher vakti Osmanlı ordusunun saldırısı ile başladı. Nadir Han, buna üç koldan saldırarak cevap verdi. İran askerlerinin bir kısmı Abdullah Paşa'nın olduğu tepeye saldırırken diğer bir kısmı da Osmanlı ordusunun sol kanadına saldırdı. Nadir Han ise emrindeki askerler ile Osmanlı

⁴⁷³ Gönderilen hatt-ı hümayun da serasker ve askelerine şu şekilde övülmekteydi. *"Senki serasker hamiyet perverim Abdullah Paşa ve sizki müşarilileyhin ma'iyetine memur Askerim siz cümleniz berğudar olasız zatınızda merkuz olan ğayreti diniye Muktezasınca kışa ve yağmura bakmayıb Revan taraflarına teziyye ğayret edip vardığınız haberine işittim cümleniz mezhur duayı hayr-ı padişaha nam olmuşuzdur göreyim sizi ğayre kuşağı kuşanıb kur'unıl azimulşandan buyrulan 'Harrizil mu'minin 'alel kital' ayeti kerimesi ve Peygamberimiz Hazretlerinin buyurduğu 'El cennetil tahtel zelallel zıvaf' hadisi şerifi muciblerince askerim eshabı kiramın Ve ehlisünnetin düşmanı olan revafizlerin üzerlerine tesellid ile mel'un mezburları Kahru tarumar edib dini ağvarında devleti aliyem yolunda ğayret ederek Rıza-i ilaha ve peyğamberimizin rızasına muvafak ğaza ve cihada bazel kudret eylesiz Duayı hayrım sizinle böyledir."* BOA. HAT. 1448/3.

⁴⁷⁴ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 229.

⁴⁷⁵ Ateş, s. 173- 174.

⁴⁷⁶ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 229.

⁴⁷⁷ Ateş, s. 174.

ordusunun merkezine saldırdı. Abdullah Paşa'nın tepeye yerleştirmiş olduğu topçular dağılarak yerlerinden ayrıldılar. Bunu ordunun merkezinde yaşanan yenilgi takip etti. Böylece Osmanlı ordusu tamamen dağıldı. Nadir Han'ın süvarileri Osmanlı süvarilerini Arpaçay'ı kenarına kadar kovaladı. Abdullah Paşa'yı yakalayan İran askerleri paşanın başını keserek Nadir Han'a getirdi.⁴⁷⁸ Arpaçay savaşında Serdar-ı Ekrem'in şehit olduğunu ve Osmanlı ordusunun yenildiğini öğrenen Gence valisi Ali Paşa yaklaşık sekiz aydır savunduğu Gence Kalesi'ni Nadir Han'a teslim ederek Kars'a çekildi. Bunu Tiflis Muhafızı İshak Paşa'nın Tiflis'i boşaltması takip etti. Revan valisi Vezir Ali Paşa, Revan'ı teslim etme konusunda direndiyse de daha sonra yapılan antlaşma şartlarına uyarak Revan'ı Nadir Han'a teslim etti.⁴⁷⁹ Böylece Nadir Han daha önce kuşattığı fakat bir türlü ele geçiremediği Gence, Tiflis ve Revan'ı ele geçirmiş oldu. Nadir Han daha sonra Gence Muhafızı Genç Ali Paşa vasıtasıyla sulh istediğini Sultan I. Mahmud'a bildirdi. Arkasından hazinedarı Mirza Mehmed'i barış görüşmeleri için Arpaçay Savaşı'nda şehit olan Abdullah Paşa'nın yerine atanan serasker Ahmed Paşa'ya gönderdi.⁴⁸⁰

4. Karşılıklı Elçilik Heyetlerinin Gönderilmesi

Nadir Han, Kerkük ve Arpaçay Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti'nden almak istediği yerleri ele geçirdi. Bundan sonra Osmanlı Devleti ile barış antlaşması yapmak isteyen Nadir Han, Gence valisi Ali Paşa'yı aracı yaparak barış teklifinde bulundu. Böylece Damat İbrahim Paşa'nın hiç yoktan çıkardığı savaş on üç yıl sürdükten sonra sona erdi.⁴⁸¹

Barış teklifinin İstanbul'a bildirilmesinden sonra Sultan I. Mahmud, Erzurum'da bulunan Kars valisi Genç Ali Paşa ve Kırım Hanı Kaplan Giray'ı barış görüşmelerini yürütmekle görevlendirdi. Hüseyin Ağa ve Mirza Mehmed ile birlikte Tiflis'e giden Genç Ali Paşa, bu sırada Çar ve Dağ Lezgilerine karşı sefere çıkmış olan Nadir Han ile görüşemedi. Osmanlı elçileri Gence'de bir süre Nadir Han'ın dönmesini beklemek zorunda kaldılar.⁴⁸² Nadir Han seferden döndükten sonra

⁴⁷⁸ Külbilge, s. 270.

⁴⁷⁹ Ateş, s. 176.

⁴⁸⁰ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 229.

⁴⁸¹ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 230-231.

⁴⁸² Hammer, XIV, s. 202.

Mogan Ovasında saltanat değişikliği münasebeti ile düzenlenen kutlamalara katıldı. Nadir Han şenliklerin başladığı gün devlet ileri gelenleri ile görüşerek artık seferlerden yorulduğunu ve inzivaya çekilmeyi düşündüğünü söyledi. Bunun üzerine ordu ve devletin ileri gelenleri aralarında ittifak ile Nadir Han'ın 'Şah' olmasını istediler. Nadir Han bir ay süren sözde ısrarlar sonunda 'Şahlığı' bir şartla kabul edeceğini bildirdi. Nadir Han: *"İmparatorlukta mezhep birliğine bundan böyle uyulacak, devletin resmî mezhebi Sünnilik olacak ve gelecekte, Hanefî, Maliki, Şafî ve Hanbelî mezhepleri arasına Caferî mezhebi katılacak"* şeklinde isteğini dile getirdi. Nadir Han şartları devlet ileri gelenleri tarafından kabul edilince İran'ın yeni Şahı olmayı kabul etti.⁴⁸³

Gence'de bulunan Osmanlı elçileri Nadir Şah'ın Mogan'da olduğunu duyunca Mogan'a doğru yola çıktılar. Osmanlı elçisi Genç Ali Paşa ile görüşen Şah'ın elçisi Abdalbaki Han, Ali Paşa'ya: *"Siz ne hususta memursunuz ve ne maslahat için gelmişsiniz?"* diye sorması üzerine Genç Ali Paşa: *"IV. Murad zamanında tespit olunan iki devlet arasındaki hudud-ı kadime üzere sulha memurum."* cevabını verdi. Bunun üzerine İran elçisi Abdalbaki Han: *"Benimde dileğim budur ancak birkaç madde talep ederim."* diye yanıt verdi.⁴⁸⁴ Daha sonra Nadir Şah ile görüşen Genç Ali Paşa, Sultan I. Mahmud'dan getirdiği name-i sultaniyi Şah'a sundu. Sultan I. Mahmud, Şah'a gönderdiği namede; *"Şah İsmail'in Osmanlı ülkesine taarruzu ve İslam Dininin esaslarına aykırı bazı fikirleri yayması Müslümanlar arasında, özellikle de Osmanlı-İran arasında nifaklar ve derin ayrılıklara sebep olduğunu belitti. Fakat son zamanlarda Şah'ın çabaları neticesinde bu fitne ortadan kaldırılarak Sünniliğe avdet edilmesi ile iki devlet arasında ki nifakın ortadan kaktığı ve antlaşma için bir zemin oluştuğunu söyledi. I. Mahmud yapılan görüşmeler sonunda bir antlaşmaya varılması dileklerini ilettili."* Osmanlı Devleti tarafından antlaşma görüşmelerini idare etmek için gönderilen elçilik heyeti antlaşma maddelerini görüşmek için Kirmanşah hâkimi Abdalbaki Han, Mirza Abdulkasım ve ulemadan Horosan Müdderisi Ali Ekber ile görüştü.⁴⁸⁵

⁴⁸³ Hammer, XIV, s. 202-203.

⁴⁸⁴ Ateş, s. 189.

⁴⁸⁵ BOA. TS.MA.d., 7133.

Görüşmeler neticesinde şahın elçisi Abdalbaki Han hudutların belirlenmesine ilave olarak:

- 1- İranlı hacılar için emirü'l-hac tayin edilmesine izin verilmesi
- 2- Caferiliğin beşinci hak mezhep olarak kabul edilmesi
- 3- Kâbe'de Caferi mezhebi mensupları için bir rükün ayrılması
- 4- Karşılıklı şehbender (elçilik) tayin edilmesi
- 5- İki ülkenin esirlerin alınıp satılmasına izin verilmemesi⁴⁸⁶ gibi taleplerini iletti.

Osmanlı elçisi Genç Ali Paşa, Şah'ın elçilerinin bu isteklerine karşılık: *“Ben ancak hudutlar ile ilgili konularda karar vermeye memurum bu konularda karar veremem.”* dedi. Bunun üzerine Nadir Şah bu maddeleri görüşmek ve aynı zamanda kendisinin İran Şah'ı olduğunu bildirmek üzere Abdalbaki Han, Mirza Ebul Kasım ve Horasan müderrislerinden ve kendi imamı Ali Ekber Molla'yı İstanbul'a göndermeye karar verdi.⁴⁸⁷

Genç Ali Paşa İstanbul'a yolladığı mektup ile Nadir Şah'ın sınırlar ile ilgili maddeler haricinde kabul edilmesini istediği maddeleri İstanbul'a bildirildi. Sultan I. Mahmud, İran ile Rusya arasında imzalanan antlaşmanın feshi şartı ile bu beş maddeden özellikle ilk ikisinin antlaşmaya eklenebileceğini bildirdi.⁴⁸⁸ Ardından görüşmelerin yapılması için Genç Ali Paşa'ya İran elçilik heyeti ile İstanbul'a gelmesini emretti. Osmanlı Devleti ile İran arasında başlayan barış görüşmelerinin asıl sebebi iki ülkenin yıllardır sürdürdükleri savaşa son verme isteği değildi. Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkiler bozulmuş iki devlet arasında bir savaşın başlaması an meselesi idi. Sultan I. Mahmud, Rusya ile girişeceği bir savaşta iki cephede aynı anda savaşmak zorunda kalmamak için İran savaşlarına son vererek bu cepheyi kapatmak istiyordu. Nadir Şah ise uzun yıllardır devam ettirdiği Osmanlı savaşlarında, uzun kale kuşatmaları sonucu hemen hemen hiçbir ekonomik getiri elde edememişti. Bu yüzden Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşlara son vererek daha çok

⁴⁸⁶ BOA. HAT., 1/ 2.

⁴⁸⁷ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 231; Tahirzade, s. 19.

⁴⁸⁸ Kurtaran, “Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı- İran İlişkileri (1731-1747)”, s. 192.

kazanç elde edeceği Babür İmparatorluğu üzerine yürümek istiyordu.⁴⁸⁹ 1736 yılında Genç Ali Paşa ile beraber Mogan'dan yola çıkan Nadir Şah'ın elçilik heyeti Erzurum'a geldi. Burada birkaç gün dinlenen elçilik heyeti serasker Ahmed Paşa ile görüştü. Ahmed Paşa barış yapmaya yetkili olmadığını söyledikten sonra durumu İstanbul'a bildirdi. İstanbul'dan gönderilen haber ile Ahmed Paşa'dan elçilik heyetini Kapıcıbaşı Mustafa Ağa mihmandarlığında İstanbul'a göndermesi emredildi.⁴⁹⁰ 1736 yılının Temmuz ayında İstanbul'a ulaşan Nadir Şah'ın elçilik heyeti büyük bir kutlama ile karşılandı. Elçilik heyeti Nadir'in Şah olarak seçildiğini Osmanlı Devleti'nin ileri gelenlerine bildirdikten sonra barış görüşmeleri başladı.⁴⁹¹ Nadir Şah'ın elçisi Abdülbaki Han, Şah'tan getirdiği mektubu Sultan I. Mahmud'a sundu. Bu mektupta Nadir Şah, Şah İsmail zamanından beri İran'da devam eden fitneyi Mogan'da Şah olarak seçilmesi ile kaldırdığını belirtmişti. İran'da Rafizîliğin kaldırıldığını ve İran halkının Ehl-i Sünnet yoluna girmeyi kabul ettiğini dile getiren Nadir Şah, İslam dünyasına yaptığı bu hizmet karşılığında Sultan I. Mahmud'tan talep ettiği şartların kabul etmesini istedi.⁴⁹²

Osmanlı Devlet adamları ile İran elçilik heyeti arasında Kadırga Limanında ki Osman Paşa Sarayı'nda yapılan sekiz müzakere de Nadir Şah'ın barış teklifinde ileri sürdüğü maddeler enine boyuna tartışıldı. 1736 yılının Eylül ayında yapılan son toplantıdan sonra şu maddeler üzerinde anlaşmaya varıldı:

a) İran'dan gidecek emirül-haccın Şam yoluyla gitmeyip, Necef ve Lahsa yoluyla gitmesine karar verildi. Şayet Şam yoluyla gidecek olursa emirül-hac tabiri kullanılmayıp, başka bir isim ile gitmesi kararlaştırıldı.

b) Caferi mezhebinin beşinci mezhep olarak kabul edilmesinin sakıncaları dile getirilerek, “*ol dahi kendi mezhepleridir, bize zararı yok*” denilerek açık kapı bırakıldı. Fakat “*rükün*” tahsisi kabul edilmedi. Bu hususu İran âlimleriyle görüşmek üzere iki Osmanlı âliminin İran'a gönderilmesine karar verildi.

c) Üç senede bir değişmek üzere iki devletin payitahtlarına “*mir âlem*” rütbesiyle birer elçi tayin olunması kararlaştırıldı.

⁴⁸⁹ Külbilge, s. 285.

⁴⁹⁰ Ateş, s. 191.

⁴⁹¹ Tahirzade, s. 20.

⁴⁹² Külbilge, s. 286.

d) İran esirleri serbest bırakılmasına, bundan böyle İran esirleri alınıp satılmamasına, vatanlarına dönmek isteyenler için sınır muhafızlarına hükümler gönderilerek dönüşlerine engel olunmamasına karar verildi.⁴⁹³

Şartların belirlenmesinden sonra iş imza safhasına gelince İran elçileri özellikle birinci ve ikinci maddelerin Osmanlı uleması tarafından da kabul edilmesi ve imzalanması gerektiğini ileri sürdüler. Bunun üzerine Osmanlı heyeti bunun ancak Osmanlı ulemasının İran'ı ziyaretinden sonra görüşebileceğini belirttiler. Buna karşılık İran elçilik heyeti gelecek elçinin vezir derecesinde olması şartı ile bunu kabul edeceklerini söylediler. Böylece İran'a gidecek elçilik heyetinin vezir rütbesinde olması kararlaştırıldı.⁴⁹⁴ Caferî mezhebi ve hac emirliği meselelerini görüşmek üzere İran'a gönderilecek ilim heyetine ulemadan Sabık Fetva Emmini Abdullah Efendi, daha sonra Şeyhülislam olan Abdullah Vessaf Efendi Anadolu payesiyle ve fetva emini olan Emin Efendi de Edirne Payesi ile memur edildiler. İran'a gidecek büyükelçiliğe büyük Mirahor Kara Mehmed Paşa oğlu Mustafa Bey vezirlikle tayin edildi.⁴⁹⁵ Ayrıca Trabzon valisi Mehmed Paşa, Rumeli payesiyle hem Nadir'in Şahlığını onay ve tebrik hem de İran'la yapılacak barış için sadır olan nâme-i hümayunu götürmesi için İran'a gönderilmesine karar verildi.⁴⁹⁶ Osmanlı murahhasları, Padişah huzuruna kabul edildikten ve kendilerine verilen ziyafetten sonra "Ahitname" ile birlikte Padişah, Sadrazam ve Şeyhülislam'ın mektuplarını teslim alarak, Nadir Şah'a gönderilen Arap atları ve değerli hediyelerle birlikte İran'a hareket ettiler.⁴⁹⁷ İstanbul'dan İran elçilik heyeti ile birlikte yola çıkan Osmanlı elçilik heyeti 5 Haziran 1737 yılında Bağdat'tan İran sınırına giriş yaptı. Elçilik heyeti Safevi Devleti'nin başkenti İsfahan'a geldiğinde Nadir Şah'ın Kandahar'da olduğunu öğrendi. Nadir Şah'tan gelen haber üzerine Osmanlı elçilik heyeti Abdülbaki Han ile beraber Kandahar'a doğru yola koyuldu.⁴⁹⁸ Osmanlı elçileri Kandahar'a ulaştıklarında Nadir Şah ile görüşme fırsatı buldular. Osmanlı elçileri

⁴⁹³ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 233.

⁴⁹⁴ Koca Ragıp Mehmed Paşa, **Tahkik ve Tevfik**, (Haz. Ahmed Zeki İzgüer), İstanbul 2003, s. 119-123.

⁴⁹⁵ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 234.

⁴⁹⁶ Ateş, s. 192.

⁴⁹⁷ Saim Arı, **Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nâdir Şah I. Mahmud Dönemi Ehl-i Sünnet Şii Diyalogu**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Urfa 2001, s. 66.

⁴⁹⁸ Külbilge, s. 294.

Sultan I. Mahmud tarafından gönderilen name-i hümayun ile birlikte mükemmel atlar, saatler, kitaplar ve diğer kıymetli hediyeleri Şah'a sundular. Name-i Hümayun'un içeriği Şah'ı pek memnun etmese de Osmanlı elçileri Şah tarafından iyi karşılandılar.⁴⁹⁹

Sultan I. Mahmud, Nadir Şah'a gönderdiği mektupta Şah'ın ileri sürdüğü şartların ilk üçünü kabul edilebileceğini bildirdi. Fakat Caferiliğin Sünni dört mezhebe ilave edilerek beşinci mezhep olarak kabul edilmesi ve Kâbe'de bu mezhebe bir rükün ayrılmasının hem şer'i hem de siyasi açıdan kabul edilemeyeceğini belirtti.⁵⁰⁰ Çıkacağı Hindistan seferinden dolayı Osmanlı Devleti ile savaşa girmek istemeyen Nadir Şah, Osmanlı elçilik heyeti ile görüşükten sonra Caferilik mezhebinin beşinci mezhep olarak kabulü ve Kâbe'de bir rükün verilmesi müzakerelerin en önemli maddeleri olduğunu belirtti.⁵⁰¹ Müzakerelerin en önemli iki maddesi çözüme kavuşturulmamasına rağmen iki devlet bir süre daha birbiriyle savaşmaya cesaret edemedi.

Nadir Şah dört yıl süren Hindistan seferinin sonunda Babür Devleti'ne karşı büyük bir zafer kazandı. Hindistan seferinden dönen Nadir Şah hem kazandığı zaferi bildirmek hem de daha önce çözüme kavuşturulmayan konuların görüşülmesi için Osmanlı Devleti'ne bir elçilik heyeti göndermeye karar verdi.⁵⁰² Bu maddelerin tekrar görüşülmesi için Luristan Beylerbeyi Ali Merdan Han, Herat Müftüsü Molla Muhammed Muhsin ve Kuruyan hâkimi Oğuz Ali Han'ı, Osmanlı elçilik heyeti ile İstanbul'a göndermeye karar verdi.⁵⁰³ İran'da bulunan Osmanlı elçilik heyeti ile Nadir Şah'ın elçisi Ali Merdan Han 21 Mayıs 1738 yılında Nadirabad'dan yola çıktı.⁵⁰⁴ Elçilik heyeti Sivas'a vardığında Nadir Şah'ın elçisi Ali Merdan Han burada vefat etti.⁵⁰⁵ Ali Merdan Han'ın Sivas'ta ölmesi üzerine Nadir Şah aynı konuları görüşmek için Hacı Han adında diğer bir elçisini göndermeye karar verdi.⁵⁰⁶

⁴⁹⁹ Ateş, s. 195.

⁵⁰⁰ Tahirzade, **Nadir Şah Avşar**, 3. Baskı, Bakü 2005, Çırağ Naşriyat, s. 19.

⁵⁰¹ Ateş, s. 196.

⁵⁰² Tahirzade, s. 30; Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 300-301.

⁵⁰³ Ateş, s. 196.

⁵⁰⁴ Külbilge, s. 296.

⁵⁰⁵ Külbilge, s. 296.

⁵⁰⁶ Tahirzade, s. 30; Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 300-301.

Nadir Şah dört yıldır sürdürdüğü Afganistan, Hindistan ve Türkistan seferlerinde kazandığı zaferlerin göstergesi olarak Hacı Han'ı İstanbul'a çok şaşalı bir elçilik heyeti ile gönderdi.⁵⁰⁷ Beraberinde çok değerli eşyalar ve hediyeler ile yola çıkan Nadir Şah'ın elçilik heyeti dokuz ay süren bir yolculuktan sonra İstanbul'a vardı. Hacı Han İstanbul'a varduktan sonra Nadir Şah'tan getirdiği mektupları sadrazama teslim etti. Nadir Şah, Sultan I. Mahmud'a gönderdiği mektupta Hindistan Sultanı'nı nasıl yendiğini anlatarak tehdit içeren cümleler kullandı. Sadrazama gönderdiği mektupta da buna benzer tehdit içeren cümleler bulunuyordu.⁵⁰⁸ Bu mektuplarda Nadir Şah, özellikle Caferi Mezhebinin kabul edilmemesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Nadir Şah gönderdiği mektuplarda; Osmanlı ulemasının Caferi Mezhebini kabul etmemelerinin sebeplerini şöyle sıralıyordu. *“Osmanlı uleması dört mezhebin biriyle usulde ittihatları olduğunu farklılıkların ise sadece uygulamada olduğunu belirtmişti. Şöyle ki bu dört mezhepte birbirine ihtilaf etmeyip imamları da insanları kendisini takip etmeye zorlamamışlardır. İnsanlar ise takip etmek istediği imamı kendi iradesi ile seçebilmektedir. Buna karşılık ben ise İran'da Şah İsmail ile başlamış olan fitneyi ve ehl-i sünnete aykırı inancı İran'dan kaldırdım. Toplanan mecliste Hazreti Peygamber Sallahu Aleyhivesellem'den olan İmam Caferi Sadık'ın yolunu benimsedim. İran'da hangi dört mezhepten biri teklif edildi de halk arasında böyle kabul gördü. Çünkü bu mezhep halk tarafından benimsendi ve hemen kabul gördü. Neden manada ehl-i sünnet inancını benimseyen bu mezhebi beşinci mezhep olarak kabul etmezsiniz. İnsanlar arasında kabul gören bu mezhebin dostluk gereği kabul edilmesi lazımdır. Kabul edilmesine mani bir hal ve durum sözün kesilmesine sebeptir. Dostluk için bu isteğimin kabulü lazımdır.”*⁵⁰⁹

Nadir Şah'ın Caferi Mezhebi meselesinden vaaz geçmemesi Sultan I. Mahmud'u zor durumda bırakıyordu. Sultan I. Mahmud'un Caferi mezhebini İslam Halifesi ve Sünni bir Padişah olarak kabul etmesi ulemanın tepkisini çekmekle beraber ülkede bir ihtilalin çıkmasına sebep olabilirdi.⁵¹⁰ Bundan dolayı Şah'ın Caferi Mezhebi ile ilgili isteklerine kesin bir cevap vermeyerek konunun vükela ve ulemaya bırakıldığını ve Şeriat'ın hükümlerine göre çözülmesi gerektiğini belirterek

⁵⁰⁷ Ateş, s. 197.

⁵⁰⁸ Külbilge, s. 298-299.

⁵⁰⁹ BOA. HAT., 3/ 92-D.

⁵¹⁰ Sertoğlu, a.g.e., s. 2522.

toplantıya son verdi.⁵¹¹ Osmanlı Devlet adamları ile Nadir Şah'ın elçilik heyeti arasında başlayan görüşmelerde Şah'ın gönderdiği mektuplarda barış mı yoksa savaş mı istediği kesin olarak anlaşılmadı. Ayrıca Şah'ın elçilik heyeti de barış müzakereleri için gerekli yetkiler ile donatılmamış olduğundan dolayı görüşmeler tam bir karara bağlanamadı. Yapılan görüşmelerde İran elçisinin taleplerine karşı çıkılmadı, kaçamak cevaplar verilerek konu geçiştirilmeye çalışıldı.⁵¹²

Bâb-ı Âli tarafından Hacı Han'a verilen mektuplarda, Nadir Şah'ın gönderdiği mektuplarda izlediği taktiğe benzer bir taktik izlendi. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin, Rusya ve Avusturya ile yaptığı savaşlar ve kazandığı zaferler anlatıldı. Nadir Şah bu süre zarfında Hindistan'ı fethetmiş olabilirdi ama Osmanlı Devleti boş durmamış, iki tane Hristiyan devleti dize getirmeyi başarmıştı. Hatta bunlardan birisi de Nadir Şah'ın müttefiki Rusya idi. Ardından beş talebin üçünün kabul edilebileceği bildirildi. Diğer iki maddenin neden kabul edilmediği şu şekilde açıklandı: “*Caferilik Mezhebinin kütüb-i fikhîyemizde sahih ve sabit olmadığı cihetle tasdik-i mümkün olmadığı ve haremi şerifte Mezheb-i Caferi ashabına mahsus Beşinci Cemaat akdine şer'i cevaz olmadığından dolayı...*” bu iki isteği kabul edilmeyeceği bildirildi. Bunun sebeplerinin ise taha önce Şeyhülislam Seyyid Mustafa Efendi tarafından Nadir Şah'ın İtimad-üd devlesi Nasrullah Mirza Efendi'ye gönderilen mektupta belirtildiği söylendi.⁵¹³ Mektubun sonunda Sultan I. Mahmud iki devlet arasında dostluk ve kardeşlik temennisinde bulunuyordu.⁵¹⁴

Sultan I. Mahmud, Mustafa Nazif Efendiyi Caferi Mezhebinin neden beşinci mezhep olarak kabul edilemeyeceğini anlatması ve Kafkaslarda bu bulunan Lezgiler

⁵¹¹ Kurtaran, “Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı- İran İlişkileri (1731-1747)”, s.197.

⁵¹² Baron Joseph V. Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. XV, s. 26.

⁵¹³ ... *Madde-i evelin muhtarı ehli İran olan mezheb-i Ca'feri tasdik olunub mezahib erba'adan ilhak olunması hususidir bundan akdem tarafı haramulşerif hazreti şahıye irsal olunan rakime-i duada tasdik mezhebi Caferi ve cema'at hususları için tahrir olunan cavab-ı şer'iyede tafsili ahval ve tumarı tevvil elzillelbahis ve makal el-sunne-i sefariye ihale ile icmal ve icaz tariksı ihtiyar olunduğu... madde saniye ki ruknu şafi'ide mezheb Ca'feriye eshabına mahsus 'akide cema'at hamse hususudur hususu mezkure dahi mezheb-i mesturun sıhhat ve sübutuna mevkuf olub madde-i evvelde Tahrir ve tefsil olunan vech üzere mezheb-i Caferiye katbi fikhîyemizde sahih ve sabit ve menkul ve muharrer olmayıb ve haremi şerife inne evvela beytin vuzi'i lilnna kermesi mu'addesi üzere edayı nefsin ve ta'atı için mevzu'u makam Münif olub ... fishetilmesalikde sakin ve zilli zelil cenahı 'atıfetlerinde mustezil ve mutme'in olan haccac müslimin dahi darı ilamın Haremi muharremede vaki' erkan-ı erba'aden ruknu şafi'ide ba erkan-ı bakiyede tahrimde bendi Selavat olan mu'aşer haccacı müslim ile ma'en edayı selavat olunmakla himmet ber 'atay-ı şahane Suduru emri sevab olduğundan... BOA. İE.SM., 31/ 3293.*

⁵¹⁴ Ateş, s. 202.

üzerine sefere çıkan Şah'ın gerçek niyetini öğrenmek amacı ile İran'a elçi olarak gönderdi. Osmanlı elçilik heyetinde bulunan Münif Mustafa Efendi ve Mustafa Nazif Efendi Ocak 1742 yılında Derbend'e yirmi kilometre mesafede bulunan Nadir Şah'ın ordugâhına gelerek Sultan I. Mahmud'un name-i hümayununu takdim ettiler. Nadir Şah istekleri kabul edilmediğinden dolayı Sultan I. Mahmud'un name-i hümayunundan hiç memnun kalmadı.⁵¹⁵ Reddedilen maddelerin mazeretine bakmadan davasında haklı olduğunu dile getirerek maddeler kabul edilmediği takdirde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edeceğini söyledi.⁵¹⁶ Nadir Şah ile yapılan görüşmeler neticesinde savaşın tekrar başlaması ihtimalinin ortaya çıkması üzerine Irak taraflarının seraskerliğine Bağdat valisi Ahmed Paşa getirildi. Azerbaycan taraflarının seraskerliğine de Diyarbakır valisi Köse Ali Paşa atandı.⁵¹⁷ Osmanlı Devleti'nin Nadir Şah'a elçi olarak yolladığı Münif Mustafa Efendi 23 Nisan 1742 yılında İstanbul'a döndü. Devlet ileri gelenleri durumu değerlendirmek için vezir-i azamın sarayında toplandı. Nadir Şah'ın Münif Mustafa Efendi ile gönderdiği Name-i Şahi toplanan divan tarafından değerlendirildi. Yapılan görüşmeler sonucunda savaş hazırlıklarının yapılmasına karar verildi. Durum Şeyhülislam ve ulemaya sorularak "*Osmanlı ülkesine taarruz niyetinde olan Şah'ın def'inin Şer'an uygun olup olunmadığı*" soruldu. Şeyhülislam verdiği fetvada "*Şah'a savaş ilan edilmesinin vacip ve kıtal farz olduğunu*" söyledi. Böylece kısa bir süredir iki ülke arasında devam eden barış dönemi iki ülkenin karşılıklı savaş ilan etmesi ile sona erdi.⁵¹⁸

5. Savaşın Tekrar Başlaması, Şehrizer ve Kerkük'ün İşgali

Divan-ı Hümayun'da alınan savaş kararından sonra hazırlıklara başlandı. Bu sırada Nadir Şah, Bağdat valisi Ahmed Paşa'ya iki adamını göndererek elli-altmış bin kişilik bir kuvvetini Erzurum tarafına yolladığını kendisinin de Kerkük üzerine sefere çıkacağını bildirdi. Nadir Şah, galip gelmesi durumunda Ahmed Paşa'dan Bağdat'ı kendisine teslim etmesini teklif ederek bu hususta bir senet istedi. Ahmed Paşa tarlalarda ki zahirenin hala toplanmadığını, bir kuşatma sırasında kalenin zor

⁵¹⁵ Ateş, s. 203.

⁵¹⁶ Pour, s. 128.

⁵¹⁷ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 301.

⁵¹⁸ Ateş, s. 210.

durumda kalacağını düşünerek Nadir Şah'ın teklifini kabul etti. Aynı zamanda durumu İstanbul'a bildirerek acil yardım çağrısında bulundu. Ahmed Paşa aynı zamanda sadrazamın da ordunun başında savaşa çıkmasını teklif etti.⁵¹⁹

Ahmed Paşa'nın yolladığı haber üzerine sınır illerinin valilerine İran sınırına takviye kuvvetler yollamaları emredildi. Savaşlarda tecrübeli olan Vezir-i Azam Hekimoğlu Ali Paşa sadarettten azledilerek Diyarbakır seraskerliğine tayin edildi.⁵²⁰ Ahmed Paşa'ya gönderilen haber ile Sadrazam ordusu ile gelinceye kadar Nadir Şah'ı oyalayacak vaatlerde bulunabileceği bildirildi. Ayrıca İran sınırını önceki senelere göre daha ziyade tahkim edilmesi istendi.⁵²¹ Sadrazamın öncülüğünde Üsküdar'da bulunan ordu yakında doğu cephesine hareket etmiş olacaktı. Ordu gelinceye kadar herkes bu bölgede elinden geleni yaptı.⁵²² Osmanlı Devleti, Nadir Şah'ı savaş alanının dışında da zor durumda bırakmak için Osmanlı Devleti'ne sığınmış olan ve Rodos adasında tutulan Safevi Hanedanından Safi Mirza adında bir şehzadeyi İran Şah'ı olarak kabul ettiğini ilan etti. Safi Mirza, İran Şah'ı ilan edildikten sonra Rodos adasından alınarak İstanbul'a getirildi. Burada Sultan I. Mahmud ile görüşükten sonra İzmit'e geçti.⁵²³

Nadir Şah ise 1743 yılının ilkbaharında amacını gerçekleştirmek için ordusu ile harekete geçti. Şah kuvvetlerinin bir kısmını Hille, Necef ve Kerbela'nın zaptına, diğer bir kısmını da Basra taraflarına gönderdi. Kendisi de en seçme birlikleri ile birlikte Bağdat üzerine yürüdü.⁵²⁴ 23 Eylül 1743 yılında Nadir Şah'ın Osmanlı hudutlarına girdiği duyulunca Safi Mirza, İzmit'ten Erzurum'a doğru yola çıktı.⁵²⁵ Erzurum'da bulunan Osman Paşa'ya gönderilen haberde, Safi Mirza ile birlikte yeniçeri, cebeci, topçu ve çavuşan gibi umum Osmanlı ordusunun harekete geçtiği bildirildi. Ayrıca Sultan I. Mahmud, Osman Paşa'ya gönderdiği emirle Nadir Şah'ın zulmünden kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınmış olan Safi Mirza'nın iktidara geçebilmesi için her türlü yardımda bulunmasını istedi. Sultan I. Mahmud Erzurum'da bulunan Safi Mirza'ya hediye olarak elli bin kuruş altın ve kürkler

⁵¹⁹ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 302-303.

⁵²⁰ Ateş, s. 213.

⁵²¹ BOA. C. AS. 990/ 43289.

⁵²² Külbilge, s. 316.

⁵²³ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 302-303.

⁵²⁴ Ateş, s. 212.

⁵²⁵ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 302-303.

gönderdi. Yolladığı tahrirat ile Safi Mirza'dan İran'a girmesi için gayret etmesini istedi.⁵²⁶ Ayrıca sınır valilerine İran hududunun tahkim edilmesi ve Acem saldırılarına karşı korunması emredildi.⁵²⁷

Nadir Şah ise emrindeki on bin asker ile Bağdat önlerine geldi. Şah'ın şehri teslim etme teklifi savunma için her türlü tedbiri almış Ahmed Paşa tarafından ret edildi. Bağdat kuşatmasını başlatan Nadir Şah'ın şehri almak için yaptığı tüm saldırılar sonuçsuz kaldı. Bağdat'ı alamayacağını anlayan Nadir Şah şehrin etrafını yağmaladı ve çevre köyleri ele geçirdi. Daha sonra Bağdat önlerinde ayrılarak Şehrizer üzerine yürüdü.⁵²⁸ Nadir Şah'ın üzerine geldiğini duyan Şehrizer valisi Halit Paşa şehri terk ederek kaçtı. Bundan dolayı şehir kısa sürede Nadir Şah'ın eline geçti.⁵²⁹ Bu sırada Nadir Şah'ın ordusundan bir grup Kerkük önlerine gelerek kale muhafızlarından şehrin teslim edilmesini istediler. Fakat Kale muhafızları bu teklifi ret ettikleri gibi Nadir Şah'ın ordusuna saldırarak bir kısmını da katlettiler.⁵³⁰ Durumu haber alan Nadir Şah sinirlenerek on bin asker, birkaç yüz top ve humbara ile şehri kuşattı. Şiddetli top atışı sonrası harap olan şehir saldırılara bir hafta dayanabildi.⁵³¹ İranlıların sayıca üstünlüğü ve yardım gelme ihtimalinin kalmaması üzerine Osmanlı kuvvetleri şehri teslim etmek zorunda kaldı.⁵³²

5. 1. Nadir Şah'ın Musul Kuşatması

Nadir Şah'ın Musul'a yakın olan Kerkük, Erbil ve Nacaklı gibi yerleri eline geçirmesi üzerine Sultan I. Mahmud, Musul valisine gönderdiği emirde tedarikli ve ihtiyatlı olmasını istedi. Gerekirse Bağdat valisinden yardım istemesi ve haberleşmeleri emredildi. Ayrıca alınan güvenlik önlemleri çerçevesinde

⁵²⁶ BOA. HAT., 814/ 37266.

⁵²⁷ *İran hududunun tahkim edilmesi ve gerekli önlemlerin alınması gönderilen fermanda şu şekilde dile getirilmiştir " ... Dergahı mu'alla yeniçeri ve cebecileri ve topçuları ve top arabacıları ve sipah ve silahdar ocakları ve kürekli ve ulufeli ve çavuşan ve memaliki Rum ve Anadolu'da vaki' eyalet ve ve elviyenin za'ama ve erbab-ı timarı ve piyade ve süvari... Tertib olub her bir sınıfı hudud-ı İraniye civarına semt ve munasib olan velat ve hukkamı devlet-i aliye mu'arifleri ile mahallerine tebliğ olmak üzere irsal olunduğu tahkiki ve izan edinerek... Sadr olan fermanı Osman mucibince kame-i mevzuatı ulema tahrir ve irsal olunmasıdır. "* BOA. HAT., 6/ 197.

⁵²⁸ Ateş, s. 212.

⁵²⁹ Külbilge, s. 311.

⁵³⁰ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 303.

⁵³¹ Münir Aktepe, "Mahmud I", s.163; Ateş, s. 212.

⁵³² Aktepe, "Mahmud I", s.163.

Süleymaniye, Gence ve Şiraz taraflarına bir kıta asker göndermesini istendi.⁵³³ Nadir Şah Kerkük'ü ele geçirdikten sonra stratejik öneme sahip olan Musul üzerine yürüdü. Nadir Şah, kısa sürede Erbil'i ele geçirerek Musul önlerine geldi. Musul valisi Hüseyin Paşa, muhtemel bir saldırıya karşı Haziran 1743'ten itibaren başladığı hazırlıklar çerçevesinde şehrin surlarını sağlamlaştırmış ve şehrin etrafına derin bir hendek kazdırmıştı.⁵³⁴

Nadir Şah 13 Eylül 1743'de Musul önüne gelip siperler kazdırarak şehri kuşattı. Bizzat kale etrafını gezen Nadir Şah kaleye karşı on iki yere tabya ve siperler yaptırdı.⁵³⁵ Daha sonra Hüseyin Paşa'ya bir mesaj göndererek Musul'u teslim etmesini istedi. Ancak, Hüseyin Paşa savunma için bütün hazırlıkları tamamladığından dolayı Nadir Şah'ın isteğini ret etti.⁵³⁶ Bunun üzerine Nadir Şah 23 Eylül'de şehrin batısını kuşattıktan sonra 28 Eylül'den itibaren geceli gündüzlü on iki tabyadan şehri ve kaleyi aralıksız bombalamaya başladı.⁵³⁷ Aynı zamanda Dicle Nehri'ni de saray mevkiinde kesen Nadir Şah şehri susuz bırakarak teslim olmaya zorladı. Topların şehre verdiği hasar Musul halkı tarafında tamir edildi. Bu hücumlardan hiçbir netice alamayan Nadir Şah, taarruzun ağırlık merkezini Musul'un kuzey ve kuzeybatı yönüne kaydırdı.⁵³⁸ 4 Ekim 1743 Berat Kandili gecesine kaleyi savunanları gafil avlamak için en şiddetli saldırıyı gerçekleştirdi. Hazırlattığı lağımları ateşe veren Nadir Şah tedarik ettiği 1700 merdivenle şehre hücum ettiği sırada rüzgâr yön değiştirerek İran askerlerine doğru esmeye başladı. Böylece lağımlardan yükselen ateşler kale duvarına tırmanmak için kullanılan merdivenlerin ve birkaç bin İran askerinin yanmasına sebep oldu. Buna Musul valisi Abdülcelil Zade Hüseyin Paşa ve kale muhafızlarının direnişleri eklenince dört bin ile beş bin arasında İran askeri hayatını kaybetti.⁵³⁹

Osmanlı Devleti'nin Erzurum'da Safi Mirza ve Şirvan'da Sam Mirza adlı Safevi şehzadelerine yardım etmesi ve onların şahlığını kabul etmesi işe yaradı. Türkistan bölgesinde karışıklıklar başladı. Bu olayları İran'ın diğer bölgelerinde

⁵³³ BOA. C. AS., 894/ 38449.

⁵³⁴ Ateş, s. 218.

⁵³⁵ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 304.

⁵³⁶ Ateş, s. 218.

⁵³⁷ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 304.

⁵³⁸ Ateş, s. 218.

⁵³⁹ Ateş, s. 218; Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 304.

ortaya çıkan karışıklıklar takip etti. Zaten Musul önünde zor durumda olan Nadir Şah, Osmanlı Devleti'nden gelen barış teklifini kabul ederek Musul ve Kerkük'ten çekilerek Bağdat taraflarına gitti.⁵⁴⁰

5. 2. Nadir Şah'ın Kars Kuşatması

Safi Mirza'nın faaliyetleri ve Lezgiler'in isyanını öğrenen Nadir Şah, Musul kuşatmasını kaldırarak Bağdat dolaylarına geldi. Nadir Şah çıkan isyanları bastırmak için Şirvan valisi Haydar Han ile Derbent valisi Muhammed Han'ı isyancılar üzerine gönderdi. Lezgiler, Şah'ın üzerlerine gönderdiği bu kuvvetleri yenilgiye uğrattılar ve Nadir Şah'ın komutanlarından Mehmed Han'ı öldürdüler. Bunun üzerine Nadir Şah Azerbaycan kuvvetlerinin komutanı Afşar Aşur Han, oğlu Nasrallah ve Kayınbiraderi Feth Ali Han'ı isyancılar üzerine gönderdi. Şemahi yakınlarında Nadir Şah'ın gönderdiği kuvvetler ile Sorhay Han ve Safi Mirza arasında yaşanan savaşta Sorhay Han ile Safi Mirza yenilgiye uğradı. Böylece Nadir Şah ülkesi içerisinde boy gösteren ayaklanmaları kısa sürede bertaraf etti.⁵⁴¹

Nadir Şah isyanlarının bastırılmasından sonra Bağdat'tan ayrılarak Hamedan'a geldi. 1744 yılının Nevruz'unu Hamedan'da geçirdi. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin de savaş hazırlıkları ve Safi Mirza'yı kullanarak Nadir Şah aleyhinde yaptığı çalışmalar devam etmekte idi. Nadir Şah, Necef'te din adamları ile yaptığı toplantıdan sonra Ahmed Paşa ile yaptığı anlaşmayı kabul ettiğini İstanbul'a bildirdi. Fakat Sultan I. Mahmud daha önceki tutumlarından dolayı Nadir Şah'ın sözüne güvenemeyeceğini ve bu antlaşmanın Osmanlı Devleti'nin şanına yakışmadığını ileri sürerek bu teklifi kabul etmedi. Ayrıca Sultan I. Mahmud, Şarki Anadolu seraskerliğine, Halep valisi Hüseyin Paşa ve Irak seraskerliğine Bağdat valisi Ahmed Paşa'yı tayin ederek İran'a üç cepheden saldırmaya karar verdi. Ahmed Paşa'ya gönderilen emir ile her taraftan İran'a saldırmaya karar verildiği, kendisinin de emrindeki askerlerle Bağdat tarafından İran'a saldırması emredildi.⁵⁴² Bu haberi duyan Nadir Şah endişelenerek Bağdat valisine ve Kars seraskerine birer mektup göndererek barış yapmak istediğini bildirdi. Nadir Şah, Osmanlı Devleti'ne karşı

⁵⁴⁰ Tahirzade, s. 33.

⁵⁴¹ Ateş, s. 227.

⁵⁴² BOA. HAT., 812/ 37244.

fena niyetli olmadığını belirterek barış yapılmasını umut ettiğini dile getirdi. Kars seraskeri Ahmed Paşa bu mektuba cevaben: “*Sulha memur olmadığını yalnız Safi Mirza’yı babasının tahtına geçirmekle memur edildiğini*” bildirdi. Ancak Nadir Şah çok geçmeden Safi Mirza’yı ele geçirmeyi başardı ve gözlerine mil çekerek Kars seraskeri Ahmed Paşa’ya gönderdi.⁵⁴³

Nadir Şah, Safi Mirza meselesini çözdükten sonra 23 Temmuz 1744 yılında Arpaçay’a beş kilometre uzaklıkta bulunan Hanki üzerinden Kars’a yöneldi. 28 Temmuz’da Kars’a iki saat uzaklıkta bulunan Üçler Dağı yakınında karargâhını kurdu. Nadir Şah birlikleri ile üzerlerine yollanan Osmanlı birlikleri arasında üç saat süren savaş sonunda Osmanlı birliklerinin bir kısmı firar ederek Erzurum’a doğru kaçarken bir kısmı da yenilerek kaleye çekildi. Nadir Şah, karargâhını 30 Temmuz günü, Kars-Erzurum yolu üzerindeki Kesik Künbed Köyü’ne taşıdı ve ordugâhının çevresini bir surla ördürdü. Ayrıca, nehrin mecrasının değiştirilmesini emretti. Böylece Kars’ı susuz bırakarak teslim olmaya zorladı.⁵⁴⁴ Bu çabası da boşa çıkan Nadir Şah kaleye yaptığı birkaç saldırıdan da sonuç alamayınca Kars seraskeri Ahmed Paşa’ya gönderdiği elçi ile barış yapmak istediğini bildirdi. Ahmed Paşa barış teklifini kabul etmek istemese de askerlerin baskısı ve savaşmak istememelerinden dolayı barışa razı oldu. Kesriyeli Ahmed Efendi’yi barış görüşmeleri için Nadir Şah’a gönderdi. Nadir Şah ile görüşen Kesriyeli Ahmed Efendi barış yapmaya muktedir olmadığını fakat şartları İstanbul’a bildireceğini söyledi. Bunun üzerine Nadir Şah İstanbul’dan cevap gelene kadar elli gün kaleye saldırmayacağına dair söz verdi. Böylece barış olacağı umuduna kapılan Kars Kalesi’nde ki askerler arasında rehavet başladı, hatta askerlerin bir kısmı kaleden ayrılarak Erzurum’a gitti. Bu fırsattan yararlanmak isteyen Nadir Şah, Kars Kalesi’ne birkaç saldırıda bulduysa da bir sonuç alamadı. Bu saldırıdan sonra ümidini oldukça yitiren Nadir Şah, Kars Kalesi’ne bir elçi göndererek, barış görüşmeleri için elçi talebinde bulundu. Nadir Şah’ın talebi üzerine serasker bir toplantı yaparak kaledeki komutanların fikrini sordu. Toplantıya katılanlar, Şah’ın yalan söylediğini, sözüne artık güvenilemeyeceğini, ne yaparsa yapsın kaleyi savunmaya devam edilmesi gerektiğini söylediler. Bu karar üzerine yazılan mektup Nadir Şah’a

⁵⁴³ Ateş, s. 227.

⁵⁴⁴ Külbilge, s. 331.

gönderildi. Nadir Şah barış teklifinden sonra askerlerinin büyük kısmını Revan taraflarına gönderdi. İstanbul'da toplanan Osmanlı şurası Nadir Şah'ın barış teklifinin oyalama maksatlı olduğuna kanaat getirdi. Erzurum'da bulunan Osmanlı askerlerine Nadir Şah üzerine yürümesi emredildi. Osmanlı askerlerinin üzerine geldiğini duyan Nadir Şah bir baskına maruz kalmamak için 10 Eylül 1744 yılında⁵⁴⁵ 73 gündür devam ettirdiği Kars kuşatmasını kaldırarak Kars Kalesi önlerinden ayrıldı.⁵⁴⁶

5. 3. Revan Savaşı

Osmanlı Devleti'ne, Musul'dan sonra Kars önlerinde de Nadir Şah'ı durdurmuş olmanın verdiği güven hâkimdi. Şah'ın ordusunun eskisi kadar güçlü olmadığı yönünde toplanan istihbarata dayanılarak bir meydan savaşında Nadir Şah'ı alt edilebileceği düşüncesiyle hazırlıklara başlandı. Nadir Şah'ı kesin bir yenilgiye uğratarak doğu cephesini kapatmak isteyen Bâb-ı Âli Kars Seraskeri Ahmed Paşa'yı görevden alarak yerine eski Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'yı atadı. Sultan I. Mahmud yeni seraskere Nadir Şah'tan gelecek hiçbir barış teklifini kabul etmemesi yönünde kesin talimat verdi.⁵⁴⁷ Yeni seraskere gönderilen mektupta Nadir Şah'ın Dağıstan Bölgesinde Şia denilen batıl mezhebi yaymaya çalıştığı, topladığı askerler ile Osmanlı Devleti'ne saldırma niyetinde olduğu bildirildi. Bu tehlikeyi bertaraf etmesi için seraskerden Nadir Şah üzerine sefer düzenlemesi istendi. Bu sefer sırasında ölen askerlerin şehit kalan askerlerin ise gazi olacağı yönündeki şeyhülislamın fetvası seraskere iletildi.⁵⁴⁸ Bu mektubun bir benzeri Bağdat valisi Vezir Ahmed Paşa'ya gönderildi.⁵⁴⁹ Kırım Hanı Selim Giray'a gönderilen name-i hümayun da ise gelecek sene Nadir Şah üzerine düzenlenecek sefer için cesur bir komutanın idaresinde asker yollaması emredildi.⁵⁵⁰ Ayrıca Rumeli'de bulunan Varna, Kavarna, Minkaliye, Köstendil, Üsküp ve Yanya sancak alay beylerinden sefer için asker göndermeleri istendi.⁵⁵¹ Bu hazırlıklardan sonra divanda alınan karar

⁵⁴⁵ Külbilge, s. 336.

⁵⁴⁶ Ateş, s. 231.

⁵⁴⁷ Külbilge, s. 338.

⁵⁴⁸ BOA. C. AS., 255/ 10650.

⁵⁴⁹ Külbilge, s. 338.

⁵⁵⁰ BOA. C. MTZ., 4/ 177.

⁵⁵¹ BOA. C. AS., 226/ 9592.

ile İran üzerine Diyarbakır, Bağdat ve Kars olmak üzere üç koldan sefer düzenlenmesine karar verildi.⁵⁵²

Nadir Şah, Osmanlı Devleti'nin saldırıya geçtiğini duyunca oğlu Nasrullah Mirza'yı Musul taraflarına gönderdi. Kendisi de Kars seraskeri Yeğen Mehmed Paşa ile savaşmak üzere Bagaverd yakınlarında, Revan'a altı fersah mesafede bulunan Murat Tepe'ye geldi.⁵⁵³ Yeğen Mehmed Paşa üstün kuvvetine güvenerek 26 Haziran 1745 yılında Erzurum'dan İran taraflarına hareket etti. Temmuz'un on birinde Revan'ın kuzeyinde bulunan Bagaverd sahrasına indi. Nadir Şah burada ordugâhını kurmuştu. Serasker Mehmed Paşa'nın maksadı bu ordugâha saldırmaktı.⁵⁵⁴

Osmanlı ordusu Bagaverd'e gelir gelmez İran ordusuna taarruz etti. Muharebenin ilk anlarında siperlerinde bulunan İran kuvvetleri geri püskürtüldü. Çarpışmanın beşinci gününe girildiğinde İran ordusu iyice kötü duruma düştü. Serasker Yeğen Mehmed Paşa, Şah'ın ordusuna son darbeyi indirmek için hücum emri verdi. Ancak Nadir Şah'ın ihtiyat tedbiri olarak bulundurduğu 40.000 askeri hücumla geçince, Osmanlı kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı.⁵⁵⁵ Savaşın ikinci haftasında üstünlüğü elinde bulunduran Osmanlı ordusu, serasker Yeğen Mehmed Paşanın hastalanması ve ölmesi ile üstünlüğünü kaybetti. Yeğen Mehmed Paşa'nın ölümü orduda kısa sürede yayıldı. Morali bozulan ordu özellikle levent ve delilerin savaşmak istememesi ve geri çekilmesi ile dağıldı. Nadir Şah karşı taarruza geçerek Osmanlı ordusunu yenilgiye uğrattı. Daha fazla kayıp vermek istemeyen Osmanlı ordusu Kars'a çekildi. Böylece Nadir Şah yaşanan meydan savaşında Osmanlı ordusu karşısında büyük bir zafer kazandı.

Savaşın sonra Nadir Şah, Kars valisi Ahmed Paşa'ya elçi göndererek barış teklifinde bulundu. Böylece uzun süredir iki devlet arasında devam eden ve iki devlete de zarardan başka bir getirisi olmayan savaşlar sona ererken devletler arasında barış görüşmeleri başladı.

⁵⁵² Külbilge, s. 338.

⁵⁵³ Ateş, s. 233.

⁵⁵⁴ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 303.

⁵⁵⁵ Ateş, s. 233.

5. 4. Osmanlı- İran Barış Görüşmeleri

27 Ağustos 1745 yılında sona eren Revan Savaşı'ndan sonra dağılarak Kars'a çekilen Osmanlı ordusunun başına ikinci kez seraskerliğe getirilen Ahmed Paşa atandı. Ahmed Paşa yönetimi ele aldıktan sonra dağılmış olan Osmanlı ordusunda düzeni yeniden sağladı. Nadir Şah, Revan'da büyük bir zafer kazanmasına rağmen ülkesindeki karışıklıklardan dolayı savaşları daha fazla sürdürmek istemedi ve Osmanlı Devleti ile barış yapmayı tercih etti.⁵⁵⁶

Nadir Şah, Kars seraskeri Ahmed Paşa ve Bağdat valisi Ahmed Paşa'ya birer mektup göndererek barış teklifinde bulundu. Nadir Şah gönderdiği mektuplarda Caferi Mezhebinin kabulü ve Kâbe'de bu mezhebe bir rükün ayrılması isteklerinden vaaz geçtiğini fakat buna karşılık Şah İsmail'den alınmış olan Van, Bağdat, Basra, Kerbela ve Necef gibi şehirlerin kendisine verilmesini istedi.⁵⁵⁷ Ahmed Paşa, Nadir Şah'tan gelen mektupları İstanbul'a göndererek mektupların Nevruz'a kadar cevaplanmasını arz etti.⁵⁵⁸ Ahmed Paşa'nın mektubuna karşılık yazılan cevapta hudud-u kadime üzerine İran ile bir antlaşmaya varılabileceği ve barış görüşmeleri için sıcak ve istekli davranılması istendi.⁵⁵⁹ Ayrıca barış görüşmeleri için Nadir Şah'tan bir elçilik heyeti istemesi söylendi. Bunun üzerine Nadir Şah başında Feth Ali Han'ın bulunduğu bir elçilik heyetini İstanbul'a gönderdi. Şah'ın elçilik heyeti Ocak 1746 yılında Üsküdar'a vardı. Elçilere Mustafa Nazif Efendi mihmandar olarak tayin edildi. Elçiler şereflerine verilen yemekten sonra Rumeli yakasına geçerek Koca Ragıp Paşa konağında misafir edildiler. Şubat 1746 yılında huzura davet edilen elçilik heyeti Şah'tan getirdikleri iki mektubu Sultan I. Mahmud'a sundular.⁵⁶⁰

Nadir Şah tarafından gönderilen birinci mektupta, Caferi Mezhebi'nin beşinci mezhep olarak kabulü ve bu mezhep için Kâbe'de bir rükün ayrılması hususunda bir teklifte bulunduğunu, ancak bu isteğin kabulüne bir engel bulunmamasına rağmen Devlet-i Aliye ulemasınca kabul edilmediğinden dolayı çok fazla kan döküldüğünü dile getirdi. Bu konuda ısrar ettikçe kanın akmaya devam edeceğini bu nedenle daha

⁵⁵⁶ Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı- İran İlişkileri (1731-1747)", s. 200.

⁵⁵⁷ Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 306.

⁵⁵⁸ Külbilge, s. 343.

⁵⁵⁹ BOA. HAT., 5/ 171.

⁵⁶⁰ Ateş, s. 235.

fazla ısrar etmeyip adı geçen isteklerden vaaz geçtiğini beyan etti.⁵⁶¹ Bundan sonra Osmanlı Devleti ile aralarında tefrikaya sebep olacak hiçbir sorunun kalmadığını belirten Nadir Şah, Hülefa-yı Raşidin hilafetinde olduğu gibi ehl-i sünnetin barış ve dostluk içinde olması gerektiğini belirtti.⁵⁶²

İkinci mektupta ise Irak ve Azerbaycan'ın geçmişte Türkmen sultanlarına ait olduğunu, Şah İsmail zamanında bu yerlerin bir kısmının Osmanlı Devleti'nin eline geçtiği belirtti. İki devlet arasındaki samimiyetten dolayı bu iki yerden birisinin kendisine verilmesini Devlet-i Aliye'den rica etti. Ayrıca Nadir Şah bu teklifinde ısrarcı olmadığını padişahın ret veya kabul etmekte yetkili olduğunu belirtti. Bununla birlikte Nadir Şah büyük biraderim olarak hitap ettiği Sultan I. Mahmud'dan, IV. Murat zamanında yapılmış olan antlaşmaya göre bir antlaşma yapma arzusunda olduğunu dile getirdi.⁵⁶³

Nadir Şah'ın elçisi Feth Ali Han ile görüşülüp Şah'ın yolladığı mektuplar okunduktan sonra mesele hükümet tarafından görüşüldü. Nadir Şah'ın savaşa neden olan iki maddeden vaaz geçmesi ve arazi konusunda ki kararı Sultana bırakması Osmanlı Devleti'nde Şah'ın barış konusunda samimi olduğu kanaatinin oluşmasını sağladı. Mustafa Nazif Efendi öncülüğünde bir elçilik heyetinin İran'a yollanmasına karar verildi.⁵⁶⁴

Feth Ali Han, Sultan I. Mahmud ile görüşükten sonra 13 Şubat'ta Şeyhülislamın huzuruna çıkarak İran âlimlerinden Şarruh Mirza'nın mektubunu takdim etti. Mektupta Şeyhülislam'a, Nadir Şah'ın barış yapmak istediğini, İran'da Rafizîliği kaldırıp halkı dört mezhepten birini seçmekte özgür bıraktığını ilettiler. Şeyhülislam da, Osmanlı Devleti'nin savaştan korkmadığını, savaşmak için gerekli

⁵⁶¹ BOA. HAT., 4/ 93-A.

⁵⁶² ... *Ca'fer Sadık radiallahu te'ala anhun ruknu ve re'isi mezhebi mukaddemesi Devleti ebedi müddet Osmaniye ye tekalif olunmuş idi ummeti hazreti seyidelenam bbeyninde ilfat ve iltiyam ve dostluktan ğayri şahın bir arzı yok idi... Bu taraftan mubalağa ve takid mükerreren zuhura geldi çünkü ruzi biruz ol devleti ve aladin inkar ve tehaşi mülhaza olundu binaen aleyh ahaliyi İran'a emr olunmuş idi ki biz tekalifi mezburede el çekib keyfiyeti Devleti Aliye ye i'lam edib dulh ve dostluk üzere bina vazi' etmek isteriz imdi size gerekdir ki hulefa-i raşidin radiallahu anh te'ala 'aleyh ecme'inin hakikat hilafetlerini iz'andan ve sebb ve rafz ve muteberatı tekden ibret olan tarika-i ehli sünnet ve cema'at evelden ziyade mer'i ve mezbut ve mustemer tutub meselin sedad ve reşad üzere salik olasız... götürüldü ğayri hiçbir vecihle iki devlet-i azimi beyninde bir koftegu ve munaza'a ve keşakeş baki kalmadı...* BOA. HAT., 4/ 93-A.

⁵⁶³ BOA. HAT., 1/ 5 ; BOA. HAT., 4/ 100.

⁵⁶⁴ Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı- İran İlişkileri (1731-1747)", s. 201.

olan insan ve malzemenin Osmanlı Devleti'nde fazlasıyla mevcut olduğunu, fakat ümmet arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldırmak için barışa yanaştığını ilettiler.⁵⁶⁵ İstanbul'da gerekli devlet mercileri ile görüşen Feth Ali Han 8 Mart'ta Padişah'ın huzuruna çıkarak Nadir Şah'a gönderilecek mektupları teslim aldı. Mektuplarda Sultan I. Mahmud, Şah'ın Caferilik Mezhebinin kabul edilmesi hususundaki ısrarından vaaz geçmesinden duyduğu memnuniyeti belirtiliyordu. Ayrıca Nadir Şah'ın İran'da Ehl-i Sünnet akaidini yerleştirmek için gösterdiği çaba övülüyordu. İki devlet arasında Caferilik meselesi hal olduğuna göre barış için bir engel kalmamıştı.⁵⁶⁶ Böylece IV. Murat zamanında kabul edilen sınırlar üzerinde tekrar bir antlaşma yapılabilirdi.⁵⁶⁷ Osmanlı Devleti'nin elçilik ile görevlendirdiği Mustafa Nazif Efendi ile Şah'ın elçisi Feth Ali Han 24 Ağustos 1746 yılında Nadir Şah'ın Kazvin ile Tahran arasında bulunan Karden mevkiindeki ordugâhına vardılar.⁵⁶⁸ Nadir Şah Osmanlı elçilik heyetini çok iyi karşıladı. Mustafa Nazif Efendi bu durumdan duyduğu memnuniyeti İstanbul'a gönderdiği bir mektupta dile getirdi. Mektupta Şah tarafından çok iyi karşılandığını ve huzuruna kabul edildiğini belirtmekteydi.⁵⁶⁹ Yapılan görüşmeler neticesinde Nadir Şah, IV. Murat zamanında yapılan barış antlaşmasının esas alınarak yapılacak antlaşmadan duyduğu memnuniyeti Mustafa Nazif Efendi ile Sultan I. Mahmud'a gönderdiği bir mektupta belirtmekteydi.⁵⁷⁰ Böylece iki devlet IV. Murat zamanında yapılmış olan Kas-ı Şirin Antlaşmasının esas alındığı üç madde ve bir hatimeden oluşan bir antlaşma üzerinde karar kıldı. Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan antlaşmanın maddelerini şöyle sıralayabiliriz.

⁵⁶⁵ Külbilge, s. 346

⁵⁶⁶ *...Efkâr bu vech üzere pezira-i olmuşdur ki fi fi ala sal madde-i niza' ta'yindeki ve tasdik ser mezheb teklif olub çünkü şimdi o keyfiyetler nashı ve teklif mezbud dahi fasih olunmak hasebiyle husumet bir tarik olmak görünüb ve eğer çe hududa da'ir ba's nesnelere dahi kalame alınmış ma'azallah te'ala memamlık Aliye-i mahruseden ber şiri mahalle ecnebinin vazi'i kadim eylemesi mefayir rızayı hümayun ... idiki numayan ve şer'en ve kanuna 'adim ala mekan olduğu kendinin ve cümlelerin ma'lumu ise dahi ancak yine teklifinin redde ve kabulü rey'i alemleri arayı hümayun hevale eylediğine ve va'dim kabulüne bile yazmasına binaen hududu kadim üzere sulhu tamam râğbeti fehem olunur ve devleti padişahiyelerine matlub olduğu üzere...* BOA. HAT., 6/ 187.

⁵⁶⁷ Külbilge, s. 347.

⁵⁶⁸ Ateş, s. 238.

⁵⁶⁹ *Divan-ı kitabı kulları ile irsal buyrulan mektub-u şerifeleri el-meyan (emin) ihyasında behcet efza-i hatır hulul maş erimiz olub ve lillahilhamdul alemin bunca temsiyetten sarf... buyurduğunuz umuru musalalaha merzi ve merğub ve maksud ve matlubunuz olduğu üzere sureti yab ve pezira-i husul olub teşkikatınız ve tesvisatınız ref' ve fikr ve kudretiniz izale olmuşdur tesbidi asayiş itminanda istirahat gözin olanız 'izzetlü sa'adetli elçi Nazif Efendi ile ve beyan katibiniz...* BOA. HAT., 811/ 37234-A.

⁵⁷⁰ BOA. HAT., 811/ 37234- B.

1. Birinci madde: İnan Hacıları Bağdat üzerinden Beytülharama gidecekler. Bu güzergâh üzerinde bulunan yolların ve memleketlerin yöneticileri hacı adaylarının güvenliğini sağlayacaktı.
2. İkinci madde: İki Devletin dostluk ve istihdamları için üç senede bir elçi Osmanlı Devleti'nden İnan'da ve İnan'da bir elçi de Osmanlı Devleti'ne gönderilip masrafları bu devletler tarafından karşılanacaktı.
3. Üçüncü madde: İki devletin esirlerinden isteyenler memleketlerine dönmede özgür olacaklardı. Sultan IV. Murat zamanında yapılan antlaşma ile belirlenmiş olan sınırlar kabul edilecekti. İnan tarafından Safevi zamanında kabul edilen Rafizilik inancı terk edilecek, dört halife hakkında kötü konuşulmayacaktı. Acem halkı Medine'yi Münevvere, Mekke ve diğer İslam ülkelerine gittiklerinde yanlarında ticaret malı bulunmadıkça bunlardan bac talep olunmayacaktı. Kimde ticaret malı bulunursa rencide edilmeden vergi talep edilecekti.

Sonuç: Bu antlaşma 1159 yılında Mustafa Nazif Efendi tarafından imzalanarak İnan Şah'ına teslim edildi.⁵⁷¹

⁵⁷¹ BOA. HAT., 7/ 220; BOA. HAT., 1416/ 57890; BOA. HAT., 3/ 92- D.

IV. BÖLÜM

OSMANLI- İRAN DİPLOMASİSİ

1. Osmanlı Diplomasisi

Diplomasi sözcüğü köken olarak Eski Yunan'da “ikiye katlamak” anlamına gelen “*diploma*” sözcüğünden türemiştir. Eski Yunan ve Roma'da devlete ait tüm resmi belgelere katlanmış biçimlerinden dolayı “*diploma*” adı verilirdi.⁵⁷² Genel anlamı ile diplomasi sözcüğü ise devletlerin birbirleri ile olan sorunlarını barışçıl yöntemlerle ve müzakereler yoluyla çözmelerini ifade eder.⁵⁷³ Devletler bu müzakereleri elçi olarak isimlendirilen görevliler aracılığı ile çözüme kavuştururdu. Elçi sözcüğü kelime manası olarak; “*bir memleket veya devlet tarafından diğeri nezdine gönderilen veya gelen; resul, sefir vb. görevliye*” verilen isimdir.⁵⁷⁴

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren diplomasiye önem vermesine rağmen kuruluş veya klasik dönem olarak adlandırılan dönemde kullandığı diplomasi dili ile 18. yüzyıldan sonra kullandığı diplomasi dili farklıdır.⁵⁷⁵

Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönemde kendine has diplomasisini; Barış görüşmelerindeki ana düşünceler (kurallar), resmi yazışmalarda Avrupa hükümdarları için kullanılan unvanlar, Avrupa elçilerinin sultan ile resmi görüşme usulleri, Avrupa elçilerinin Osmanlı sınırları içerisinde ikametleri süresince mevcut

⁵⁷² Timuçin Kodaman, Ekrem Yaşar Akçay, “Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Osmanlı Diploması Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras”, **SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 22, Aralık 2010, s. 77.

⁵⁷³ Hüner Tuncer, **Eski ve Yeni Diploması**, Ümit Yayıncılık, Ankara 2002, s. 11.

⁵⁷⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-i Türki**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 248.

⁵⁷⁵ Kodaman, Akçay, s. 80.

giderlerinin Osmanlı imparatorluğu tarafından karşılanması gibi gibi kendine has yöntemleri oluşturmaktaydı.⁵⁷⁶

Osmanlı Devleti klasik dönemde “*ad hoc*” olarak adlandırılan ve geçici elçiliğe dayanan diplomasi geleneğini benimsemiştir. Bu dönemde barış anlaşmaları, ticari sözleşmeler imzalamak, barış görüşmeleri yâda arabuluculuk yapmak, herhangi bir anlaşmanın maddelerini görüşmek, vergileri almak, Osmanlı Sultanı'nın cülûsunu bildirmek, zafernâme götürmek, Avrupa Krallarının tahta çıkış veya taç giyme törenlerinde hazır bulunmak gibi sebeplerden dolayı gönderdiği elçiler görevlerinin bitiminden sonra ülkeye geri dönerlerdi.⁵⁷⁷ Acil siyasi çözümler için ise küçük bir maiyetle teşrifatsız ve hediyesiz elçiler gönderilmiştir. Yüzyıllar boyunca siyasi işler esas itibarıyla bu geçici elçiler eliyle sürdürülmüştür.

Devletin gücünün artması ve bir dünya imparatorluğu haline gelmesi ile birlikte gönderilen elçilik heyetlerinde de değişikliğe gidilmiştir. Devletin büyüklüğünün sembolü olarak kalabalık elçilik heyetleri gönderilmeye başlanmıştır. Mesel 1 Haziran 1562 yılında Viyana'da imzalanmış olan barış antlaşmasının tasdiknamesini mübadele etme üzere yola çıkan 48 veya 53 kişiden oluşan heyet bunun Osmanlı'daki ilk örneklerinden birini oluşturmuştur. 17. yüzyıldan sonra askeri alanda yaşanan başarısızlıklar ile birlikte gönderilen elçilik heyetlerinde ve gönderilenlerin statüsünde değişikliğe gidildi. Osmanlı Devleti gücünün zirvesinde olduğu dönemlerde kendi ile aynı seviyede görmediği Avrupalı devletlere gönderdiği elçilik heyetleri başlarında Çavuşların bulunduğu çeşnigir, ulak vb görevlilerden oluşmaktaydı. Askeri başarısızlıkların sonunda gidilen diplomatik değişikliğin ilk örneğine 1606 yılında imzalanan Zitvatorok Antlaşması'nda rastlamaktayız. Antlaşmayı imzalamak için gönderilen 150 kişiden müteşekkil elçilik heyetindeki en alt rütbeli görevli sancakbeyi seviyesindeydi. Bu tarihten sonra gönderilen elçilik heyetlerinin sayısında sürekli bir artış yaşanmıştır. 1609 yılında Ahmed Kâhya 150 kişilik bir heyet ile gönderilmiş iken, 1665 yılında bu sayı 300'e çıkmıştır. 1700 yılında İbrahim Paşa heyeti 659 kişiden müteşekkil idi. 1739 yılındaki Canibî Ali Paşa

⁵⁷⁶ Hiroki Odaka, Osmanlı Diplomasinin Batılılaşması, **Osmanlılar**, C. I, s. 678.

⁵⁷⁷ Muhammed Şahin, **Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti'nin Avrupalı Devletler Sistemine Girişi**, Gazi Üniversitesi, s. 825; Kemal Beydilli, “Sefaret ve Sefaretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. XXX, İstanbul 2007, s. 9; Tuncer, s. 44-45.

922 kişi, 900 at, 170 katır ve 135 deve oluşan herkesi şaşkırtan bir elçili heyeti ile Avusturya'ya gönderilmişti.⁵⁷⁸

18. yüzyıla kadar elde edilen askeri başarılarından sonra antlaşma yapmak ve buyrukların iletilmesi için gönderilen elçiler bu dönemden sonra “biz nerede yanlış yaptık?” sorusuna cevap bulmak için gönderilmeye başlanmıştır.⁵⁷⁹ 18. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ise Osmanlı diplomasisi köklü bir değişim geçirmiştir. Bu durum ilk olarak III. Selim'in 1793 yılında İngiltere'nin başkenti olan Londra'ya ilk sürekli elçiyi atması ile görmekteyiz.⁵⁸⁰

2. Osmanlı Devleti'ne Gelen İran Elçilerinin Karşlanması

Bir yabancı elçinin Osmanlı ülkesini ziyaret etmesi ancak Sultan'ın iradesi ile mümkündür. Sultan tarafından ilgili devlet hükümdarına ferman şeklinde yazılan bir belge ile elçinin maiyetinde bulunacakların tam sayısı, Osmanlı topraklarına ayak bastıkları andan itibaren ve İstanbul'daki ikametleri müddetince faydalanabilecekleri haklar bu belgede birer birer belirtilirdi.⁵⁸¹ Osmanlı Devleti'ne gelen elçilere verilen hakları şu şekillerde sıralayabiliriz: kişi dokunulmazlığı, konut dokunulmazlığı, ceza ve hukuk davalarında mahalli yargıya bağlı olmamak, vergi bağışıklığı, kendi tebaaları üzerinde yargılama hakkına sahip olmaları sayılabilir.⁵⁸²

Elçilik heyetinin büyüklüğü elçinin geldiği ülkeye göre değişirdi. Genelde İran ve diğer Müslüman devletlerden gelen elçilik heyetleri Hristiyan ülkelerden gelen elçilik heyetlerinden daha kalabalık olurdu. Örneğin 1560 yılında İran'dan İstanbul'a gelen elçilik heyeti 300-400 kişiden oluşmaktaydı.⁵⁸³ 1740 yılında Nadir Han ise Hindistan seferinden sonra kazandığı zaferi Osmanlı Devleti'ne bildirmek için başında Hacı Han'ın bulunduğu kalabalık bir heyeti on fil ile beraber Osmanlı

⁵⁷⁸ Beydilli, “Sefaret ve Sefaretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, s. 10-18.

⁵⁷⁹ Kodaman, Akçay, s. 81.

⁵⁸⁰ Tuncer, s. 50; Kodaman, Akçay, s. 82.

⁵⁸¹ Dündar Alikılıç, **XVII. Yüzyılda Osmanlı Saray Teşrifatı ve Törenler**, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2002, s. 62.

⁵⁸² Ömer Düzbakar, “XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Elçili Geleneği ve Elçi İaşelerinin Karşılmasında Bursa'nın Yeri”, **Uluslar arası Sosyal Araştırmaları Dergisi**, C. II / 6, s. 188.

⁵⁸³ Düzbakar, s. 189.

Devleti'nin başkentine göndermişti.⁵⁸⁴ Bazen de İran tarafından gelen elçilik heyetleri o kadar kalabalıklaşıyordu ki devlet farklı bir uygulamaya gitmek zorunda kalıyordu. Mesela Rodos'un fethinden dolayı Sultan Süleyman'ı tebrik etmek için Şah I. Tahmasb tarafından gönderilen Acem elçisi 500 süvarilik maiyeti ile Boğaziçi'nden Anadolu sahiline geldiğinde bu kadar kalabalık bir heyetin İstanbul'da boy göstermesine sıcak bakılmamış elçinin 20 kişilik bir heyet ile İstanbul'a girmesine müsaade edilmiştir.⁵⁸⁵

Osmanlı Devleti'nin sınırlarından girdikleri andan itibaren misafir olarak telakki edilen elçilik heyetleri sınırda çok sıcak karşılanırdı. Mesela 1746 yılında Bağdat valisine gönderilen emir ile Şah'ın elçileri olan Mustafa Han ve Mehdi Han'ın sınıra birkaç yüz metre kala karşılanarak Osmanlı Devleti'nin büyüklük ve cömertliğine yaraşır şekilde ikram ve iltifatta bulunulması istenmiştir.⁵⁸⁶ Sınırdan karşılanmalarına mutakiben İran elçilik heyetinin tüm masrafları Osmanlı Devleti tarafından karşılanırdı. Gelen elçilerin İstanbul'a kadar takip edecekleri güzergâh üzerinde bulunan sancakbeyi, kadı, nâib ve mütesellim gibi görevlilere gönderilen emirnameler ile elçilerin ihtiyacı olan yiyecek, at ve araba gibi ihtiyaç malzemelerin menzillerde hazır bulundurmaları istenirdi.⁵⁸⁷ 1740-1741 yılında Osmanlı Devleti'ne gelen İran elçilik heyeti gerekli görüşmeleri yaptıktan sonra memleketlerine geri avdet edecekleri zaman Üsküdar'dan Tokat'ta ve Tokat'tan Kars'a kadar geçecekleri menzillerin yöneticilerine gönderilen emirler ile elçiler için gerekli hazırlıkların yapılması istenmiştir. Bu menzillerde elçilerin ihtiyacı olan zahirenin Birecik ve Konya'dan 1172,5 arz, 152,5 vakiye, 195,5 ruğanı sade, 601,5 şair, 206,5 katar saman tedarik edilerek mihmanlar için gerekli menzillere iletilmesi emredilmiştir.⁵⁸⁸ İran elçilik heyetlerinin masrafları konaklayacakları menziller tarafından ödenmesi imkânsız olduğunda devlet menzillere bağlı kazaların haricinde farklı yerlerden de imdadiyeler toplamıştır. 1742 yılında İran'dan elçilik görevi ile gelen Zeynel Abidin ve maiyetindekiler için Derviş Mehmed mihmandar olarak atanmıştır. İran elçilik heyetinin ihtiyacı olan ekmek: 2000, katmer: 50, avrez: 550, ruğan-ı sade: 149,5

⁵⁸⁴ M. Münir Aktepe, "Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht'ı Tâvus Hakkında", s. 114.

⁵⁸⁵ Baron Joseph V. Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 40-41.

⁵⁸⁶ BOA. HAT., 1 / 15.

⁵⁸⁷ Unat, s. 14- 16; Dündar Alıkcı, s. 63.

⁵⁸⁸ BOA. C.HR., 62/ 3094.

tayinatın tedarik edilmesi Düzce valisinden istenmiştir. Gerekli hazırlıkları yapan Düzce valisi gönderilen emir üzerine çevre kazalardan topladığı paranın miktarı 160,5 tutmuştur. Buna mukabil İran elçilik heyetinin bir günlük masrafları ise 310,5 kuruş olarak hesaplanmıştır. Düzce valisinden İran elçilik heyeti için gerekli olan tayinat bedelinin eksik kalan 150 kuruşu halktan tedarik etmesi ve bu paranın kaydedilmesi emredilmiştir.⁵⁸⁹

İran'dan Osmanlı Devleti'ne gelen bir elçilik heyeti İstanbul'a kadar takip edeceği yol ve tahmini yapılacak masraflar için bir örnek verecek olursak;

İran elçilerinin takip ettiği güzergâh ve menziller⁵⁹⁰

1_ Erzurum	19_ İpsimara
2_ Salasor (Salaso)	20_ Zekedi
3_ Zivans	21_ Sepetlu
4_ Ketenos (Kotanis)	22_ Lâdik
5_ Masdar (Mastara)	23_ Merzifon
6_ Bayburt	24_ Hacı
7_ Septoros	25_ Osmancık
8_ Viranşehir	26_ Hacı-Hamza
9_ Morukom	27_ Tosya
10_ Keradam (Kerdam)	28_ Koç-Hisar
11_ Şiran-ı Kebir	29_ Karacalar
12_ Karabörk	30_ Bayındır
13_ Karahisar-ı Şarki	31_ Gerede
14_ Gündeli	32_ Bolu
15_ Muşaz	33_ Göynük
16_ Mudusun	34_ Taraklı
17_ Ağca-Kıla	35_ Geyve
18_ Fathı	36_ Üsküdar

⁵⁸⁹ BOA. C.HR., 58 / 2891.

⁵⁹⁰ Şerafettin Turan, "1560 Tarihinde Anadolu'da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren Bir İran Elçilik Hey'eti Masraf Defteri", A.Ü.D.T.C.F.D., XXII/ 3-4, s. 275.

Elçilere yol boyunca yapılan masraflar ve fiyatları:⁵⁹¹

Yiyecek türü	Fiyatı (Akçe)	Yiyecek	Fiyatı (Akçe)
Ekmek (Nân)	3.826	Koyun (Ganem)	14.079
Un (Dakik)	315	Kuzu	750
Pirinç	5.026	Keçi	90
Yağ	7.902	Tavuk	2. 713
Susam yağı (Şir-ravgan)	65	Kaz	420
Bal (Asel)	3.725	Arpa	2 4. 2 9 0
Şeker (Sükker)	1. 850	Ot	750
Nohut	62	Saman	750
Tuz (Nemek)	18	Odun	500
Soğan	60	Balmumu	614
Siyah üzüm	120	Çırak yağı	221
Kırmızı üzüm	96	Safran, tarçın, baharat vs.	410
Elma	36	Hıl'at ve elbiselik	6 0.900
Badem	220	At	6. 000
İncir	36	Deve	2. 000
Kayısı	200	Hamam ücreti	336
Zerdali	44	Müteferrik	637

Elçiye yapılan masraflar zamana ve görülecek konuya göre değişmekteydi. Görüşülecek konu çok önemliyse elçilere ilgi gösterilir ve memnun etmek için her şey yapılırdı. Eğer elçi olağan ziyaretlerden birini yapıyorsa adet olduğu üzere ağırlanır fazladan bir şey yapılmazdı.⁵⁹²

Osmanlı Devleti'nde elçilere ait tüm masrafların devlet tarafından karşılanmasının bir nedeni de elçilerin sürekli olarak gözaltında bulundurulmak istenmesiydi. Böylece sıkı şekilde kontrol altında tutulan elçiler bir savaş çıkması halinde Osmanlı elçilerinin ve tüccarlarının korunması gerekçesi ile gözaltına alınırdı. Örneğin, 1729 yılında Nadir Han'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açması üzerine Şah Tahmasb tarafından gönderilen elçinin yakalanması istenmiş, Tebriz Muhafızı Mustafa Kadir Paşa'ya gönderilen hükümde Şah'ın elçisinin Van'da yakalanarak güvenli bir şekilde Van Kalesi'ne nakil edilmesi emredilmiştir.⁵⁹³ Diğer

⁵⁹¹ Turan, s. 276.

⁵⁹² Düzbakar, s. 187.

⁵⁹³ BOA. C.HR., 36 / 1761.

bir örnekte ise 1730 yılında Şah II. Tahmasb, Sultan I. Mahmud'un cülusunu tebrik için Veli Mehmed Han isimli elçisini İstanbul'a göndermiştir. Gerçek amacı Osmanlı Devleti'ni oyalamak olan Şah'ın bir süre sonra Osmanlı Devleti'ne savaş açması üzerine Şah'ın elçisi Veli Mehmed Han yakalanarak Mardin Kalesi'ne hapsedilmiştir.⁵⁹⁴

Osmanlı Devleti tarafında atanan mihmandarlar eşliğinde İstanbul'a gelen Müslüman veya Hristiyan elçilik heyetlerinin İstanbul'a girişleri, Padişah ve vezir-i azam huzurlarına kabulleri merasimle olurdu. Merasim sırasında teşrifata büyük önem verilirdi. Bazen elçiyi karşılamaya giden heyet o kadar abartılırdı ki herkes dört gözle elçinin gelmesini beklerdi. Sultan III. Murat zamanında padişahın tahta çıkmasını tebrik etmek için gelen İran elçisi Tokmak Han'ı karşılayan alay muhteşemdi. Alayda 250 kişilik çavuşların, müteferrikaların, süvarilerin elbiseleri, at ve tuğları göz kamaştırıcıydı. Kaptan Paşa bile otuz gemisiyle Üsküdar iskelesine gelmiş burada elçiyi gemiye almış, Kızkulesi'nden 101 pare top atışı yapılmıştır. Bu sırada padişah da av bahanesiyle dışarı çıkmış dönüşü elçinin geleceği güne rastlatılarak elçiye güç gösterisinde bulunulmuştur. İran'dan gelen elçiler Üsküdar'dan alınıp İstanbul'da kendilerine ayrılan bir konağa yerleştirilirdi. İran elçileri genelde Acemioğlanlar Kışlası ve At Meydanı civarındaki evlerde konaklardı. Tam bir serbestlik içinde olduklarından dolayı kaldıkları evleri değiştirme hakları vardı. Elçilerin oturdukları binaların kapılarında yasakçı adı verilen yeniçeriler nöbet tutardı.⁵⁹⁵ Kendilerine ayrılan konakta dinlenen elçinin divana geleceği günü sadrazam tayin ederdi. Elçi önce reisülküttap efendi ile buluşur ve ilk maruzatını ona bildirirdi. Bu maruzatın müzakere ve kabule uygun olması halinde sadrazamın huzuruna çıkardı. Elçinin önce sadrazam ve sonra padişah tarafından kabulü sadece merasimden ibaretti. Siyasi müzakereler elçiler ile reisülküttap efendi arasında yapılır ve varılan sonuç reisülküttap tarafından divana arz edilirdi.⁵⁹⁶

Osmanlı Devleti elçilerin kabulünde dost ve düşman gördükleri devletler arasında büyük bir ayrıma gidebilirdi. Müslüman bir devlet olan İran'ın elçilik heyeti

⁵⁹⁴ Uğur Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı- İran İlişkileri (1731- 1747)", s. 184; Uzunçarşılı, C. IV/I, s. 218.

⁵⁹⁵ Düzbakar, s. 186-188.

⁵⁹⁶ Mehmed İpşirli, "Elçi", *DİA*, C. XI, s. 10.

huzura geldiğinde büyük bir itibar görürken, Avusturya veya diğer Hristiyan devletlerden gelen elçiler ise kötü karşılandığı gibi bazen huzura kabul edilmediği de olurdu.⁵⁹⁷ Osmanlı Devleti elçilerin kabulünü genelde Ulufe Divanı yâda Galebe Divanı adı verilen yeniçeri ve diğer kapıkulu askerlerinin maaşlarının dağıtıldığı Salı gününe denk getirerek elçilere güç gösterisinde bulunurdu. İran'dan gelen elçiler barış zamanlarında padişah dışındaki devlet erkânı tarafından da kabul edilir, onlar adına ziyafet düzenlenirdi. 1591 yılında Osmanlı Devleti'nde elçilik görevinde bulunan İran Şah'ı Abbas'ın yeğeni Haydar Mirza'nın yemekleri her gün saray mutfağından gönderilmiş, padişahın hazinesinden de günlük harçlık verilmiştir. Maiyetinin ve kendisinin her türlü ihtiyacı karşılandığı gibi bayramlarda da çeşitli hediyeler alınmıştır.⁵⁹⁸

Elçiler beraberlerinde getirdikleri ve pişkeş olarak anılan hediyeler kendileri Divan'a gelmeden önce maiyetlerinde bulunan kimseler vasıtası ile gönderirlerdi. Vezir-i azamın emri üzerine, teşrifatçı tarafından alınan hediyeler, kapıcıya verilerek Babüssaade önünde bekletilirdi. Elçinin vezirler ile birlikte huzura gelip padişahla görüşmesinin ardından getirilen hediyeler Arzodası'nın penceresi önünde geçirilerek padişahın görmesi sağlandıktan sonra hazine hademesine teslim edilirdi.⁵⁹⁹ IV. Murat'a 9 Ağustos 1637 yılında sulh teklifi için gelen İran elçisi Maksûd Han hükümdara şu hediyeleri takdim etmiştir: Gayet ağır kıymetli sekiz Hind atı, kırk hecin devesi, otuz yük zerdâve kürk, altın ve gümüş işlenmiş sekiz kaliçe, birçok ipek kaliçeler, dülbendler, muslinler, Keşmir şalları, diğer kıymetli kumaşlar, gayet musanna işlenmiş sekiz ok bulunmaktaydı.⁶⁰⁰ 1746 yılında Nadir Han ise elçileri Meshub Ali Han, Mustafa Han ve Mehdi Han aracılığı ile Sultan I. Mahmud'a elmas, zümrüt, mücevher, yakut, altın işlemeli bir cüphe, altın işlemeli çadır, kırk adet altın işlemeli halı ve bir fil hediye olarak göndermiştir.⁶⁰¹

Osmanlı Devleti'ne gelen elçilik heyetinin korunması da devletin göreviydi. Devlet bunların güvenliklerini sağlamak için sınırdan girişlerinden itibaren çıkışlarına kadar yanlarına yeniçeriler görevlendirirdi. Elçilerin korunmasından

⁵⁹⁷ Kodaman, Akçay, s. 80.

⁵⁹⁸ Düzbakar, s. 183-186.

⁵⁹⁹ Düzbakar, s. 190.

⁶⁰⁰ Baron Joseph V. Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.IX, s. 216.

⁶⁰¹ BOA. HAT., 1 / 15A.

sorumlu olan yeniçerilere “yasakçı” ismi verilirdi. Yasakçıların ücretleri korumakla görevli oldukları elçiler tarafından karşılanması adetti. Yeniçeri yasakçıları her elçi geldiğinde değişik kişiler olurdu. Ama elçilerin hizmetinden sorumlu olan çavuşlar değiştirilmezdi emekli olana kadar bu görevlerini icra ederlerdi. Bir elçiye dört yeniçeri yasakçısı ve bir çavuş tayin edilirdi.⁶⁰² 1728 yılında Gence muhafızı Mustafa Paşa’ya gönderilen hükümde, Şehzade II. Tahmasb tarafından elçi olarak gönderilen Veli Mehmed Han’ın Erzurum’a gönderilmesi ve tekrar emir-i şerif gelinceye dek burada misafir edilerek her türlü ihtiyacının karşılanması istenmiştir. Elçinin güvenliği için Erzurum’a varıncaya kadar yanına asker verilmesi emredilmiştir.⁶⁰³ Son olarak da ülkesine dönecek elçinin padişahın izin alması gerekiyordu. Padişah izin verdiği huzura bazen resmî ve bazen gayr-ı resmî olarak kabul edilirler ve devletine götürmek üzere ellerine nâme-i hümâyûn verilirdi.⁶⁰⁴ Nâme-i hümâyûnu alan elçilerin güvenli bir şekilde Osmanlı topraklarını terk etmesi sağlanırdı.

3. İran’a Gidecek Elçilerin Belirlenmesi

Yabancı devletlerde 17. yüzyıla kadar elçi bulundurma gereği duymayan Osmanlı Devleti komşuları hakkında ki gerekli bilgileri doğuda sınır valileri; kuzeyde Kırım Hanları; batıda Eflak ve Boğdan voyvodaları ve Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Dubrovnik (Regusa) Cumhuriyeti ile Erdel Krallığından almaktaydı.⁶⁰⁵

Osmanlı Devleti’nde elçilikle ilgili bir sınıf bulunmamasıyla birlikte gerekli durumlarda diğer devletler ile olan sorunlar geçici elçilikler vasıtasıyla çözüme kavuşturulmaktaydı. Dış politikasını “*cihad*” ananesi dayandıran Osmanlı Devleti 18. yüzyıla kadar yabancı devletler nezdine gönderdiği elçiler genellikle seyfiye ve kalemiye sınıfından seçilmekteydi. Bunun yanında ilmiye sınıfından da elçiler seçildiği olurdu. Özellikle İran, Özbekistan ve Fas gibi Müslüman ülkelere ilmiye

⁶⁰² Düzbakar, s. 190.

⁶⁰³ Zeynep Kurt, s. 171-172.

⁶⁰⁴ Ahmed Dönmez, **Karşılıklı Diplomasie Geçiş sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa’da Yeniden Tesisi 1832 -1841**, Selçuk Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s. 12.

⁶⁰⁵ Ali İbrahim Savaş, “Genel Hatalarıyla Osmanlı Diplomasisi”, **Osmanlılar**, C. I, s. 648.

mensuplarının gönderilmesine dikkat edilmekteydi. Müslüman ülkelere giden elçilerin çok çeşitli dini sorulara muhatap olmaları bunun başlıca sebebiydi.⁶⁰⁶ Bununla birlikte elçilerin görüşülecek konuya göre muhtelif mesleklerden mevki ve şöhret sahibi kimseler arasından seçildiği de olurdu. Bu durumda elçiler öncelikle yabancı dil bilenler arasından seçilirdi. Hatta dil bildiklerinden dolayı bazen Alman ve Lehlilerden temsilci seçildiği de olurdu.⁶⁰⁷ Osmanlı Devleti'nin İran'a gönderdiği elçilerin özelliklerine baktığımızda ise genelde Farsçayı bilen, dini bilgilere hâkim ve şairler arasında seçildiğini görmekteyiz. Örnek vermek gerekirse 1720 yılında İran'a gönderilen Ahmed Dürri Efendi, Damat İbrahim Paşa tarafından İran'dan gelen elçilere verilen ziyafetlerde yer alırdı. Ahmed Dürri Efendi'nin bu sohbetlere çağrılmasında şairliğinin yanı sıra Farsça'ya iyi derecede hâkim olması da etkili olmuştur. Nitekim 1720 yılında İran'a elçi olarak gönderilmesinde yine bu özellikleri belirleyici olmuştur.⁶⁰⁸ 1747 yılında İran'a Büyük Elçi olarak gönderilen Kesriyeli Ahmed Efendi'nin elçilik heyetinde bulunan Mustafa Ram'ı Efendi Vak'anüvis kimliğinin yanında devrin önemli şairlerinden biri idi.⁶⁰⁹

Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde gönderilen elçilerin sınıf ve dereceleri ile ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat on altıncı yüzyıldan sonra gönderilen elçilerin icra etmekle yükümlü oldukları göreve ve gönderildikleri ülkenin ehemmiyetine göre *Büyük elçi*, *orta elçi*, basit bir mektup ile gönderilen *Nameres* ve bazen de basit işler için hariciye memurlarından seçilen *Çavuşlar* elçilerin sınıflarını oluşturmaktaydı.⁶¹⁰ Gönderilecek elçinin derecesinin belirlenmesinde ülkelerin Osmanlı Devleti nezdinde ki itibarı ve Babıâli'ye göndermiş oldukları elçilerin sınıfları belirleyici olurdu.⁶¹¹ Yabancı ülkelere gönderilen bu elçilere verilen payelere baktığımızda ise Büyük elçilere *Rumeli* veya *Anadolu beylerbeyliği*; Orta elçilere genellikle *Defterdarlık*, *Nişancılık*, *Mekke payesi*; İran'a gönderilen elçilerden ulema sınıfından olanlara ise *Anadolu Kazaskerliği* verildiği

⁶⁰⁶ İpşirli, "Elçi", s. 9.

⁶⁰⁷ Unat, s. 24; Belkıs Altuniş-Gürsoy, "Sefaretnameler", **Türkler**, C. XII, s. 582; Tuncer, s. 45.

⁶⁰⁸ Ayhan Ürkündağ, **Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2006, s. 29; Unat, s. 60.

⁶⁰⁹ Unat, s. 87.

⁶¹⁰ Unat, s. 19; Altuniş-Gürsoy, s. 582.

⁶¹¹ Altuniş-Gürsoy, s. 582.

görülmektedir.⁶¹² İran'a gönderilen elçilerin ilmiye sınıfından seçilmesinin sebebi mezhep farkından dolayı sürekli sorulara maruz kalması idi. Elçilere görevleri sırasında verilen payeler dönüşlerinde geri alınırdı.⁶¹³ 1791 yılında daimi elçilikler kuruluncaya kadar sınıfı ne olursa olsun elçiler kalabalık bir heyet ile vazifelerini yerine getirmek için giderlerdi.⁶¹⁴

Sultan III. Selim zamanında yabancı devletlerde üç yılda bir değişmek kaydı ile sürekli elçilerin bulundurulmasının kararlaştırılması ile gönderilecek elçiler Reisülküttaplık yapmış veya bu görevi yerine getirebilecek kalemiye sınıfından kişiler seçilmeye çalışılmıştır.⁶¹⁵

3. 1. İran'a Giden Elçilik Heyetinin İstanbul'da Hazırlanması

Osmanlı Devleti'nde İran'dan gelen elçiler için nasıl kutlama ve karşılama törenleri düzenleniyorsa gönderilecek elçiler içinde kutlamalar yapılmaktaydı. Elçi tayin edilen kişiler yola çıkmadan önce sadrazam ve şeyhülislamla birlikte padişahın huzuruna çıkarak götürecekleri mektubu teslim alırlardı. Burada Sultan elçilik heyetine yapılması gereken talimatları verirdi.⁶¹⁶ Bazen de gidecek kalabalık elçili heyetinin bir kutlama şeklinde Sultan'ın karşısına çıktığı da olurdu. Mesela 1728 yılında İran'a Tarihi Raşid Mehmed Efendi başkanlığında gidecek olan 300 kişilik elçilik heyeti Dolmabahçe Kasrı'nda Sultan III. Ahmed'in önünde resm-i geçit yapmış ve şaha gidecek olan mektup Sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından kendisine verilmiştir.⁶¹⁷

Osmanlı Devleti'nin temsil edecek olan elçilik heyetlerinin hazırlanmasına büyük önem verilirdi. Topkapı Sarayı'nın bir kısmının elçilik hazinesi olarak ayrılması bu konuya verilen önemi bize daha iyi göstermektedir. Elçilik heyeti için gerekli olan çok kıymetli saatler, hançerler, kaftanlar, kürkler vb. eşyalar bu hazineden karşılanmaktaydı.⁶¹⁸

⁶¹² Unat, s. 24; Hüner Tuncer, s. 45.

⁶¹³ Savaş, "Genel Hatalarıyla Osmanlı Diplomasisi", s. 648; Altuniş – Gürsoy, s. 582.

⁶¹⁴ Unat, s. 30.

⁶¹⁵ Unat, s. 20-24.

⁶¹⁶ Unat, s. 31.

⁶¹⁷ İpşirli, "Elçi", s. 10.

⁶¹⁸ Unat, s. 24; Tuncer, s. 47.

1736 yılında İran'a elçi olarak gönderilecek Mustafa Paşaya verilen eşyalara baktığımızda:⁶¹⁹

Eşya	Adedi	Eşya	Adedi
Esb (at)	120	Çerare (çuval)	20
Beygir	350	Aba yağmurluk beray-ı karakulukçıyan	250
Şotr (deve)	20	Aba şalvar beray-ı karakulukçıyan	200
Katır	30	Kırmızı müştâ (kışlık)	15
Ğuşab (komposto)	1 sini	Siyah müştâ	60
Ğuşab (komposto)	3 tas	Kırmızı tabak çuvalı	5
Nemekdan (tuzluk)	3	Ayaklı sandık	4
Gülabdan	4	Tüfenk sandığı	2
Samur kemer	2	Cebahane-i kilar sandığı	6
Legan-ı ma'i (su leğeni)	4	Seyir sandığı	30
Fesker-i samurani (samur fes)	1	Hazine kalemi	50
Sökre	2	Meth senedi	15
Sağır sofra	1	Mutak çerare (köle çuval)	100
Kahve	1	Kaplan postu	15
Kebayir-i simat (büyük yemek masası)	4	Ğutus	7
Büyük tencere	10	Beray-ı hutreciyan ve tüfençiyan üsküf (fes)	4
Orta tencere	20	Beray-ı kalpağan ve hutreçiyan yumleha	5
Büyük tabak	100	Kasatura	350
Orta tabak	80	Kaltak (eğerin tahta kısmı)	350
Çorba tası	10	Saka meşki	15
Süzgi	30	Musluk	12
Kağgir kepçe	8	Çapraz (fişelik, silahlık ve palaska)	15
Baklava tabağı	8	Kamçı	15
Kenar-ı lenger-i ma'i kabak (büyük tepsi yanında tabak)	8	Saka kasaturası	15
Satıl (kova, küçük, leğen)	20	Çıngırak küsure saka takımı	15
Tüfenk berayı ağayan	40	Saka semeri varidatı	15
Tüfenk beray-ı çukadaran	30	Mükemmel oda mefruşatı (döşeme)	1
Tüfenkçıyan piyade	100	Oya mefruşat	1
Mızrak beray-ı ağayan	40	Yatak çadırı	1
Kılıç beray-ı ağayan	70	Sayıban mefruşat	1

⁶¹⁹ BOA. C.HR., 111 / 5543.

Ğerare (çuval) berayı çukadaran	30	Hamam	1
Çevgan	4	On iki Horasani çadırın imam	1
Kara kılıç beray-ı yedekçiyen	14	Ağalar için çadır	12
Haydaî riğt (kolsuz aba)	25	Çaker sukkan(ikametgah) ağayan	6
Kareli tirgeş beray-ı ağayan	30	Çaker beray-ı sukkanı çukadaran	4
Çuka yağmurluk beray-ı ağayan	80	Çaker-i kilar beray-ı Enderun	1
Kaliçe	80	Çaker-i kilar beray-ı birun	1
Kürsü rikab beray-ı çukadaran	30	Kahve çadırı	2
Kaliçe beray-ı çukadaran	25	Muta' (sözü dinlenen, yönetici) çadırı	2
Eğer rikab	30	Çaker-i sukkanı beray-ı açak ve ağır	8
Kandil	30	Çaker beray-ı seyisan	20
...	...	Çaker-i sukkanı beray-ı olukçiyen	10

Elçi ve maiyetindekiler saray hazinesinden emanet olarak aldığı bu çok kıymetli eşyaları görevlerinin bitiminde geri iade etmek zorundaydılar. Hatta elçilere, yabancı ülkelere verilen hediyeler de bu hazineye teslim edilmekteydi.⁶²⁰

Elçilik heyeti gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Şah'a götüreceği çok değerli hediyeler ile birlikte İstanbul'dan bir alay eşliğinde hareket ederdi. Bu alayı padişah'ın Alay Köşkünde seyri adet olduğundan dolayı kabile Yerebatan'dan Şengül Hamamı önünden aşağıya doğru yokuşu inerek Alay Köşkü önünden Divan yolunu tutardı.⁶²¹

1747 yılında Sultan I. Mahmud tarafından Nadir Han'a elçi olarak gönderilen Kesriyeli Hacı Ahmed Paşa'nın maiyetinde bulunan 300 kişi ve 100 asker ile İran sınırına varıncaya kadar takip ettikleri güzergâha baktığımızda:⁶²²

1_ Üsküdar	24_ Ereğli
2_ Kartal	25_ Ulukışla
3_ Gebze	26_ Çiftahan
4_ Hereke (Heleke)	27_ Dulek geçidi
5_ İzmit	28_ Kızoluk
6_ Sapanca	29_ Çakıt
7_ Akhisar	30_ Adana

⁶²⁰ Altuniş-Gürsoy, s. 583.

⁶²¹ Unat, s. 32-33.

⁶²² Unat, s. 86-88.

8_ Lefke	31_ Misis
9_ Vezirhanı	32_ Kurtkulağı
10_ Bilecik	33_ Payas
11_ Söğüt	34_ Bilan
12_ İnönü	35_ Antakya
13_ Eskişehir	36_ Halep
14_ Seyitgazi	37_ Kilis
15_ Hüseyin Paşa	38_ Ayıntep
16_ Baut	39_ Ruha (Urfa)
17_ İshaklı	40_ Nuseybin
18_ Akşehir	41_ Cebelisincar
19_ Arkıt	42_ Musul
20_ Iğın	43_ Tekrit
21_ Kadınhanı	44_ Kâzimiye
22_ Ladik	45_ Bağdat
23_ Konya	

İstanbul'dan yola çıkan elçilik heyeti önceden belirlenen güzergâhı takip ederdi. Bu güzergâh üzerinde bulunan menzillerde belirli süreler kalarak ihtiyaçlarını gideren elçilik heyeti İran sınırına varıncaya değin yoluna devam ederdi.

3.2. İran'a Giden Osmanlı Elçilik Heyetlerinin Karşılınması

İran sınırına varan Osmanlı elçilik heyeti, sınırında Safevi Devleti'nin görevlendirdiği bir heyet tarafından tören ile karşılanırdı. Eğer Şah tarafından da Osmanlı Devleti'ne bir elçilik heyeti gönderilecekse elçilerin sınırı geçişleri bir mübadele şeklinde olurdu. Eğer İran tarafından bir elçi gelmeyecekse Osmanlı elçilik kafilesi kendilerini karşılayan bir mihmandar eşliğinde yollarına devam ederlerdi.

1719 yılında Osmanlı Devleti tarafından İran'a elçi olara gönderilen Ahmed Durri Efendi sefaretnamesinde İran sınırına dâhil olmaları ve karşılanmaları hakkında; yola koyulduklarının dördüncü gününde İran'ın önemli şehirlerinden Hamedan'a vardıklarını burada şehrin hâkimi Kelb Ali Han tarafından altı yüz kadar atlı ve yaya asker tarafından karşılandıklarından bahseder. Kelb Ali Han tarafından buradan büyük bir saraya götürülerek kendilerine ziyafet verildiğini söylemektedir. Burada beş gün kalan Osmanlı elçilik heyeti yola koymuş beş günlük bir yolculuktan

sonra Şah'ın oturduğu Tahran'a iki saat mesafede Rüstem Han tarafından 3000 kadar atlı ve piyade ile alaylar düzenlenerek karşılandıklarını anlatmaktadır.⁶²³

1745 yılında İran'a elçi olarak giden Mustafa Nazif Efendi ile Mustafa Münif Efendi sınırda karşılanmaları hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Zilkade⁶²⁴ ayının beşinci cumartesi günü Derbend Kalesinden tahmini olarak altı saat mesafede bulunan Şah'ın ordusunu gördük. Burada bizi ordu mihmandar başısı Abdalbaki Hanzade Mustafa Han, Hacı Han ve Ferrâş⁶²⁵ başı Ali Kuluhan elli altmış kadar nefer ile karşıladılar. Hal ve hatırımızı sorduktan sonra başkent civarında hazırladıkları çadırlara bizleri yerleştirdiler.”⁶²⁶

İran başkentine dâhil olacak olan Osmanlı elçilik heyeti için yapılan merasimleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

İlk olarak; elçilik heyetinin başkente girerken yapılan merasim, ikinci olarak; elçilik heyetinin başkentte kendileri için hazırlanan konaklara yerleştikten sonra Sultan tarafından Şah'a gönderilen hediyelerin ve mektupların teslimi için yapılan merasim, son olarak da elçilik heyetinin dönmeden önce Şah tarafından Sultan'a gönderilecek mektupların ve hediyelerin teslim alındığı resm-i kabul merasiminden oluşmaktaydı.⁶²⁷

Osmanlı Devleti'ni temsil eden elçilik heyetinin başkente ihtişamlı bir şekilde girilmesine çok özen gösterilirdi. Elçi ve maiyetindekiler Şah tarafından kendilerine temin edilen atlar ile konakladıkları yerden tertipli ve düzenli bir şekilde şehrin girişine doğru yola koyulurlardı. Elçilik heyetinin şehre girişi çok şaşalı olurdu. Zengin bayraklar ile süslenmiş olan sefaret heyetinde ki silahlı askerlerin bazen mehter eşliğinde tekbir getirerek payitahta girdiği olurdu. Sefaret heyeti içerisinde

⁶²³ Ayhan Ürkündağ, **Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2006, s. 40-43; Ali İbrahim Savaş, “Osmanlı Elçilerinin Resm-i Kabul Protokolleri”, **Tarih İnceleme Dergisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları**, İzmir 1996, s. 113-114.

⁶²⁴ Kameri ayların on birincisidir. (Şemseddin Sâmî, s. 651.)

⁶²⁵ Bir şeyi yaymak, döşemek anlamına gelen ferrâş kelimesi Arapça ferş (firâş) mastarından türetilmiştir. Osmanlı Devletinde ferrâş kelimesi, saray hizmetlisi dışında çeşitli vakıf eserlerin temizliğiyle ilgilenen görevliler için kullanılmıştır. (Tahsin Yazıcı- Mehmed İpşirli, “Ferrâş”, **DİA**, C. XII, s. 408.)

⁶²⁶ BOA. HAT., 6 / 198.

⁶²⁷ Savaş, “Osmanlı Elçilerinin Resm-i Kabul Protokolleri”, s. 113.

bulunan asker ve pehlivanlar türlü gösteriler sergilerdi, heyette bulunan bazı görevlilerin seyircilere içecek şeyler dağıttıkları olurdu.⁶²⁸ Osmanlı elçilik heyeti devletin gücünü simgeleyen bir tahtirevanın etrafına yerleştirilmiş on iki Arap deveci ve güzel elbiseleri ile sekiz çuhadar eşliğinde sarayının üçüncü kapısından Şah'ın huzuruna çıkarlardı.⁶²⁹ Bu merasimde Sultan tarafından gönderilen çok değerli hediyeler Şah'a takdim edilirdi.

Mustafa Nazif Efendi ile Mustafa Münif Efendi başkente girişleri hakkında şu bilgileri vermektedirler:

“İran sınırına dâhil olduktan sonra bize ayrılan çadırlarda dinlenmeye ayrıldık. Aynı günün akşamı çadırımıza gelen mihmandar Mustafa Han ve Nazır Ali Han ertesi gün saat beşte Şah'ın bizi huzura davet ettiğini ve name-i hümayun ile gelmemizi bildirdiler. Biz de Sultan I. Mahmud'un mektubunu hazırladık ertesi gün bizim için hazırlanmış olan atlara binerek tahminen bin hatve⁶³⁰ mesafede iki tarafında topraktan ve taştan yapılmış binaların bulunduğu bir yoldan geçerek Şah'ın çadırına beş on hatve mesafede bulunan çadırların civarına vardığımızda merasimle karşılandık. Atlarımızdan indikten sonra dinlenmeye vakit bulamadan saraydan içeri buyrulduk. Şah'ın huzuruna çıkıp beş altı hatve yanaştıktan sonra eşik ağası Sultan'ın mektupları bizden alarak Şah'a sundu. Daha sonra Şah'ın izni ile saraydan ayrıldık.”⁶³¹

Osmanlı Devleti, İran ile uzun süredir devam eden savaşlar sonunda 1735 yılında başlayan barış görüşmeleri çerçevesinde Vezir Mustafa Paşa'yı 1736 yılında İran'a elçi olarak göndermiştir. Kuzeyden Rusya ve Batıdan Avusturya tehlikesinin iyice belirginleştiği bu dönemde Osmanlı Devleti elçilik heyeti ile Nadir Şah'a çok süslü hediyeler göndererek doğudaki savaşlara son vermeyi amaçlamış, Nadir Han'ın bu tarihte Hindistan üzerine bir sefere çıkmayı planlaması Osmanlı Devleti'ne rahat bir nefes aldirmiştir.

⁶²⁸ Baron Joseph V. Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. XI, s. 146-148.

⁶²⁹ Ürkündağ, s. 40-43; Savaş, “Osmanlı Elçilerinin Resm-i Kabul Protokolleri”, s. 113-114.

⁶³⁰ Adım, Ölçü ‘ad olunan itibarı adım, bir adım atışta iki ayak arasındaki mesafe (Şemseddin Sâmî, s. 584.)

⁶³¹ BOA. HAT., 6 / 198.

1736 yılında Vezir Mustafa Paşa ile beraber Nadir Şah'a gönderilen hediyelere baktığımızda Osmanlı'nın bu görüşmeye ne kadar değer verdiğini anlamaktayız.⁶³²

Hediyelik Eşya	Adet (sayı, top)	Fiyat (kuruş olarak)
Elmas ve yakut ile kaplı kılıç	1	12500
Sorguç (başa takılan tuğ)	1	5000
Hançer	1	3500
Samur Kürk	1	6500
Reğt (at takımı) değerli taşlarla süslü	1	9000
Ekelek ?	1	500
Mersu' altun kaplama rikab (özengi)	1	2000
Altın topuz	1	800
Mersu' pulat?	1	650
Altın zincir	1	700
Sim yular	1	120
Sim lecam	1	50
Som gülsuyu tabağı	1	50
Altın kaplama tas	1	4500
Altın yakalı içi işlemeli aba	1	6500
Sırma işlemeli pamuk hırka	1	200
Sırma işlemeli kadife	1	50
Kemer	1	600
Sim ğerare (çuval)	1	60
Yaldızlı güllü rikab (özengi)	1	200
Simli eğer	1	150
Siyah hırka üzerine işleme kısmi kareli kese	1	1000
Tekelti (hayvan sırtına örtülen keçe ve pamuklu kumaş)	1	6
Fırengi diba (atlas)	1 (top)	50
Elvan (renkli) diba	5	1250
İstanbul işi elvan diba	20	1400
Elvan frengi diba	10	600
İstanbul işi elvan ?	10	300
Elvan şal	10	750

⁶³² BOA. AE.SMHD. I., 260/ 21108.

Sultanın gönderdiği hediyelerin Şah'a sunulduğu merasimden sonra elçinin Sultan'a götüreceği mektupları alacağı resm-i kabul merasimine kadar geçen sürede elçinin şerefine ikram ve iltifatta bulunulur ve İran'ın görülmeye değer yerleri ziyaret edilirdi.⁶³³

Mustafa Nazif Efendi ile Mustafa Münif Efendi resm-i kabul merasimine kadar geçen süre ve Nadir Şah'tan Sultan I. Mahmud'a gidecek mektupların alınmasını şu şekilde anlatmaktadırlar:

“Eşik Ağası Nazır Ali Han rehberliğinde Şah'ın kardeşi İbrahim'in çadırına gittik. Burada sohbet ve iltifattan sonra çadırımıza geçtik. Şah yüz altışar miskal altın reğt ve zin ile süslenmiş bir at ile bizi çadırımızda ziyaret etti. Ertesi gün mihmandarımız Mehmed Han Bey vasıtası ile kölelerin getirdiği beş bin akçe bize takdim edildi. İki gün sonra Ali Han gelerek Şah tarafından şerefimize verilecek ziyafet için bizi davet etti. Ziyafetin verildiği çadıra vardığımızda her kes bizi ayakta karşıladı. İki devletin daimi dostluğu hakkında dua edildikten sonra sohbetimiz sona erdi. Nadir Şah, Sultan I. Mahmud'a göndereceği mektupları teslim etmek için bizi davet etti. Şah'ın huzuruna vardığımızda Şah: “Sultan kardeşim için cevabı mektup yazdım. Temennim iki İslam Devlet'i arasında dostluğun daimi olmasından yanadır. Vezir-i azam ve Şeyhülislam'a selamımı ilet ilk amaçları iki devlet arasında ki daimi dostluk olsun daha sonra ahirete heves etsinler.” Şeklindeki dileklerini ilettiler. Sultan I. Mahmud'a sunacağımız Şah'ın mektuplarını aldıktan sonra Bab-ı Aliye geri dönmek için yola koyulduk.”⁶³⁴

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren benimsediği “gaza” ve “cihat” politikası çerçevesinde her ne kadar yönünü batıya çevirmiş olmasa da İran'ın, Osmanlı dış politikasında çok önemli bir yer tuttuğu su götürmez bir gerçektir. Osmanlı Devleti karşısında genellikle savaşlarda çok büyük başarı gösteremeyen Safevi Devleti'nin izlediği savaş stratejisine,⁶³⁵ coğrafyanın dağlık, yüksek ve

⁶³³ Savaş, “Genel Hatalarıyla Osmanlı Diplomasisi”, s. 648.

⁶³⁴ BOA. HAT. 6 / 198

⁶³⁵ Büyük bir savaşa girecek olan İran Safevi Devleti, Osmanlı Devleti'ne sınır bulunan şehir ve köyleri boşaltarak bu coğrafyada bulunan ekinleri tahrip eder, su kuyularını doldururdu. Böylece geniş bir coğrafyayı viraneye ve çöle çeviren İran Ordusu Osmanlı askerlerinin bulabileceği bir buğday tanesi ve bir su damlası bırakmazdı. Böylece uzun süre burada tutunamayan Osmanlı

engebeli yapısının yanında iklimin sert ve olumsuz şartları da eklenince Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği toprakları uzun süre elde tutması imkânsızlaşıyordu. Bundan dolayı Osmanlı-İran savaşları beraberinde çok sıkı bir diplomatik ilişkiyi de zorunlu kılmıştır. Özellikle 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-İran arasında devam eden savaşlar ve gidip-gelen elçilerin sayısına baktığımızda bunu dahi iyi anlayabiliriz. Bunun yanında iki ülkenin birbirlerine gönderdikleri elçilik heyetlerinin sayısı ve gönderilen hediyelerin ihtişamı iki devletin birbirleri ile olan üstünlük mücadelesinin daha iyi görmemizi sağlamaktadır.

Ordusu geri dönmek zorunda kalırdı. (Hanbaba Beyani, **Tarih-i Nizam-ı İran Devre-i Safevi**, Ez Neşriyat, Tahran 1353, s. 99.)

SONUÇ

Anadolu, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Ortadoğu coğrafyasının en önemli bölgelerinden biridir. Tarih boyunca Anadolu’da kurulan devletler ile bu toprakları sahip olmak isteyen devletler arasında mücadeleler yaşanmıştır. Bu mücadelelerin bir kesimi, Anadolu’da kurulan Osmanlı Devleti ile İran topraklarında kurulan Timur, Akkoyunlu ve Safevi devletleri arasında geçmiştir.

Osmanlı Devleti kuruluş döneminde yönünü batıya çevirerek doğusundaki Müslüman devletlerin ve beyliklerin birbiriyle olan mücadelelerinden uzak durmaya çalıştı. Fakat Osmanlı Devleti, doğusunda meydana gelen olaylar ve kendisi için tehlike arz eden durumlardan dolayı bu dış politikasını uzun sürdüre devam ettiremedi. Osmanlı Devleti için doğudan beliren ilk tehlike Moğol İlhanlı Devleti’nin toprakları üzerinde kurulan ve kısa sürede Osmanlı Devleti ile komşu duruma gelen Timur idi. Osmanlı Devleti doğusunda karşılaştığı bu ilk ciddi tehdit karşısında büyük bir yenilgi aldı. Bu yenilgi neticesinde on bir yıl süren ve “Fetret Devri” olarak anılan kargaşa ve buhran dönemi daha sonra başa geçen hükümdarları doğudaki devletler ile olan mücadelelerinde daha temkinli olmaya sevk etti.

Yıldırım Bayezid ile Timur’un mücadelesini Fatih Sultan Mehmed ile Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan arasında yaşanan mücadele takip etti. Fatih Sultan Mehmed, Uzun Hasan karşısında büyük bir başarı elde ederek Akkoyunlu Devleti’ne üstünlük sağlasa da Osmanlı Devleti’nin, İran topraklarında kurulan devletler ile olan mücadelesi sonraki dönemlerde de devam etti. Kendilerini Moğol İlhanlı ve Timur’un varisleri olarak gören bu devletler Anadolu toprakları üzerinde hak iddia ederek Osmanlı Devleti ile olan savaşlarına meşruiyet kazandırırken, Osmanlı Devleti de sahip olduğu toprakları korumak için bu devletler ile savaşmak zorunda kaldı. Safevi Devleti’ne kadar sadece üstünlük mücadelesi ve sahip olunan toprakları koruma çerçevesinde devam eden savaşlar bu devlet zamanında farklı bir boyut kazandı.

16. yüzyılın başında Şah İsmail tarafından kurularak tarih sahnesindeki yerini alan Safevi Devleti, daha önce İran’da kurulan devletlerden farklı olarak kökenlerinin getirdiği dini bir kimliğe sahipti. Şah İsmail, atalarının uğrunda büyük

uğraşlar verdikleri devleti kurmaya muktedir olduktan sonra On İki İmam Şiiliğini, devletin resmi mezhebi olarak kabul etti. On İki İmam Şiiliği, İran topraklarında kurulan Safevi Devleti'nin ve sonrasında bu topraklarda kurulacak olan devletlerin takip ettikleri dış politikanın belirlenmesinde ki en önemli unsur oldu.

Şahlar, Sünni dünyasının hamiliğini üstlenen Osmanlı sultanlarına karşı kendilerini Şii dünyasının koruyucusu olarak görmekteydiler. Şahların takip ettikleri bu dış politika yılların getirmiş olduğu siyasi mücadeleler ile birleşince, Osmanlı ve Safevi devletlerinin birbirleriyle savaşmaları kaçınılmaz olmaktadır. Her iki devlet de birbirlerinin açıklarından ve zor durumlarından faydalanmayı ihmal etmemekteydiler. Şahlar, Osmanlı Devleti'ne ait topraklar üzerinde yaşayan Şii halkın kendilerine olan bağlılığından faydalanarak Anadolu'da ayaklanmalar çıkarmaktaydılar. Şahlar, batıda savaşlar Anadolu'da isyanlar ile uğraşan Osmanlı Devleti'nin sınırlarını ihlal etmekteydiler. Osmanlı Devleti ise Safevi Devleti'nin saldırganlığına karşı kendi topraklarını korumaya çalıştı. Fakat Safevi Devleti'nin zor durumundan faydalanarak İran topraklarına saldırdığı da oldu. Böylece Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail döneminde başlayan Osmanlı-Safevi savaşları bazen kesintilere uğrasa da 18. yüzyılın ilk yarısının sonlarına kadar devam etti.

Osmanlı Devleti sahip olduğu askeri güç ve bunun cepheye ulaştırılmasında gösterdiği başarı savaş alanlarına zafer olarak yansırken, Safevi hükümdarlarının savaşlarda takip ettikleri stratejiler Osmanlı Devleti'nin bu zaferlerinin kalıcı olmasını engellemiştir. Osmanlı Devleti, Safevi Devleti karşısında savaşlarda elde ettiği zaferlere rağmen coğrafyanın engebeli olması, kışların uzun sürmesi, askerlerin ihtiyacı olan mühimmat ve iaşenin cepheye ulaştırılmasında karşılaşılan zorluklardan dolayı kazanılan yerleri uzun süre elinde tutamamıştır. Bu durumun farkında olan Safevi hükümdarları ise savaş sırasında Osmanlı ordusu ile doğrudan bir cephe savaşına girmeyerek mevcut ordusunu kaybetmediği gibi, kışın gelmesi ile Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği yerleri kısa sürede geri almayı başarmışlardır. Bu durum yüzyıllardır aynı coğrafyada yaşayan bu devletlerin birbirlerini ne kadar iyi tanıdıklarını göstermektedir.

Müslüman olan Osmanlı ve Safevi devletlerinin birbirlerine savaş açmaları İslam inancına göre yasaktı. Devletler bu durumu din adamlarından aldıkları fetvalar

ile çözüme kavuşturmaktaydılar. Barış zamanında “*ol dahi kendi mezhepleridir ve istedikleri gibi tatbik edebilirler*” şeklinde bakılan itikadı farklılıklar, savaş sırasında verilen fetvalara farklı şekilde yansımaktaydı. Nitekim Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında 18. yüzyılın ilk yarısında yaşanan savaşlar için Şeyhülislamdan alınan fetvalarda, Safevi Devleti için Şii ve mürtet vurgusu yapılarak açılan savaşlara meşruiyetlik kazandırılmıştır. Fakat buna karşı Osmanlı Devleti çıkarların uyuştğu Hristiyan bir devlet olan Rusya ile Safevi Devleti’ne karşı anlaşma yapmaktan çekinmemiştir. Aynı şekilde Safevi Devleti’nin de Osmanlı Devleti’ne karşı zaman zaman Hristiyan devletler ile anlaşmalar yaptığı göz önünde bulundurulduğunda devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde çıkarların asıl belirleyici unsur oluşturduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında meydana gelen savaşlar, Safevi ordularının başına Nadir Han’ın geçmesiyle Osmanlı Devleti’nin aleyhine döndü. Bu savaşların ilk evresinde, Nadir Han Osmanlı Devleti’nin ele geçirdiği Safevi topraklarını geri almaya çalıştı. İyi bir komutan olan Nadir Han bu isteklerine kısa süre sonra ulaşmayı başardı. Nadir Han’ın kısa sürede elde ettiği bu başarılar İran’da büyük bir taraftar kitlesi toplamasını sağladı. Daha sonra Mogan vadisinde halkın Sünni akidesine yakın olan Caferi mezhebini kabul etmesi ile Nadir Han Şahlık makamına geçmeyi kabul etti. Nadir Şah bu mezhebe meşruiyet kazandırmak için Osmanlı Devleti’ne kabul ettireceğine dair halka söz verdi. Böylece Nadir Şah ile Osmanlı Devleti arasındaki savaşların ikinci evresini Caferi mezhebinin kabul edilip edilmemesi belirledi. Yaklaşık on yıl süren kanlı savaşlar neticesinde ne Nadir Şah isteklerini kabul ettirebildi ne de Osmanlı Devleti, Nadir Şah’a karşı tam bir üstünlük sağlayabildi. Nadir Şah’ın mezhep konusundaki ısrarı ve neticesinde yaşanan on yıllık savaş Osmanlı Devleti’ni kazanılacak meşruiyetin kaynağı olarak gördüğünü göstermektedir. Neticede iki devlet de kendilerine hiçbir getiri sağlamayan kanlı savaşlar sonunda 1746 yılında hududu kadim denilen IV. Murat zamanındaki Kasr-ı Şirin antlaşması şartlarının esas alındığı bir antlaşma üzerinde barışa razı oldular. Caferi Mezhebi’ni Osmanlı Devleti’ne kabul ettireceği konusunda söz veren Nadir Şah, Kasr-ı Şirin Antlaşması’nı kabul etmekle aynı zamanda kendi sonunu hazırladı.

Bu gelişmeler aklımıza şu soruları getirmektedir. Osmanlı Devleti’nin Nadir Şah’ın isteklerini kabul etmemesinde ki sebepler neydi? Eğer Nadir Şah’ın istekleri

kabul edilseydi sonuçları ne olurdu? Osmanlı Devleti'nin Caferi mezhebini kabul etmemesi sadece dini akidelerden dolayı mıydı? Yoksa kabul etmekle meşruiyetini tasdik ettiği İran'a açılacak savaşlarda haklı çıkacağı nedenin ortadan kaldırılması mıydı? Veya kendi eliyle karşısına daha güçlü bir rakibin çıkmasını istememesi miydi? Nitekim bunun bir örneğine Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan anlaşmada raslamıştık. İran'da Sünni bir Afgan Devleti'nin kurulmasını istemeyen Osmanlı Devleti bu anlaşma ile Şii Safevi Devleti'nin İran'da varlığını devam ettirmesini kabul etmişti. Son olarak Nadir Şah gibi iyi bir devlet adamı ve komutan idaresinde meşruiyeti kabul edilmiş İran'ın, Osmanlı Devleti için oluşturacağı tehlikeden dolayı mı Caferi mezhebi kabul edilmedi?

Sonuç olarak geçmişte olduğu gibi günümüzde de İran ve Anadolu coğrafyasında kurulan devletler önemlerini korumaktadırlar. Türkiye Cumhuriyeti ve İran Devleti buldukları Ortadoğu coğrafyasının günümüzde ki en önemli iki aktörü konumundadırlar. Genelde bu iki devletin takip ettiği politikalar bu coğrafyayı şekillendirmektedir. Geçmişteki gibi savaşlar yaşanmasa da bu iki ülke arasında ki siyasi rekabet günümüzde de, bundan sonra ki süreçte de devam edecek gibi gözüküyor.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emîrî Tasnifi I. Mahmud (BOA. AE.SMHD. I.): 260/ 21108.

Başmuhasebe Muhallefât Halifesi (BOA. TS.MA.d.): 7133.

Başmuhâsebe Tophane-i Amire Kalemî Defteri (BOA. D.BŞM.TPH. d...):
18630.

Cevdet Askeriye (BOA. C. AS.): 990/ 43289; 94/ 4316; 583 / 24549; 920 / 39752;
226/ 9592; 255/ 10650; 894/ 38449; 741/ 31126; 825/ 35128; 1049 /
46106; 910 / 39292; 923 / 39905; 103/ 4699; 1210/ 54223; 791/ 33508;
576 / 24237; 981 / 42761; 745/ 31304; 981 / 42761;

Cevdet Dahiliye (BOA. C.DH.): 349 / 17403; 242 / 12067; 241 / 12029; 8 / 369;
165/ 8215.

Cevdet Hariciye (BOA. C. HR.): 178/ 8895; 45/ 2244; 91/ 4502; 69/ 3411; 24/
1157; 36 / 1761; 111 / 5543; 58 / 2891; 62/ 3094; 31/ 1531; 99/ 4934;
118/ 5899; 107/ 5346; 78/ 3856; 65/ 3224; 169/ 8412; 187/ 9328

Cevdet Maliye (BOA. C. MAL.): 634 / 26063.

Cevdet Nafia (BOA. C.NF.): 23 / 1129; 27A / 1307; 41 / 2044.

Eyalet-i Mümtaze (BOA. C. MTZ.): 4/ 177.

Hatt-ı Hümayun (BOA. HAT.): 6 / 198; 6 / 198; 1 / 15A; 1 / 15; 1448/3; 6 / 198; 6
/ 198; 1427/ 58443; 1427/ 58443; 812/ 37244; 814/ 37266; 4/ 93-A; 811/
37234-A; 1/ 2; 5/ 171; 4/ 100; 6/ 187; 3/ 92- D; 6/ 197; 7/ 220; 1416/
57890; 811/ 37234- B; 1427/ 58443; 1427/ 58443.

İbnûlemin Hariciye (BOA. İE. HR.): 13/ 1327; 9/ 860.

İbnûlemin Saray Mesalihi (BOA. İE.SM.): 31/ 3293; 31/ 3292.

İbnûlemin Askeriye (BOA. İE. AS.): 53 / 4777.

İbûlemin Dâhiliye (BOA. İE. DH.): 29/ 2619; 30/ 2658.

Kamil Kepeci (Amedi Kalemî Odası Defteri), (BOA. KK.d): 0054/ 0004

Mühimme Defteri, (BOA. MD.): nr. 130; nr. 131; nr. 132.

Name-i Hümayûn Defteri (BOA. NMH.d.): nr. 7.

2. TETKİK ESERLER:

AKŞİN, Sina, KUNT Metin, ÖDEKAN Ayla, TOPRAK Zafer, YURDAYDIN Hüseyin G., **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600- 1908**, Cem Yayınevi.

ALLOUCHE, Adel (2001) **Osmanlı Safevî İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi**, Çev. Ahmed Emin Dağ, İstanbul.

ATEŞ, Abdurrahman (2012) **Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)**, Sözkese Matbaacılık, Ankara.

BABİNGER, F. (1992) **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çev. Coşkun Üçok, KBY., Ankara.

BARTHOLD, Vladimir (1975) **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Çev. K.Y. Koprıman- İ. Aka, Ankara.

BAYUR, Hikmet (1947) **Hindistan Tarihi Gurkanlı Devletinin Büyük Devri (1526-1737)**, C. II-III., TTK Basımevi, Ankara.

- BEYANİ, Hanbaba (1353) **Tarih-i Nizam-ı İran Devre-i Safevi**, Ez Neşriyat, Tahran.
- BOSTAN, İdris (1992) **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire**, TTK Basımevi, Ankara.
- ÇETİNKAYA, Nihat (2005) **Kızılbaş Türkler Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi**, İstanbul.
- Destarî Salih Tarihi (1961) **Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak**, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara.
- EMECEN, Feridun M. (2013) **Yavuz Sultan Selim**, İzmir.
- ERAVCI, H. Mustafa (1999) **III. Murat, Manisalı Padişahlar**, Manisa Valiliği Yay., Manisa.
- ERDOĞMUŞ, Seyfullah (2003) **Ehli Sünnet ve On iki İmam**, Ankara.
- EREL, Şerafettin (1961) **Dağistan ve Dağistanlılar**, İstanbul.
- ERKAN, Kemal (2011) **1734- 1735 Osmanlı- İran Savaşı Mühimme Defteri (Ramazân 1146- Zilhicce 1147)**, Çamlıca Basım Evi, İstanbul.
- FINKEL, Caroline (2007) **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü (1300-1923)**, Çev. Zühal Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul.
- FURUĞİ, Mehmed Ali (1927) **İran Tarihi (Safevi- Afşar- Zend- Kaçar Şahları Vaki' Tarihiyesi 900- 1313- 1330)**, Çev. Bıyıklıoğullarından Ömer Halis, Erkânı Harbiye-İ Umumi Ta'lim Ve Terbiye Dairesince Neşr Olunmuştur, İstanbul.
- GENÇ, Serdar (2013) **Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- GİLANENTZ, Petros di Sarkis (1974) **Kronoloji, (Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak)**, terc. ve yay. Hrand D. Andreasyan, İstanbul.

- GRENARD, Fernand (1992) **Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü**, Çev. Osman Yüksel, İstanbul.
- GUDERJİ Ali Rıza (1383) **Hulasa-i Tarihi İran**, Guruh-ı Amuşeş-i Mutevasıta, Gilan-ı Ğerb.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (2002) **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara.
- HAMMER, Baron Joseph V. (1994) **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. II, C. IV, C. V, C. VII, C. VIII, C. IX, C. XI, C. XIII, C. XIV, C. XV, C. XVI, Çev. V. Bürün, İstanbul.
- HASIRCI, Hasırcızade Metin (2003) **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. II, İstanbul.
- HERZFELD, E. (1979) "Belûcistan", **İA**, C. II, MEB., İstanbul, s. 493-512.
- HINZ, Walther (1992) **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi**, Çev. Tefvik Bıyıklıoğlu, TTK Basımevi, Ankara.
- HİCAZİ, Muhammed (1335) **Hulasa-i Tarih-i İran Ta İnkraz-ı Kaçarya**, İbn-i Sina neş., Tahran.
- İNALCIK, Halil (2003) **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**,YK Yay., 3. baskı, İstanbul.
- _____, (2004) **Osmanlı Uygarlığı**, C. I, KBY., Ankara.
- _____, (2010) **Kuruluş Dönemi (1302- 1481) Osmanlı Sultanları**, TDV Yay., Ankara.
- İPŞİRLİ, Mehmed (2003) "Osmanlı Vekayinâmelerinde İran (XVI-XVII. Asırlar)", T.T.K. Basımevi, Ankara, s. 49-56.
- KARADENİZ, Yılmaz (2012) **İran Tarihi (1700- 1925)**, İstanbul.

- KILIÇ, Remzi, (2001) **XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı- İıan Siyasi Antlaşmaları**, Tez Yayınları, İstanbul.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin (1976) **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451–1590)**, Ankara.
- Koca Ragıp Mehmed Paşa (2003) **Tahkik ve Tevfik**, Haz. Ahmed Zeki İzgüer, İstanbul.
- KURAT, Akdes Nimet (1992) **Rusya Tarihi**, TTK., Yay., Ankara.
- KURUSİNSKİ, J. (1277) **Tarih-i Afgan**, (Polonyalı rahip J. Kurusinski'nin eserinin İbrahim Müteferrika tarafından yapılan tercüme ve neşri), İstanbul.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (1993) **Osmanlı İıan Siyasî Münasebetleri(1578-1590)**, İstanbul.
- MARAŞI, Mirza Muhammed Halil (1362) **Mecmua-i Tevarih**, Yay. Abbas İıbal, Tahran.
- MAZICI, Nurşen (1987) **Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni**, İstanbul.
- OMRANI, Behrooz, SANGARI, Hosein Esmaili (1384) **Baft-ı Tarihi Şahri Tebriz**, Miras Book, Tahran Semira.
- Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (Karabağ, Şuşa, Nahcivan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy) 1578- 1914), **T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivai Daire Başkanlığı Yayın No: 4**, Ankara 1992.
- PAKALIN, Mehmed Zeki (1983) **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I- II- III, MEB. Basımevi, İstanbul.
- PALMER, A, (1995) **Osmanlı İmparatorluğu, Son Üç Yüzyıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, İstanbul.

- Peçevi İbrahim Efendi (1982) **Peçevi Tarihi**, C. II, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara.
- PİRNEYA, Hasan (Müşiruldevle) (1391) Abbas İkbâl Aştıyani, Muhammed Hasan Behnamfer, **Tarih-i Kamil-i İnan**, 5. Baskı, Tahran.
- ŞİROKORAD, A.B. (2009), **Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış**, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul.
- QARAYEV, Elçin (2005) **Azerbaycan XVIII. Asr Rus ve Harbi Avrupa Seyyahlarının Tasvirinde**, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi A.A. Bakıxanov Adına Tarih Enstitüsü, Bakü.
- _____, (2006) **F. İ. Soymonovun “Hazar Denizinin Ve Orada Hayata Geçirilen Rusya’ya İşgallerinin, İmparator Büyük Petronun Tarihinin Bir Hissesi Kimi Tesviri” Adlı Seyahatnamesi Azerbaycan Tarihinin Menbeyi Kimi**, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi A.A. Bakıxanov Tarih İnstitutu, Bakü.
- SAMİ, Şemseddin (1989) **Kamus-i Türki**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- SANDER, Oral (1987) **Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- SARAY, Mehmed (1990) **Türk-İnan Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- _____, (2006) **Türk-İnan İlişkileri**, AAM. Yay., Ankara.
- SARIKÇIOĞLU, Melike (2013) **Osmanlı-İnan Hudut Sorunları (1847-1913)**, TTK Yay., Ankara.
- SERDARİNYA, Samed (1384) **Seyri Tarihi Azerbaycan**, 3. Baskı, Tebriz Ağter.
- SERTOĞLU, Mithat (1962) **Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi**, C. V, İstanbul.

SÜMER, Faruk (1992), **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, TTK Yay., Ankara.

TAHİRZADE (2005), **Nadir Şah Avşar**, 3. Baskı, Çırağ Naşriyat, Bakü.

TANSEL, Selahattin (1999) **Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri**, İstanbul.

TUNCER, Hüner (2002) **Eski ve Yeni Diploması**, Ümit Yayıncılık, Ankara.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III. Cildin, 2. Kısım Eki (1979) **Osmanlı- İran Savaşı Çaldıran Meydan Muharebesi 1514**, Gnkur. Basımevi, Ankara.

UNAT, Faik Reşit (2008) **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Türk Tarih Kurumu, 4. Baskı, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (2011) **Osmanlı Tarihi**, C. I- III- IV/I, T.T.K. Basımevi, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK Basımevi, 4. Baskı, Ankara 1988, s. 191.

ÜZÜM, İlyas (2007) **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik**, İSAM Yay., İstanbul.

WOODS John E., **Akkoyunlular - Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme**, Çev. Sibel Özbudun, Milliyet Yay., İstanbul 1993, s. 178-180;

YÜCEL, Yaşar, SEVİM Ali (1991), **Klasik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih Yavuz Kanuni**, TTK Yay., Ankara.

ZEYREK, Yunus (2001) **Tarih-i Osman Paşa**, KBY., Ankara.

3. MAKALELER

AKA, İsmail, (2002) “Selçuklu Sonrası Orta Doğu’da Türk Varlığı,” **Türkler**, C. VI., Ankara, s.839-860 .

_____, (1999) “Timur Devri Anadolu,” **Osmanlılar**, C. I, Ankara, s. 229-234

AKTEPE, M. Münir, (1975) “Nadir Şah’ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud’a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında”, **Tarih Dergisi**, (Sayı 28-29’dan ayrı basım), İstanbul, s.113-22.

_____, (1993) “Mahmud I”, **İA**, C. VII, M.E.B., İstanbul, s. 158-165.

ALTUNAN, Sema (2002) “Osmanlı Devleti’nde Haberleşme Ağı: Menzilhâneler”, **Türkler**, C. X, Y.T.Y, Ankara, s. 913-919.

ALTUNİŞ, Belkıs–Gürsoy (2002) “Sefaretnameler”, **Türkler** C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. s. 582-591.

ANDREASYAN, Hrand D., “Bir Ermeni Kaynağına Göre Celalli İsyanları”, **Tarih Dergisi**, C. I, S. 2, s. 27-42.

ASLAN, Seyfettin (Mayıs 2004) “Yeniçeri ve Kapıkulu Süvarilerinin İsyanlarına İlişkin Bir Analiz”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XXVIII, Sivas, no: 1, s. 89-101.

BAŞTAV, Şerif (1999) “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa”, **Osmanlılar**, C. I, Ankara, s. 169-175.

BAŞTÜRK, Sadettin (2002) “Fetret Dönemi ve Sonuçları,” **Türkler**, C. IX, s. 252-258.

BEYDİLLİ, Kemal (2007) “Sefaret ve Sefaretname Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. XXX, İstanbul, s. 10-30.

_____, (2007), “Prut Antlaşması,” **DİA**, C. XXXIV., Ankara, s. 359-362.

_____, (2013) “Viyana”, **DİA**, C. XXXXIII, Ankara. s. 113-119.

BİLGİLİ, Ali Sinan (2011) “Tebriz”, **DİA**, C. XXXX, Ankara, s. 219-223.

BOSTAN, İdris (1996) “Gemi”, **DİA**, C. XIV. Ankara s. 8-15.

BUDAK, Mustafa (1995) “Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kafkasya”, **Avrasya Etüdüleri**, C. I, sayı 4, Ankara. s. 101-128.

ÇETİN, Cemal (2007) “İşlevleri Ve Özellikleri Bakımdan Konya Menzilleri (XVII.- XVIII. Yüzyıllar)”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 21, s.295- 343.

ÇOLAK, Songül (2002) “Patrona Halil Ayaklanmasını Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pây-ı Tahttaki Etkileri”, **Türkler**, C.XII, Ankara, s. 525-530.

DOĞAN, Orhan (2002) “Rusya’nın Orta Asya’ya Yönelişi Siyasetinde Kazak Hanlıklarının Önemi (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatırası Sayısı, **İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları**, sayı. 37, İstanbul, s. 77-93.

DÜZBAKAR, Ömer, “XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Elçili Geleneği ve Elçi İaşelerinin Karşılanmasında Bursa’nın Yeri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi**, C. 2 / 6., s. 82-94.

EMECEN, Feridun (2002) “Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti”, **Türkler**, C. IX, Ankara, s. 501-520.

_____, (2003) “Osmanlı Devleti’nin Şark Meselesi’nin Ortaya Çıkışı ve İlk Münasebetler ve İç Yansımalar”, **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, TTK Yay., Ankara. s. 33-44.

_____, (1999) “Kuruluştan Küçük Kaynarca’ya”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. I, Edit.: Ekmelettin İhsanoğlu, İstanbul, s. 5-64.

ERAVCI, H. Mustafa (2002) “Safevi Hanedanı”, **Türkler**, C.VI, Ankara, s. 882-892.

- ERCAN, Yavuz (2002) “Yavuz Sultan Selim Dönemi, **Türkler**, C. IX, Ankara, s. 421-445.
- ERDEM, İlhan – UYAR, Mustafa (2002) “Akkoyunlu-Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı”, **Türkler**, C. VI, Ankara, s. 873-881.
- ERTAŞ, Mehmed Yaşar (1999) “Osmanlı Devleti’nde Sefer Organizasyonu”, **Osmanlılar**, C. VI, s. 590. Ankara, s. 589-597.
- GENÇ, Serdar, “III. Ahmed Dönemi İran Seferlerinde Nakliyenin Sağlanması Ve Nakliye Vasıtaları (1722-1725)”, **History Studies**, sayı. 4/1, s. 235-249.
- GÖLPINARLI, Abdulkaki (1978) “Kızılbaş”, **İA**, C. VI, M.E.B Yay., s. 789-795.
- GÜL, Abdulkadir (2011) “Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme”, **History Studies**, sayı. 3/1, s. 114-129.
- HACIYAN POR, Hamid (1389) Ali Kamuran Mukademi, Şoreş-i Mahmud Han Beluç der Salhay-ı 1142 ta 1146 ‘Alil ve Peyamedha, **Pejuheşhay-ı Tarih**, S. 5, s. 32-45.
- HASANÎ, Atâullah-i (16-17 Aralık 2002) “İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı İran İlişkilerindeki Krizin Nedenleri (985- 1049 / 1577- 1693)”, Çev. Derya Örs, **Tarihten Günümüze Osmanlı- İran İlişkileri Sempozyumu**, Konya, s. 15-31.
- ARİMÎ, Mahir İdris (1373) Fethali Han Kacar ez Şah Sultan Hüseyin ta Nadir Şah, **Gencine-i İsnad S. 15**, s. 22- 27.
- İLGÜREL, Mücteba (2002) “Zirveden Dönüş: II. Selim’den III. Mehmed’e”, **Türkler**, C. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 643-666.
- İNALCIK, Halil (2002) “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu,” **Türkler**, C. IX, Ankara, s. 66-88.
- İPŞİRLİ, Mehmed (1995) “Elçi”, **DİA**, C. XI, Ankara, s. 3-15.

- İŞBİLİR, Ömer (2002) “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği”, **Türkler**, C. X, Y.T.Y., Ankara, s. 151-158.
- _____, (2007) Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu”, **OTAM**, sayı. 21, Ankara, s.19-40.
- KARACA, Behset (2002) “Safevi Devletinin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı Safevi İlişkileri”, **Türkler**, C. IX, Y.T.Y., Ankara, s. 409-418.
- KARAHASANOĞLU, Selim (2010) “Osmanlı İmparatorluğunda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizade Ahmed Efendi ve Terekesi”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 24, s. 97- 128.
- KARAL, Enver Ziya (1978) “Ahmed III”, **İA**, C. I, MEB., İstanbul, s. 165-168.
- KARAMANLI, Hüsamettin Memmedov (1999), “16. 18. Yüzyıl Osmanlı- Safevi Savaşları”, **Osmanlılar**, C. I, Ankara, s. 502-508.
- KOÇU, Reşat Ekrem (1959) “Ahmed III.”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, s. 284-289.
- KODAMAN, Timuçin, AKÇAY, Ekrem Yaşar (Aralık 2010) “Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye’ye Bıraktığı Miras”, **SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı. 22, s. 75-92.
- KÖSE, Osman (1999) “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri”, **Osmanlılar**, C. I, Ankara, s. 536-549.
- KRAMERS, J.H. (1978) “İran (Tarih ve Etnografik Bakış)”, **İA**, C. V/II, İstanbul, s. 1013-1030.
- KURTARAN, Uğur (2011) “Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı- İran İlişkileri (1731- 1747)”, **History Studies**, S. 3/3, s. 177-213.

- _____, (2012) “Osmanlı Seferlerinde Organizasyon Ve Lojistik”, **Turkish Studies**, S. 7/ 4, Ankara, s.2269-2286.
- KÜPELİ, Özer (2010) “Irak-ı Arap'ta Osmanlı Safevi Mücadelesi (XVI. XVII Yüzyıllar)”, **History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı**, İzmir, s. 227-244.
- KÜTÜKOĞLU, “Şah Tahmasb I.”, **İ.A.**, C.XI., M.E.B. Yay., s. 637-646.
- _____, “Şah Tahmasb II.”, **İ.A.**, C.XI., M.E.B. Yay., s. 647-655.
- NESİBLİ, Nesib (2002), “Osmanlı-Safevî Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan”, **Türkler**, C. VI, Y.T.Y., Ankara, s. 893-898.
- MUSTAFAZADE, Tofiq Teyyuboğlu (2002) “Safevi Hanedanı'nın Son Yıllar”, **Türkler**, C. VI, Y.T.Y., Ankara, s. 925-935.
- MÜDERRİSOĞLU, M. Fatih (2002) “Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri”, **Türkler**, C. X, Y.T.Y. Ankara, s. 920-926.
- ODAKA, Hiroki (1999) Osmanlı Diplomasisinin Batılılaşması, **Osmanlılar**, C. I, Ankara, s. 676-680.
- ÖDEN, Zerrin Günel (2002) “Karamanoğulları Beyliği”, **Türkler**, C. VI, Ankara, s. 756-762.
- ÖZCAN, Azmi (2002) “Sultan II. Abdülhamid”, **Türkler**, C. XII, Y.T.Y., Ankara. s. 909-930.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2003) “Lale Devri”, **DİA**, C. XXVII., Ankara, s. 81-84.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G. (Temmuz 2003) “Osmanlı İran'ı I: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları: Coğrafi ve İdari Taksimat”, **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü, TAD**, S. 34, C. XXII, Ankara, s. 83-106.
- ÖZTÜRK, Necdet (2002) “Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi,” **Türkler**, C. IX, Anakara s. 221-251.

- ÖZTÜRK, Temel (Aralık 2009) “Karadeniz’de Kullanılan Melekse Türü Gemiler”, **Tarih İnceleme Dergisi**, C. XXIV, S. 2, s. 85-102.
- POR, Hamid Hacıyan- MUKADEMÎ Ali Kamuran (1389) Şoreş-i Mahmud Han Beluç der Salhay-ı 1142 ta 1146 ‘Alil ve Peyamedha, **Pejuheşhay-ı Tarih**, S. 5, s. 30-45.
- SAK, İzzet – ÇETİN, Cemal, “XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Menziller Ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 16, s. 179-221.
- SAKAOĞLU, Necdet, “Lale Devri”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.**, C. V, s. 182-185.
- SAVAŞ, Ali İbrahim (1996) “Osmanlı Elçilerinin Resm-i Kabul Protokolleri”, **Tarih İnceleme Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, s. 111-124.
- _____, (1999) “Genel Hatalarıyla Osmanlı Diplomasisi”, **Osmanlılar**, C. I, Ankara, s. 643-659.
- STROTHMANN, R. (1978) “Şia”, **İA.**, C. XI, M.E.B. Yay., s. 502-513.
- SÜMER, Faruk (1986) “Avşarlar, İran’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.41, İstanbul, s.125-133.
- ŞABÂNÎ, Rızâ (16- 17 Aralık 2002), “Eşrefiye ve Zendiye Döneminde (H. 1135-1210 / M. 1723- 1796) İran- Osmanlı İlişkileri”, Çev. Hicabi Kırlangıç, **Tarihten Günümüze Osmanlı- İran İlişkileri Sempozyumu**, Konya, s. 79-86
- ŞAHİN, Muhammed, “Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti’nin Avrupalı Devletler Sistemine Girişi”, Gazi Üniversitesi, s. 823-834.

- ŞENTÜRK, Hüdayi (2002) “Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış”, **Türkler**, C. X, Y.T.Y., Ankara, s. 904-912.
- TEKİNDAĞ, M.C. Şehabeddin (1968) “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi”, **Tarih Dergisi**, **İÜEF**, C. XVII, sayı. 22, İstanbul, s. 65-70.
- TURAN, Şerafettin (1964), “1560 Tarihinde Anadolu'da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren Bir İran Elçilik Hey'eti Masraf Defteri”, **A.Ü.D.T.C.F.D.**, XXII/3-4, s. 273-294.
- TÜRKMEN, Mustafa Nuri, “XVII. Yüzyıl Sefer Menzillerinin Ekonomik Yönü ve Esnaf Katkısı”, **DTCF**, s. 135-140.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (2002) “XVIII. Yüzyılda Osmanlı – İran Münasebetleri”, **Türkler**, C. XII, Y.T.Y., Ankara, s. 512-524.
- ÜSTÜN, İsmail Safa (200) “İran (Safeviler'den Günümüze Kadar)”, **DİA**, C. XXII., Ankara, s. 400-405.
- ÜZÜM, İlyas (2002), “Kızılbaş”, **DİA**, C. XXV, Ankara, s. 546-557.
- YALÇINKAYA, Mehmed Alaaddin (2002) “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, **Türkler**, C. XII, Ankara, s. 479-511.
- YAZICI, Tahsin – İPŞİRLİ, Mehmed (1995) “Ferrâş”, **DİA**, C. XII, Ankara, s. 408-409.
- YAZICI, Tahsin (1978) “Safevi”, **İA**, C. X, İstanbul 1980, s. 53-59.
- _____, (1979) “Şah İsmail”, **İA**, C. XII, M.E.B., İstanbul, s. 275-279.
- _____, (1995), “Feth Ali Şah”, **DİA**, C. XII, İstanbul, s. 451-452.

YILDIRIM, Mehmed Zahit (2002), “1724–1727 İnan Seferleri Sırasmda Askeri Hazırlıklar ve Aksaklıklar”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. IV, S. 1, Haziran, s. 140–153.

4. TEZLER

4.1. DOKTORA TEZLERİ

AKDEVELİOĞLU, Atay (2008), **İslamda Dış Politika Anlayışı Ve İnan Örneği**, Ankara Üniversitesi (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.

ALİKILIÇ, Dündar (2002) **XVII. Yüzyılda Osmanlı Saray Teşrifatı ve Törenler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.

ARI, Saim (2001) **Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nâdir Şah I. Mahmud Dönemi Ehl-i Sünnet Şii Diyalogu**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Urfa.

KÜLBİLGE, İlker (2010) **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İnan Siyasi İlişkileri (1703- 1747)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir,

POUR, Ali Djafar (1977) **Nadir Şah Devrinde Osmanlı-İnan Münasebetleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.

4.2. YÜKSEK LİSANS TEZLERİ

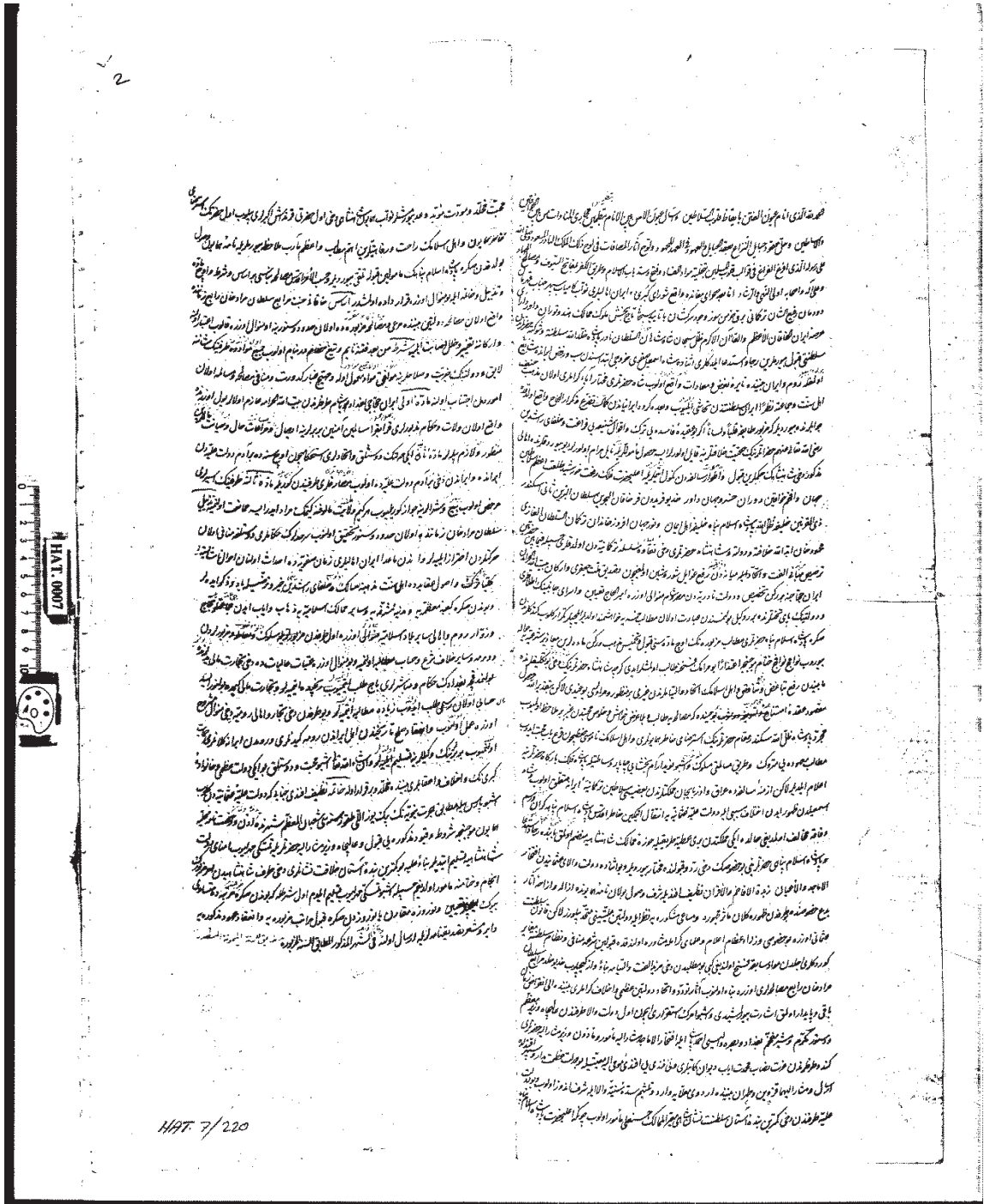
AYDIN, Nevzat (2010) **İnan'ın Orta Doğu Politikasında Şii Mezhebinin Etkisi**, Karadeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon.

- BİLGİN, Erdoğan (2003) **1148-1152/1736-1739 Savaşı Tarihçesi (Subhi Mehmed'in Müzakerat-ı Sulhiyye Tarihçesi Adlı Eseri)**, M.Ü Sosyal Bilimler Fakültesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- DÖNMEZ, Ahmed (2006) **Karşılıklı Diplomasiye Geçiş sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832 -1841**, Selçuk Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- GÜNEY, Filiz (2005) **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar.
- İŞİK, Rukiye (2011) **Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas.
- KÖSE Ensar (1996) **XVIII. Yüzyıl Başlarında Kafkaslar'da Nüfuz Mücadelesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- KURT, Zeynep (2005) **13 Numaralı ve 1727- 1730 Tarihli Mühimme Zeyli Defteri (Değerlendirme- Transkripsiyon- Dizin)**, Fırat Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- ŞİHVERDİYEN, Kadir (2006) **II. Katerina (1729- 1796) Döneminde Rusya Müslümanları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- ÜRKÜNDAĞ, Ayhan (2006) **Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon.

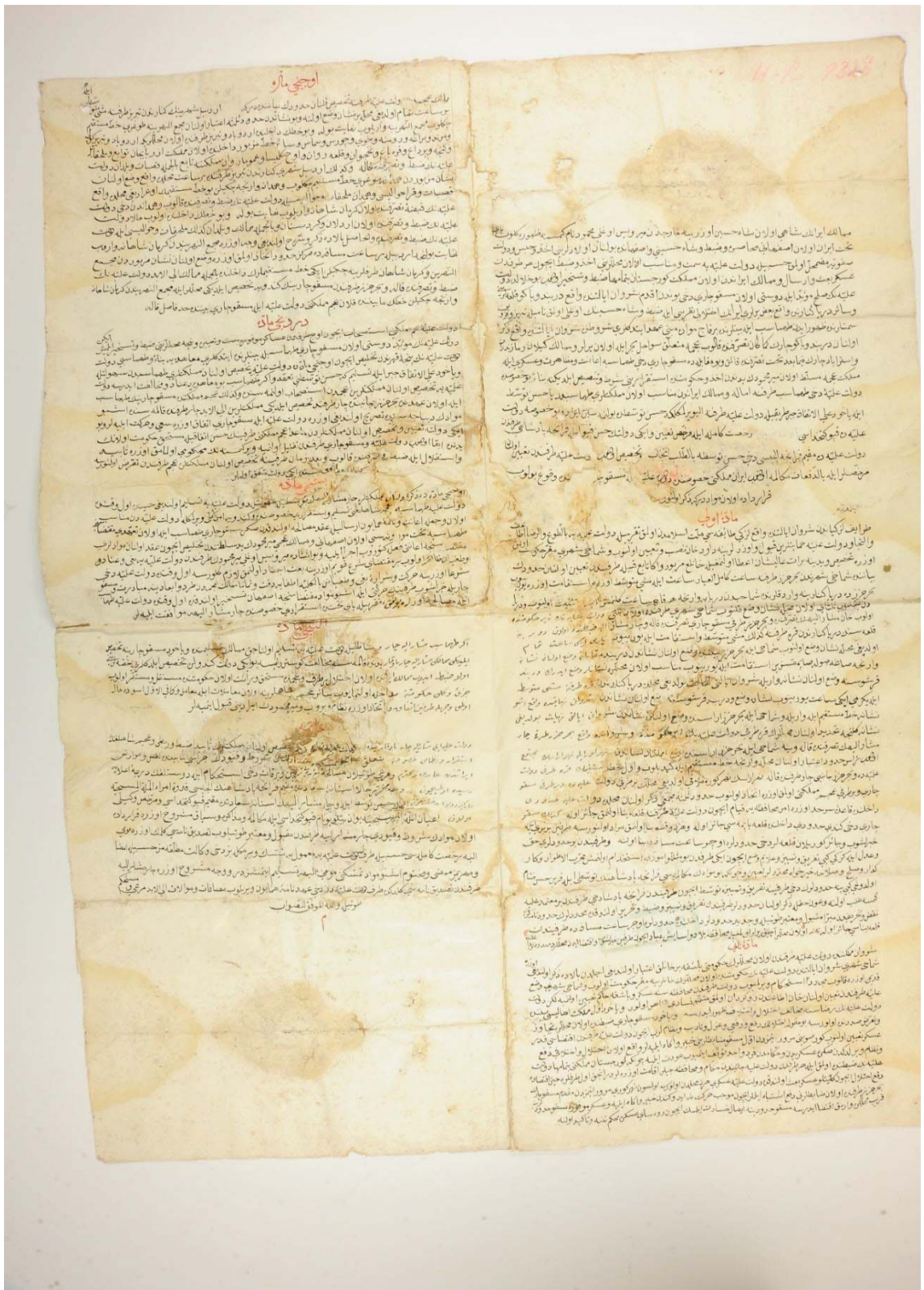
EKLER

Ek- 1

I. Mahmud ile Nadir Şah arasında 1746 yılında yapılan atlaşmanın süreti.

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yapılan anlaşmanın sureti

BOA. C. HR. Dosya No:187 Göklek No: 9328

Ek- 3

Caferi mezhebinin beşinci mezhep olarak kabul edilemeyeceğine dair Şeyhülislamın Nadir Şah'ın veziri Nasrullah Mirza'ya

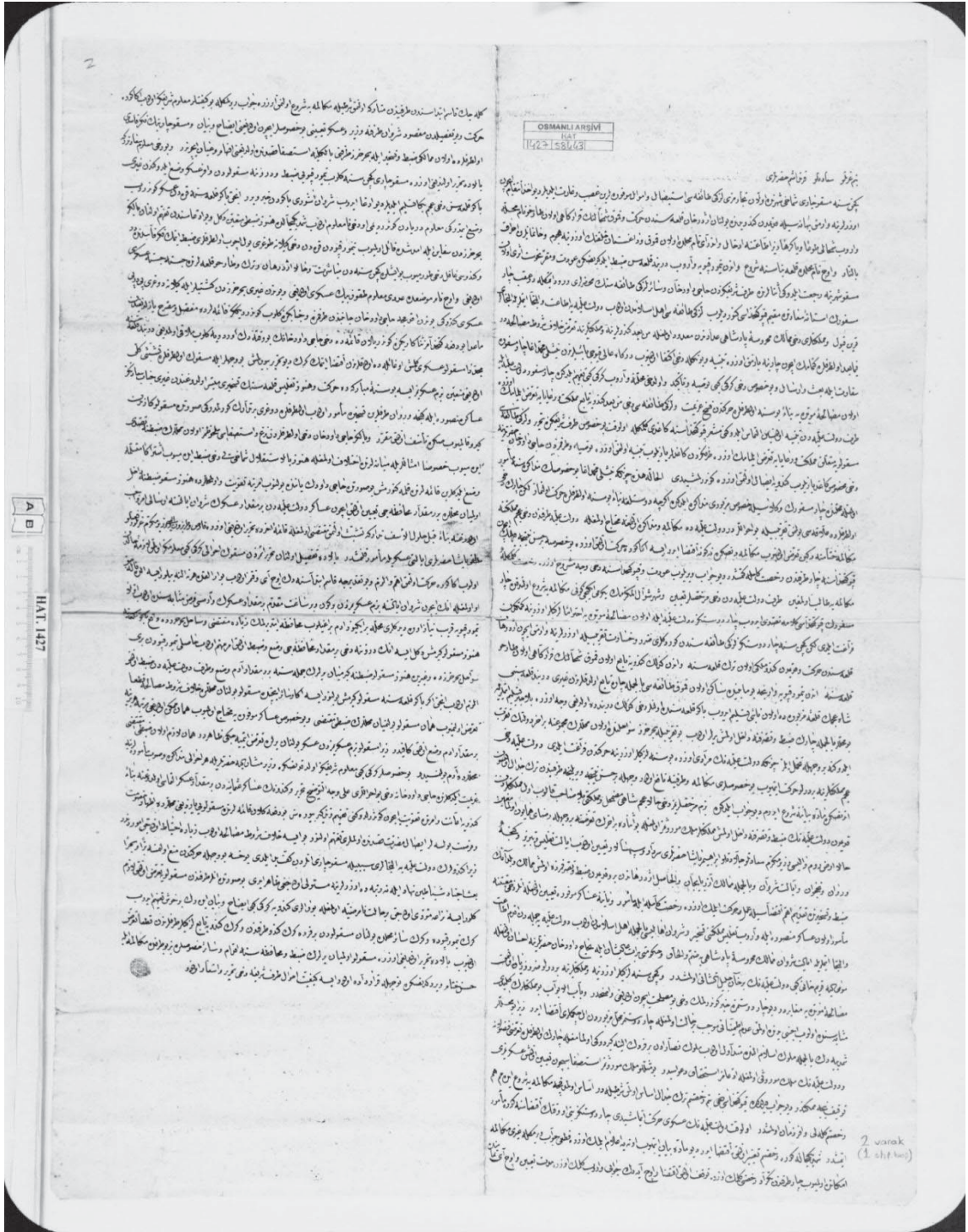
طرف حضرت شیخ الاسلام مبدون نادوساهان اعتماد الروایة فی نصیر الیہ
میرزا یار بلوچ البخاری بخیدن اولاد رضی خان ایله کوز بله جان مغولیا

بودغه دون علیه ابوی الو متمر طرفه والرماجد کثیر الحامد لری ساه اولاد
معاود سگاه حضرت لری جان بدن مبعوث الی باوقار جلیل الو اعتباری
معیته نعیان و ترفیق اولان رضی خان علی العوان و ساطینله جانب
انصوص مراعی به فرستاده بوریلاد مکتوب سعادت معصوب خانی لری
بنیه کربانه لری اولاد صدقانه بردسته سجه مروارید راحه بیری و اولاد
وزیب نامل قبول اولوب وسیله نرکار محبت و ننا و وسام الصدق
فلسفدر هواره مستدام سعادت و عاقبت و ادیکه بیری مسند و کالت و ووزون
اولوب دستبازی رشد و کبایست و مردوکاری نصف و درایت ایله رسته
فرا یکثیر القوایر کاکخی و اتحاد و رابطه بند ملک الاول تحاب و نواد المؤمن
اولیه لر عقده الغیر مهر و محبت اولاد و قیه کرمیه خانی لری نیک درون
سخنونه کسندن سطر تغییر قلبان مواد و درو تبار رجب و ووداد سید
نارکاه و قرطه کوش اذعان و انبیاة مخلصانه مز اولوب مواد خمسة
مقرماد و چهار عقد اعزاز اولاد مادین مطلوبینک بودغه دخی
علما اعلام ایله فراداده اولاد جواب قرین الصواب لری دیگر رقیبه رعاد
علی و حبه الفیصل تجیر و سطر و طرف حضرت علیه ابرمدرن جانب
حضرت ساهی به تعب و ارسال افضان سفیر امانت سعیر ایله فرستاده
و نسیر او بقله محضا اعلام حال و اسنفسا و طبع صفوت انما لری
بودغه دخی تجیر غمیة مخالفت و تکبیر زبیره مصادقه انبار رضان
وساطینله فرستاده صوب سعادت قرار فلسفدر ان ساه الله تعالی لری
کجیت حال و حقیقت مقال قرین ذهن دواک خانی لری اولوق فیما بعد

قرین انعداد اولاد سیرازه مزدکشاد کتاب مصافک استخاکمی ایله
الحامنا الله تعالی مصون طریق و انضمام اولسنه عن
رسائل مواحات و وسائل موالونک کترواز دیادی ایله
نخسبه من مودت و تزیین نسخه لطیفه مسالمة دقت و اوسنه
دست صفوت و تحویل عهد نصف و دریا بلر بر
سعادت و کامرانی دائم باد

Ek- 4

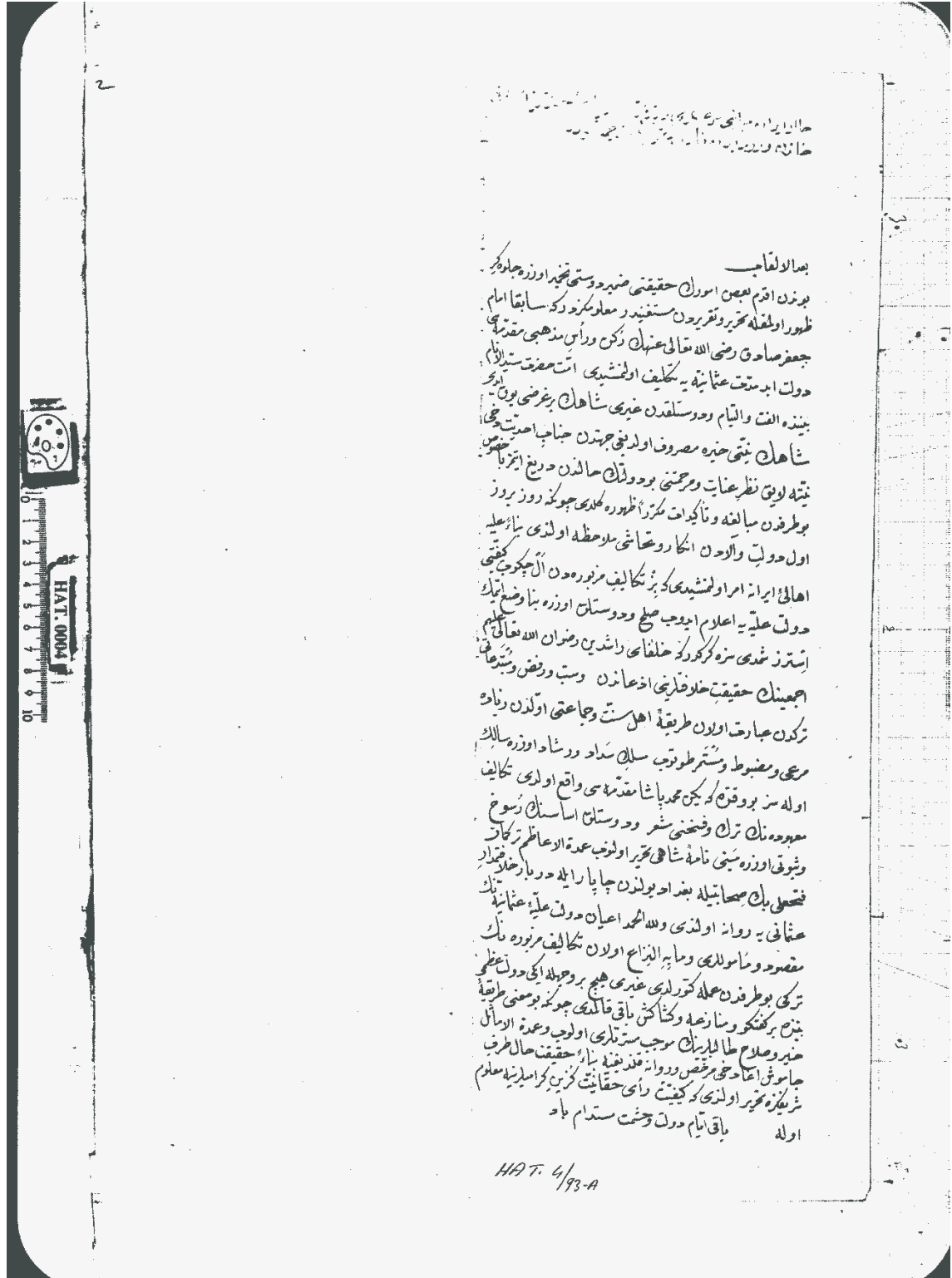
Lezgi aşiretinin Şemahi şehrinde bulunan Rus tüccarları öldürmelerini ve üzerine Davut Han'ı Şirvan Hanı olarak kabul edildiğini gösteren belge

BOA. HAT. Dosya No: 1427 Gömlek No: 58443

Ek- 5

1745 yılında Feth Ali Han tarafından gelen mektuba verilen cevabı gösterir belge

Ek- 6

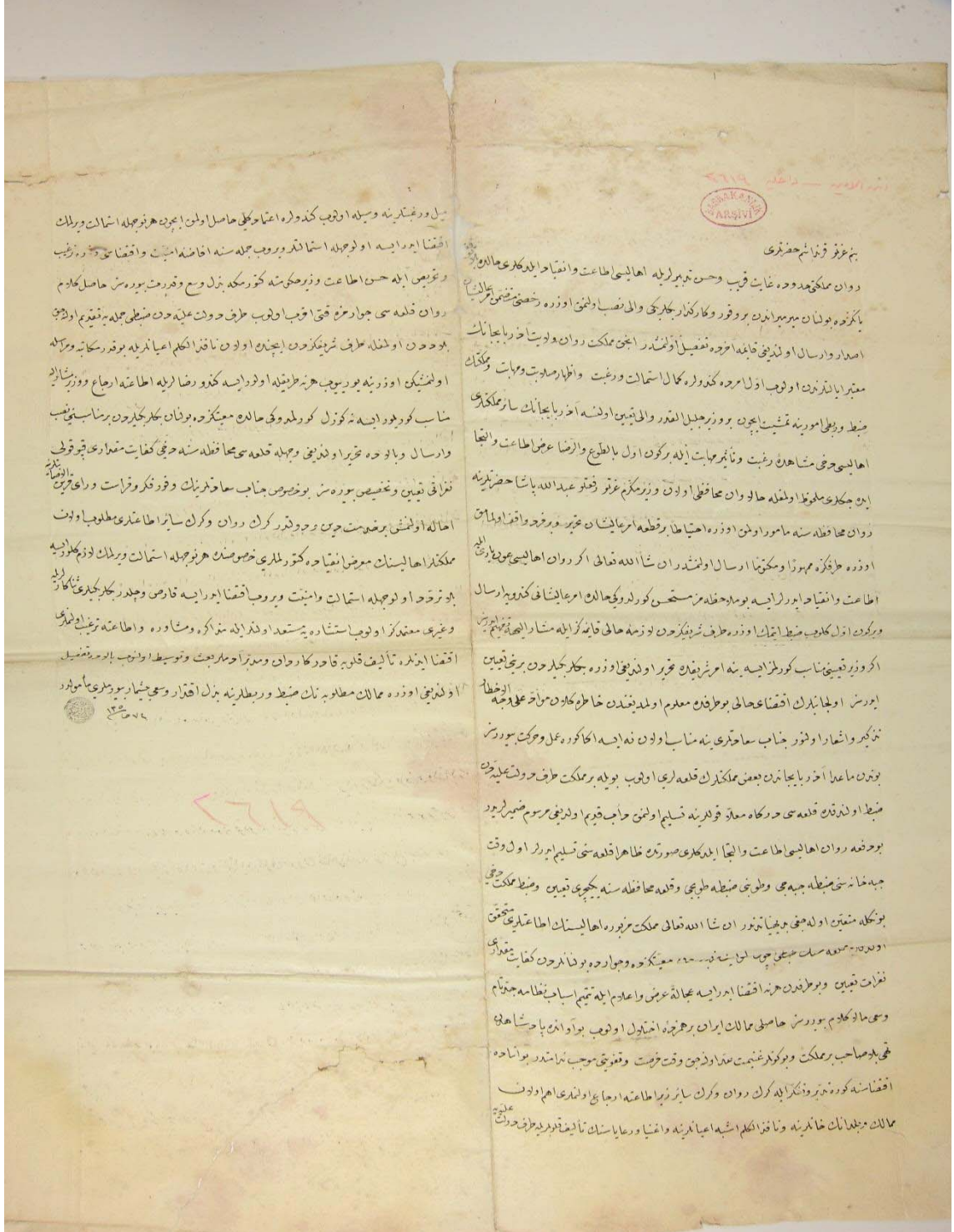
Bağdat valisi Vezir Ahmed Paşa'ya Bağdat ve Basra kalelerini tahkim etmesine dair gönderilen emirname.

 حاله بغداد والسی وزیر غیرت سیمو احمد پاشا حکم که
 بوسند عیینه المینه ده ایران جا بلرینه ملایم و متفاد اولان کجه هر ضرورت
 منصوره مان اعوم سائره ده زیاده ندر و اسحاکی خصوصه صرف بیرو
 اهتمام ورت و خصوصاً فارسی عسکری وزیر صدر سبق ایجاب اولان الله
 تعالی اجلا لندک معینده توفیق و تقویت عساکر و عاقبت الله تقویت امریه بزل تقویت
 اقدام و همت افزایند و غیره حاله دیار عسکری وزیر علی بابا اولم تعالی
 اجلا له دخی معیندن و تقویت و احسن ادره اجناس طوائف سوری بله
 اولم ضروره با در رکاب بلا و غیرت و بر عدو اعدوه اولم هر ضرورت
 سر جنبان ظهور اهراسیه مدافعه سنده قیام و مبارزه بلای اوزره ضرورت
 و موصل قلعه سوری در کاه معلوم کجی بری و سائره عساکر با و کادیه خصم
 و با الحکم و هدف منصوره اولان وزیر اعظم امرا کسب سابقه مثلاً
 حفظ و حراست قلعه و ملکنه عزیز سخی و اولم هر ضرورت هرینه تنبیه و تقویت
 اوقوب و سنکه وزیر مسار الیکه س اونه در بر و سن دوله غلبه بلای ذکا
 و کتساباً غیر خوه و صاحب اقتداری و سلطنت سینه مان غیرت و تقویت
 اوقوب محبت ذابته و صدق نظیره که اعتماد و اعتقاد همایون ضرورت
 عی صمیم القواد و ساخطا غیرت و قوت خلقینه (فوق الایراد) و تقویت
 بوزره بوبله دخی سندن هر حاله وزیر خلوی صوبت بله دبی و در حاکمیه
 لایق و ناموس سلطنت سینه ده موافق مساحتی جمیله الی انما اظها باقی امین
 طبع همایون ضرورت و اسوا بلرینه توفیق و تقویت ظهورین تا در غیره و غیره
 دریه بیام و شعایر در کتساب جمیله القدر ابرازی ملحوظ خاطر فی منظر
 این غیره بندن کافراً اولم بغداد قلعه سنان اولم ضرورت ضرورت

کالجه امور قبضه افتاد و حسیکه تعلیق و تعلیل و دعای غیره سینه تا بید
 باد ساهانه مله بانوی اقتدار نایب و زید و خوف کما کانه و غیره
 و تحلیقی محافظه سینه مبارزت و قیام و زاکن مرکز اولان مایه حیات
 و غیرت مفضا سینه حفظ و حراست قلعه و ملکنده ابراز هرینه باقی
 ما حص و سع و اقدام الجمال فریام و سندن ملایم و غیره سینه
 سبب اصدا و
 ایله ارسال انقدر بعد
 وصوله سنکه وزیر مسار الیکه س بروجه ضرورت و دینه دوس امان و کتساب
 قلعه مرفوعه مان حفظ و حراست خصوصه اولم ضرورت ضرورت
 نادیه و غیرت کتساب اموزینه کال اولم منطفه بند اهتمام غیرت و سندن مامل
 و مطالب همایون باد ساهانه مان و غیره اوزره ضبط و در مملکت و حراست
 و صیانت هالی و حسیده اعمال نیز حسیده و انظار هر کاف حسیده بله مساحتی
 جمیله الی انما ابراز سینه بزل عیانت و دایما اطراف و کتساب دین کتساب
 و بصیرت اوله دخی مرتبه عیانت و کتساب اولان امور و خصوصاً
 تنظیم و تنویر سندن خاطر خواه خدیوانه مله موافق و ناموس سلطنت سینه
 مطابق مامل ضرورت انظار ذنبه صرف ما حصل اهتمام ورت و حراست و غیره
 و در لیران وضع و حرکت قیام و مبارزه لیران اسخفال رضای غیره
 و اوزره و اسخفال و دعای غیره سینه ملایم تا در تقویت و تقویت
 ایله اونه در بر و حسیده اولان سینه ملایم باد ساهانه و غیره
 حسی و صدق که اولان اعتماد و اعتقاد سینه باقی و غیره
 جد و جهد ایدر ایوب و اولم ضرورت استنعار اولان موافق و نثار
 اولان انما کتساب حقیقت و ناری بیدری و در حسیده اعلام
 الجمال با بینه ضرورت ناموس سلطنت سینه و سندن
 سندن و باقی و غیره و غیره با سینه و موصل محاضری و غیره
 با سینه اقتضایه کون

Ek- 7

Ele geçen İnan ve Azerbaycan toprakların da hala nasıl davranılacağına dair emirname

BOA. İE. DH. Dosya No: 29 Gömlek No: 2619

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : İbrahim YETİŞ

Doğum Yeri : Muş

Doğum Yılı : 01.01.1986

Medeni Hali : Bekâr

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 2000-2003 : Bursa Şehit Öğretmen Kubilay Lisesi

Lisans 2005-2010 : Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Yabancı Dil : İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER

**2013-2014 :Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi**